

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
Π. Μ. Σ. «ΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ»

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ Ν. ΤΣΕΚΟΥΡΑ

Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ ΦΩΤΙΟΥ: ΤΑ ΑΠΟΛΕΣΘΕΝΤΑ ΕΡΓΑ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2019

Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ ΦΩΤΙΟΥ: ΤΑ ΑΠΟΛΕΣΘΕΝΤΑ ΕΡΓΑ

Στο εξώφυλλο εικονίζεται η ανάκριση του πατριάρχη Φωτίου. Πρόκειται για τη μικρογραφία 241, fol. 107r του *Codex Vitr. 26-2*, ο οποίος περιλαμβάνει την Σύνοψιν Ἱστοριῶν του Ἰωάννη Σκυλίτζη και φυλάσσεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Μαδρίτης (*Skylitzis Matritensis*)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
Π. Μ. Σ. «ΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ Ν. ΤΣΕΚΟΥΡΑ

Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ ΦΩΤΙΟΥ: ΤΑ ΑΠΟΛΕΣΘΕΝΤΑ ΕΡΓΑ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2019

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Κ. Ν. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, Ομότιμος Καθηγητής Βυζαντινής Ιστορίας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (Επόπτης καθηγητής).

Π. Γ. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ, Καθηγητής Βυζαντινής Ιστορίας και Ιστορίας της Μεσαιωνικής Ευρώπης του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Φ. ΝΟΥΣΙΑ, Επίκουρη Καθηγήτρια Βυζαντινής Φιλολογίας του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Πατρών.

Τῷ διδασκάλῳ

«Τῆς τηλικαύτης τοίνυν χάριτος καὶ δωρεᾶς τὴν ἔμφρονά σου ψυχὴν
εὐρηκότες ἀξίαν (ἐρᾶν γάρ σε ἀρετῆς καὶ εὐσεβείας πεπείσμεθα),
τῷ φιλουμένῳ δώρω καὶ μεγαλοπρεπεῖ δεξιούμεθα».

[*Photii Patriarchae Constantinopolitani Epistulae et Amphilochia*,

(ed.) B. LAOURDAS – W. G. WESTERINK, τ. Α', ἐπιστολή 1:

«Τῷ περιφανεστάτῳ καὶ περιβλέπτῳ ἡγαπημένῳ ἐν Κυρίῳ
πνευματικῷ υἱῷ Μιχαήλ τῷ ἐκ Θεοῦ
ἄρχοντι Βουλγαρίας», σ. 2.19-21].

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος	xiii-xiv
Βραχυγραφίες	xv-xvi
Χρονολογικό Διάγραμμα των δύο πατριαρχειών του Φωτίου	xvii
Ιστορική Εισαγωγή	1-6
Κεφάλαιο Πρώτο: Η Προσωπικότητα του Φωτίου.	7-22
1.1 Βίος - Δράση	7-13
1.2 Το Συγγραφικό έργο του Φωτίου	13-18
1.3 Οι Πηγές για τον Μέγα Φώτιο	18-22
Κεφάλαιο Δεύτερο: Βιβλιοθήκη ή Μυριοβίβλος	23-41
2.1 Ο χρόνος σύνταξης του έργου	23-26
2.2 Η χειρόγραφη παράδοση της Μυριοβίβλου	26-28
2.3 Το περιεχόμενο του έργου	29-34
2.4 Ο τόπος και η μέθοδος σύνθεσης της Βιβλιοθήκης	34-40
2.5 Αξιολόγηση του έργου	40-41
Κεφάλαιο τρίτο: Οι απώλειες έργων μνημονευόμενων στη Βιβλιοθήκη	43-69
3.1 Τα απολεσθέντα έργα	43-61
3.2 Πιθανές αιτίες απώλειας	61-69
Συμπεράσματα	71-73
Summary	75-76
Βιβλιογραφία	77-85
Παράρτημα χειρογράφων - εικόνων - κωδίκων	87-115

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα διπλωματική εργασία αναλήφθηκε ύστερα από πρόταση του Επόπτη Καθηγητή μου κ. Κώστα Ν. Κωνσταντινίδη το καλοκαίρι του 2016. Ωστόσο, η ενασχόληση μου με τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Φώτιο είχε ξεκινήσει ήδη από τον προπτυχιακό κύκλο σπουδών μου στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

Η πρώτη μου ενασχόληση με τον λόγιο Πατριάρχη προέκυψε στο σεμιναριακό μάθημα του καθηγητή κ. Κωνσταντινίδη: «*Το ελληνικό Βιβλίο στο Βυζάντιο*», το εαρινό εξάμηνο του 2015. Στο μάθημα αυτό γνωρίσαμε τον κόσμο της παλαιογραφίας και του ελληνικού βιβλίου και το θέμα εργασίας που εκπόνησα αφορούσε τη *Βιβλιοθήκη του Φωτίου*. Μάλιστα, ασχολήθηκα με το απολεσθέν έργο του Εκκλησιαστικού ιστορικού Φιλοστοργίου. Η εργασία αυτή στάθηκε καταληκτική, ώστε να λάβω το πτυχίο του ιστορικού και να αποφοιτήσω τον Νοέμβρη του 2015 από το τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Στη συνέχεια, μετά την ένταξή μου στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «*Βυζαντινές Σπουδές*», ανέλαβα στο σεμιναριακό μάθημα του κ. Michael Grünbart: «*Εισαγωγή στην Επιστολογραφία*» εργασία με θέμα: «*Το επιστολογραφικό έργο του Πατριάρχη Φωτίου*». Επιζητούσα, λοιπόν, να γνωρίσω καλύτερα την πολυσχιδή προσωπικότητα του ιερού ανδρός και να εντρυφήσω στο συγγραφικό του έργο.

Η Διπλωματική αυτή εργασία έχει ως βασικό στόχο την ανάδειξη της προσωπικότητας του Φωτίου ως ιεράρχη και ως λογίου, με κύρια έμφαση τη σπουδή του μεγάλου φιλολογικού του έργου που φέρει τον τίτλο: *Βιβλιοθήκη ή Μυριόβιβλος*. Συγκεκριμένα, θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε τον χαρακτήρα του έργου, να γνωρίσουμε τη χειρόγραφη παράδοση και το περιεχόμενό του. Όμως, η βαρύτητα της όλης προσπάθειας στρέφεται στα απολεσθέντα έργα που ήταν γνωστά στον Φώτιο και καταγράφονται στη *Βιβλιοθήκη*. Επίσης, θα τολμήσουμε με κάθε επιφύλαξη να διερευνήσουμε τις πιθανές αιτίες της ολικής ή μερικής απώλειας των έργων αυτών.

Δίπλα μου σε όλη τη δύσκολη αυτή προσπάθεια βρίσκονταν ο επόπτης Καθηγητής μου, κ. Κώστας Ν. Κωνσταντινίδης, ομότιμος καθηγητής Βυζαντινής Ιστορίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, που συνέβαλε τα μέγιστα στη σύνθεση και ολοκλήρωση της εργασίας. Ακόμη, ο Καθηγητής κ. Παναγιώτης Αντωνόπουλος με τις συζητήσεις και τις πολύτιμες συμβουλές του με ωθούσε δυναμικά στη σύνθεση της εργασίας μου και συνέβαλε αποφασιστικά στην αγγλική Περίληψή της. Θερμές ευχαριστίες θα ήθελα να εκφράσω και στην Επίκουρη Καθηγήτρια Βυζαντινής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πατρών, κα

Φεβρωνία Νούσια που δέχτηκε προθύμως να είναι το τρίτο μέλος της εξεταστικής επιτροπής.

Οι ευχαριστίες μου όμως στρέφονται και στους γονείς μου Νικόλαο και Αγορίτσα Τσεκούρα, που στους χαλεπούς αυτούς καιρούς με στήριξαν οικονομικά και ψυχολογικά προκειμένου να καταφέρω να λάβω το μεταπτυχιακό δίπλωμα ειδίκευσης στη Βυζαντινή Ιστορία. Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στον Διδάκτορα της Βυζαντινής Ιστορίας κ. Ηλία Πέτρου και στους υποψήφιους Διδάκτορες κ. Χρήστο Αγγελόπουλο και κ. Ηλία Πινακούλια, καθώς και στη συνάδελφό μου, μεταπτυχιακή φοιτήτρια κα Δήμητρα Μυτιλή για την προμήθεια πολύτιμου ψηφιακού βιβλιογραφικού υλικού.

Στην μακρά αυτή προσπάθεια ανακάλυψα τον βυζαντινό κόσμο και τη λογιουσύννη του, που αποτέλεσε την ζωτική γέφυρα μεταξύ του αρχαίου και του σύγχρονου Ευρωπαϊκού πολιτισμού.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

AJP	<i>American Journal of Philology</i>
AnBoll	<i>Analecta Bollandiana</i>
Bsl	<i>Byzantinoslavica</i>
Byz	<i>Byzantion</i>
BMGS	<i>Byzantine and Modern Greek Studies</i>
BZ	<i>Byzantinische Zeitschrift</i>
B	<i>Βυζαντινά</i>
CFHB	<i>Corpus Fontium Historiae Byzantinae</i>
CSHB	<i>Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae</i>
CPh	<i>Classical Philology</i>
CQ	<i>Classical Quarterly</i>
DOP	<i>Dumbarton Oaks Papers</i>
DCBL	<i>A Dictionary of Christian Biography and Literature</i>
ΕΕΒΣ	<i>Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν</i>
ΕΕΘΣΘ	<i>Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης</i>
ΕΘ	<i>Ἐκκλησία καὶ Θεολογία</i>
ΕΠ	<i>Ἐποπτεία</i>
ΕΦ	<i>Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος</i>
FGrHist	<i>Die Fragmente der griechischen Historiken</i>
ΘΗΕ	<i>Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία</i>
ΙΕΕ	<i>Ἱστορία Ἑλληνικοῦ Ἔθνους</i>
GOTR	<i>Greek Orthodox Theological Review</i>
GRBS	<i>Greek, Roman and Byzantine Studies</i>
JEH	<i>Journal of Ecclesiastical History</i>
ΚΣ	<i>Κυπριακαὶ Σπουδαὶ</i>
ΠΕΣ	<i>Πρακτικὰ Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου</i>
ΠΘΣ	<i>Πρακτικὰ Θεολογικοῦ Συνεδρίου</i>
OCD	<i>The Oxford Classical Dictionary, 2nd ed. (Oxford, 1970)</i>
ODB	<i>Oxford Dictionary of Byzantium</i>
ODCC	<i>The Oxford Dictionary of the Christian Church</i>
PBE	<i>Prosopography of the Byzantine Empire I. (641-867)</i>
PG	<i>Patrologia Graeca</i>
RE	<i>Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft</i>
RÉB	<i>Revue des Études Byzantines</i>
RÉG	<i>Revue des Études Grecques</i>
ROC	<i>Revue de l'Orient Chrétien</i>
RSBN	<i>Rivista di Studi bizantini e neoellenici</i>
SO	<i>Symbole Osloensis</i>

<i>Suda</i>	<i>Suidae Lexicon</i>
<i>TM</i>	<i>Travaux et Mémoires</i>
<i>TU</i>	<i>Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur</i>
<i>Tusculum</i>	<i>Tusculum - Λεξικόν Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων</i>

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΤΩΝ ΔΥΟ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΦΩΤΙΟΥ

Δεκέμβριος 858: Άνοδος του Φωτίου στον πατριαρχικό θρόνο Κωνσταντινουπόλεως.

Ιανουάριος ή Φεβρουάριος 859: Η Ιγνατιανή Σύνοδος καθαιρεί τον Φώτιο.

Μάρτιος – Αύγουστος 859: Εκκλησιαστική Σύνοδος στον Ναό των Αγίων Αποστόλων αποφασίζει την καθαίρεση του Ιγνατίου.

860: Ο Φώτιος αποστέλλει στους υπόλοιπους Αρχιερατικούς θρόνους της Ανατολής και στον πάπα Νικόλαο ενθρονιστήριες επιστολές.

861: Ο Φώτιος αποστέλλει Απολογητική επιστολή στον πάπα Νικόλαο.

861: Απρίλιος – Αύγουστος: Συγκαλείται η πρωτοδευτέρα Σύνοδος στον Ναό των Αγίων Αποστόλων με την παρουσία των παπικών Λεγάτων. Καθαίρεση Ιγνατίου.

863: Εκχριστιανισμός Σλάβων της Μοραβίας.

863: Σύγκληση Συνόδου στη Ρώμη υπό τον Πάπα Νικόλαο για την καθαίρεση του Φωτίου.

864: Εκχριστιανισμός Βουλγάρων.

865: Νουθετική επιστολή Φωτίου προς τον Βόρι – Μιχαήλ.

867: Σύνοδος στην Κωνσταντινούπολη για την καθαίρεση του πάπα Νικόλαου.

867: Ο Φώτιος αποστέλλει την περίφημη εγκύκλιο επιστολή προς τα υπόλοιπα πατριαρχεία της Ανατολής. Διεσώθη μόνο προς τον Αλεξανδρείας.

867: Ο Βασίλειος Α΄ στέφεται αυτοκράτωρ μετά τη δολοφονία του Μιχαήλ Γ΄.

867: Άνοδος Ιγνατίου στον πατριαρχικό θρόνο.

869: Η Ιγνατιανή Σύνοδος παρουσία παπικών Λεγάτων καθαιρεί τον Φώτιο.

872: Νέος Πάπας Ρώμης ο Ιωάννης Η΄.

873: Ο Βασίλειος Α΄ ανακαλεί τον Φώτιο από την εξορία.

877: Θάνατος Ιγνατίου Πατριάρχου.

877: Αποκατάσταση Φωτίου στον πατριαρχικό θρόνο Κωνσταντινουπόλεως.

879-880: Φωτιανή Σύνοδος στην οποία ο Φώτιος δικαιώθηκε για τις απόψεις του.

886: Απομάκρυνση Φωτίου από τον πατριαρχικό θρόνο και περιορισμός στη Μονή Αρμενιανών.

893: Πιθανολογείται ο θάνατος του Φωτίου.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Βιβλιοθήκη του Φωτίου περιλαμβάνει έργα τόσο του χριστιανικού όσο και του εθνικού παρελθόντος. Αυτό δείχνει την επιθυμία του Φωτίου πέρα από τα εκκλησιαστικά κείμενα, να γνωρίσει την αρχαία ελληνική γραμματεία, να τη μελετήσει και να καταγράψει το περιεχόμενο των κειμένων που δεν ήταν τόσο διαδεδομένα εκείνη την εποχή στο Βυζάντιο. Όμως, ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή και ας αναρωτηθούμε ποια είναι η σχέση του Χριστιανισμού και της κοσμικής παιδείας ήδη από τους πρώτους αιώνες.

Ήδη από τον Β΄ και Γ΄ αιώνα αρχίζουν να πραγματοποιούνται προσπάθειες από λόγιους χριστιανούς προκειμένου να γίνει συμβιβασμός ανάμεσα στα κλασικά κείμενα και τη νέα θρησκεία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς¹ που πιστεύει ότι η νέα θρησκεία μπορεί να θέσει στέρεες βάσεις επάνω στην ελληνική παιδεία. Τα έργα του «*Παιδαγωγός*», «*Προτρεπτικός*» και «*Στρωματείς*» αποτελούν δείγματα αυτής της προσπάθειας και διδάσκουν ότι η φιλοσοφία δίνει την προπαιδεία για την αληθινή πίστη². Μάλιστα ο Κλήμης υποστηρίζει ότι κάποιος θα γίνει χρηστομαθής μόνο αν αποκτήσει το χρήσιμο από κάθε επιστήμη (*γεωμετρία, μουσική, γραμματική, φιλοσοφία*). Έτσι και ο παιδαγωγός οφείλει να διδάσκει στα παιδιά όσα κρίνει απαραίτητα από την ελληνική παιδεία και μέσω αυτής θα μυήσει τους νέους στα ιδανικά πρότυπα χριστιανών³. Ένα άλλο παράδειγμα λογίου αποτελεί ο εκκλησιαστικός συγγραφέας και θεολόγος Ωριγένης, ο οποίος με τις απόψεις του και τα συγγράμματά του αργότερα αντιμετωπίστηκε και κατηγορήθηκε ως αιρετικός. Με τη σειρά του τονίζει ότι μέσα από την ελληνική παιδεία μπορεί ο Χριστιανισμός να αντλήσει στοιχεία που θα λειτουργήσουν ως προπαιδεύματα για τη μελέτη των Γραφών⁴.

Δεν είναι λίγοι όμως αυτοί που πιστεύουν ότι η μελέτη κλασικών κειμένων εμποδίζει τη νέα θρησκεία να αναπτυχθεί και να εξαπλωθεί. Συγκεκριμένα οι πρώτοι χριστιανοί και οι απολογητές δεν βρίσκουν κανένα κοινό σημείο ανάμεσα στη «θεία σοφία» και την «έξω σοφία», δεδομένου ότι μπορεί να δεχτούν την κλασική εκπαίδευση στα σχολεία όχι όμως και τον σκοπό της. Ένα κείμενο του Γ΄ αιώνας η «*Αποστολική διδασκαλία*» απαγορεύει τη μελέτη κλασικών κειμένων. Αυτό όμως που δημιουργεί εντύπωση είναι ότι στην εκπαίδευση δεν σταματά η

¹ Στη Βιβλιοθήκη του ο Φώτιος αναφέρεται στη προσωπικότητα του Κλήμη και στα έργα του, (κώδικες 109-111). *Photius Bibliothèque*, (ed.) R. HENRY, 8 vols, (Les Belles Lettres), Paris 1959-1977, (στο εξής ΦΩΤΙΟΣ Βιβλιοθήκη).

² Γ. Ν. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, *Η εκπαίδευση στο Βυζάντιο από την πρώιμη περίοδο έως τον 11^ο αιώνα*, (Αντ. Σταμούλη), Θεσσαλονίκη 2011, σσ. 22-23, (στο εξής *Εκπαίδευση*). Χρ. ΚΑΨΙΜΑΛΑΚΟΥ, *Κλήμης ο Αλεξανδρεύς και η αρχαία ελληνική ηθική*, (Παπαζήση), Αθήνα 2017.

³ Ν. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, *Κλείς τής Βυζαντινής φιλολογίας, ήτοι εισαγωγή εις τήν Βυζαντινήν Φιλολογίαν*, τ. Α΄, (Μυρτίδη), Αθήνα 1965, σ. 13.

⁴ Γ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, *Εκπαίδευση*, σ. 24.

διδασκαλία και η μελέτη τέτοιων κειμένων μιας και θεωρούνται αναγκαία για την κατανόηση της Βίβλου. Δεν δημιουργούνται ειδικά χριστιανικά σχολεία από χριστιανούς πέρα από κάποιες περιπτώσεις, αλλά η μόρφωσή τους βρίσκει στέρεο έδαφος στην κλασική παιδεία⁵.

Τον Δ' και Ε' αιώνα Μεγάλοι Πατέρες της Εκκλησίας συνεχίζουν τις προσπάθειες συμφιλίωσης ελληνικού και χριστιανικού πνεύματος, ώστε να δημιουργηθεί η ελληνοχριστιανική παιδεία. Οι ίδιοι μορφώνονται και γνωρίζουν την ελληνική σκέψη, αλλά και ανατρέφονται χριστιανικά. Εξαιτίας της διορατικότητάς τους διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην πολιτιστική ιστορική συνέχεια⁶. Σύμφωνα με τον Runciman ο Χριστιανισμός αποκτά το θεωρητικό υπόβαθρο πάνω στο οποίο τέθηκαν οι βάσεις της αρμονικής συνύπαρξης του νεοπλατωνισμού και της χριστιανικής διδασκαλίας⁷. Ο Μέγας Βασίλειος μέσα από τα έργα του παρακινεί τους χριστιανούς να αντιμετωπίζουν με τον απαιτούμενο σεβασμό τα εθνικά έργα, καθώς τονίζει ότι με την παιδεία άγεται η ψυχή. Το παραινετικό του έργο «Πρός τούς νέους, όπως αν έξ ελληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων», απευθύνεται προς τους ανεψιούς του και δείχνει την προτροπή του Βασιλείου, ώστε να εκτιμήσουν τη σημασία όσων διδάσκονται στις εθνικές σχολές που μαθητεύουν⁸. Ο μεγάλος Καππαδόκης δείχνει τη μέθοδο με την οποία θα προσεγγίζουν και θα ωφελούνται οι χριστιανοί από τα αγαθά της ελληνικής παιδείας⁹. Ο Γρηγόριος Ναζιανζηνός μορφώθηκε στην Αθήνα και εκτός από χριστιανούς δασκάλους μαθήτευσε κοντά στον εθνικό Ιμέριο. Επίσης, ο Ιωάννης Χρυσόστομος που διέπρεψε ως ρήτορας υπήρξε μαθητής του εθνικού Λιβανίου στην Αντιόχεια¹⁰.

Όσον αφορά τους αυτοκράτορες ο Κωνστάντιος Β' (337-361) ενδιαφέρεται την εποχή αυτή για την πνευματική καλλιέργεια. Με επιστολή του το 355 αναγγέλλει τον διορισμό του Θεμιστίου με εκλογή (*adlectio*) στη θέση του καθηγητή φιλοσοφίας. Ο Θεμιστίος στο έργο του τονίζει την προσπάθεια του Κωνσταντίου να συλλέξει έργα της αρχαίας ελληνικής φιλολογίας. Ακόμη, σ' αυτό το κείμενο είναι έκδηλη η έκκληση προς την Κωνσταντινούπολη να διασώσει και να μεταδώσει στις επόμενες γενιές τον αρχαίο πολιτισμό. Έτσι, το 357 οργανώνεται στην πρωτεύουσα το αυτοκρατορικό κέντρο αντιγραφής, στο οποίο δρα μία μεγάλη ομάδα καλλιγράφων που μεταγράφει έργα της αρχαίας

⁵ H. I. MARROU, *Histoire de l'éducation dans l'Antiquité*, (Éditions du Seuil), Paris 1964, σσ. 433-434.

⁶ Γ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, *Εκπαίδευση*, σ. 28.

⁷ S. RUNCIMAN, *Byzantine Civilization*, London 1933 (ανατ. 1961), (ελλ. μτφρ., Δ. ΔΕΤΖΩΡΤΖΗ, Αθήνα 1969), σσ. 262, 271.

⁸ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Πρός τούς νέους, όπως αν έξ ελληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*, PG 31, Ομιλία KB', (ed.) J. P. MIGNÉ, Venice 1857, σσ. 564-589.

⁹ P. LEMERLE, *Ο Πρώτος Βυζαντινός Ουμανισμός σημειώσεις και παρατηρήσεις για την εκπαίδευση και την παιδεία στο Βυζάντιο από τις αρχές ως τον 10^ο αιώνα.*, μτφρ. Μ. ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ- ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, (MIET), Αθήνα 1981, σ. 47, (στο εξής LEMERLE, *Βυζαντινός Ουμανισμός*).

¹⁰ Γ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, *Εκπαίδευση*, σσ. 31, 33, 36, 37. LEMERLE, *Βυζαντινός Ουμανισμός*, σ. 50. Ο Φώτιος στη Βιβλιοθήκη του αφιερώνει κώδικες στον Μέγα Βασίλειο και τα έργα του.

ελληνικής γραμματείας όχι μόνο σπουδαίων εκπροσώπων της, αλλά και όλων όσων μπόρεσαν να εντοπιστούν τα χειρόγραφα τους. Το έργο αυτό προϋποθέτει την ύπαρξη μιας αυτοκρατορικής δημόσιας βιβλιοθήκης που θα στεγάσει όλα αυτά τα χειρόγραφα προκειμένου να δοθούν αργότερα για αντιγραφή στους κωδικογράφους.

Μετά τον Κωνσταντίο, ο Ιουλιανός (361-363) αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στα αρχαία γράμματα και μορφώνεται κοντά σε ειδωλολάτρες δασκάλους στην Κωνσταντινούπολη, την Αθήνα και τη Νικομήδεια. Ο Ιουλιανός θεωρεί ότι δεν είναι πρόπον χριστιανοί γραμματικοί και ρήτορες να διδάσκουν στη δημόσια εκπαίδευση κάτι το οποίο είναι αντίθετο στις απόψεις τους και γι αυτό με διάταγμά του (362) τους απομακρύνει για κάποιο διάστημα¹¹. Η πρώτη αυτή προσπάθεια διάσωσης των κειμένων προαναγγέλλει αυτό που θα επακολουθήσει τον Θ' αιώνα¹².

Κατά τη διάρκεια της αυτοκρατορίας του Θεοδοσίου Β' (408-450) ιδρύεται το Πανδιδακτήριο της Κωνσταντινουπόλεως το 425. Στην πραγματικότητα ιδρύεται ένα νέου τύπου ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα ελληνικών και λατινικών σπουδών, με έμφαση στη γραμματική, τη ρητορική, τη φιλοσοφία (*trivium*) και τη νομική επιστήμη. Τον αυτοκράτορα επιτρόπευε αρχικά η αδελφή του Πουλχερία και στη συνέχεια η σύζυγός του Ευδοκία, κόρη εθνικού καθηγητή ρητορικής στην Αθήνα. Η Ευδοκία παρά την εθνική καταγωγή της αποτελεί πρότυπο αρμονικής συνύπαρξης του χριστιανισμού και της εθνικής παιδείας¹³. Πάντως χαρακτηριστικό θεωρείται το γεγονός ότι καμία άλλη εποχή πέρα του Δ' και Ε' αιώνα δεν άφησε τόσους πολλούς ρήτορες και φιλοσόφους¹⁴!

¹¹ LEMERLE, *Βυζαντινός Ουμανισμός*, σσ. 60-61.

¹² *Αυτόθι*, σσ. 55-58.

¹³ G. OSTROGORSKY, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, μτφρ. Ιωάννης Παναγόπουλος, επιστημονική εποπτεία Ευάγγελος Κ. Χρυσός, τ. Α', (Στέφανος Βασιλόπουλος), Αθήνα 2008, σ. 117, (στο εξής OSTROGORSKY, *Ιστορία*).

¹⁴ LEMERLE, *Βυζαντινός Ουμανισμός*, σ. 52.

Ο Στ΄ αιώνας θα σηματοδοτήσει την αναχαίτιση της προσπάθειας να συνδεθεί ο βυζαντινός πολιτισμός με το αρχαίο παρελθόν. Δεν μιλάμε για εξαφάνιση της ανώτερης παιδείας και των ελευθέρων τεχνών (*artes liberales*), αλλά για ένα πρώτο χτύπημα με τον νόμο του Ιουστινιανού που θέτει σαν κριτήριο διακυβέρνησης τη θρησκευτική μισαλλοδοξία¹⁵. Κατά τις πηγές ο Ιουστινιανός Α΄ προχώρησε σε διώξεις των εθνικών για την εξάλειψη των ιδεών τους που βρίσκονται στον αντίποδα με τον χριστιανισμό. Μια έκφανση των διωγμών αυτών αποτελεί το Διάταγμα του 529, που οδήγησε στο κλείσιμο της περίφημης Ακαδημίας της Αθήνας, όπου διδασκόταν και η Νεοπλατωνική φιλοσοφία. Απαγορευόταν σε οποιονδήποτε να διδάσκει φιλοσοφία και να ερμηνεύει το δίκαιο. Με το συγκεκριμένο διάταγμα δημεύτηκε και η μεγάλη περιουσία της σχολής. Οι εκπρόσωποι της φιλοσοφίας στην Αθήνα και ο επικεφαλής της σχολής Δαμάσκιος, δεν αντιστάθηκαν στα σκληρά αυτά μέτρα του Ιουστινιανού. Στον αντίποδα βρίσκονται μαρτυρίες ιστορικών μέσα από τις οποίες προκύπτει η πεποίθηση ότι η φιλοσοφία εκείνη τη χρονική στιγμή είχε παρακμάσει και ότι η σχολή οδηγήθηκε σε κλείσιμο εξαιτίας αυτού του περιστατικού. Επιπλέον, τονίζεται ότι αν ο Ιουστινιανός επιθυμούσε να απαγορεύσει στους φιλοσόφους να διδάσκουν τα φιλοσοφικά διδάγματα θα έκλεινε όχι μόνο τη σχολή των Αθηνών, αλλά και τις υπόλοιπες σχολές.

Με λίγα λόγια, ο αυτοκράτορας θέλησε να παραμείνει ρυθμιστής των κοινωνικών και θρησκευτικών πραγμάτων της αυτοκρατορίας, αλλά φοβήθηκε την διάδοση των φιλοσοφικών θέσεων που πρεσβεύουν οι εθνικοί. Ίσως κάποιος ρόλο να παίζουν οι στάσεις στην Αντιόχεια και οδηγούν στο κλείσιμο του θεάτρου, αλλά και των επαναστάσεων των Σαμαρειτών που ευνοούν οι Πέρσες¹⁶.

Τον Ζ΄ και Η΄ αιώνα το Βυζάντιο πέρα από τη γεωγραφική συρρίκνωση επηρεάζεται σημαντικά και στον πνευματικό τομέα. Μετά το 641 οι απώλειες περιοχών είναι τεράστιες (Αίγυπτος, Συρία, Παλαιστίνη κ.ά.) πράγμα που δικαιολογεί την απώλεια σπουδαιών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων (Αλεξάνδρεια, Αντιόχεια, Βηρυτός). Η αμυντική στάση της αυτοκρατορίας ως προς τον εξωτερικό κίνδυνο επέφερε και την υποχώρηση του ενδιαφέροντος για την εκπαίδευση (και την ερήμωση σε όλα τα λογοτεχνικά είδη εκτός από τα θεολογικά κείμενα). Την εποχή αυτή ξεσπά η έριδα της εικονομαχίας (727-843) που στράφηκε κατά των μοναχών και επέφερε τη μείωση των μονών που διατηρούσαν καλλιγραφικά εργαστήρια¹⁷. Όμως κατά τον Lemerle είναι λάθος να κατηγορηθεί για σκοταδισμό μια εποχή που ήταν ανάγκη να επιλύσει πιο σοβαρά ζητήματα πολιτικών και κοινωνικοοικονομικών γεγονότων. Επίσης, τονίζει ότι η εικονομαχία έφερε στο

¹⁵ LEMERLE, *Βυζαντινός Ουμανισμός*, σ. 66.

¹⁶ OSTROGORSKY, *Ιστορία*, τ. Α΄, σσ. 143-144.

¹⁷ Ν. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, «Η δήθεν “Μεγάλη Σιγή” των γραμμάτων εν Βυζαντίω (650-850)», *ΕΕΒΣ* 38 (1971), σ. 9.

προσκήνιο και ερεθίσματα¹⁸. Αν κρίνουμε από τους βίους αγίων που έδρασαν την εποχή αυτή το εκπαιδευτικό σύστημα παρέμεινε αμετάβλητο. Σπουδαίες προσωπικότητες αναδείχτηκαν τότε, όπως ο πατριάρχης Νικηφόρος, ο Ιωάννης Δαμασκηνός και ο Θεόδωρος Στουδίτης.

Μετά το τέλος της εικονομαχίας το Βυζάντιο αρχίζει να αποκτά μια δυναμική στα πνευματικά πράγματα και αυτό συντελείται με την εκπαιδευτική πολιτική της Αμοριανής δυναστείας. Έτσι, τον Θ' αιώνα παρατηρείται παλινόρθωση σε όλους τους τομείς του κρατικού μηχανισμού και οι λόγιοι της Εκκλησίας προωθούν την αναγέννηση της παιδείας¹⁹. Προσωπικότητες όπως ο Λέων ο Μαθηματικός, ο πατριάρχης Φώτιος και ο Καισαρείας Αρέθας ακτινοβολούν την περίοδο αυτή. Ως κύριο στοιχείο της είναι η συγκέντρωση, η ταξινόμηση προκειμένου να συστηματοποιηθεί μια πολιτιστική κληρονομιά που είχε καταρρεύσει. Έτσι, συγκεντρώθηκαν τα παλαιά χειρόγραφα και παρήχθησαν νέα, ώστε να διευκολυνθεί η πρόσβαση στα αρχαία κείμενα και συνάμα να επιτευχθεί η επιβίωσή τους²⁰.

Όσον αφορά τον Λέοντα τον Μαθηματικό δρα την περίοδο του αυτοκράτορα Θεοφίλου, φημίζεται για τις γνώσεις του τόσο στις θετικές όσο και στις φιλοσοφικές επιστήμες. Η εποχή αυτή δείχνει μία βελτίωση, καθώς με την ενδυνάμωση των σχέσεων με τους Άραβες, οι Βυζαντινοί μελέτησαν και τον πολιτισμό του Ισλάμ. Ο Λέων ήταν αυτός που τόνωσε την εκπαιδευτική δραστηριότητα, καθώς ήταν ο πρώτος καθηγητής που συναντάται στην Κωνσταντινούπολη κατά τη διάρκεια αναβίωσης των σπουδών²¹. Πραγματοποίησε έργο φιλόλογου μιας και ασχολήθηκε με τη διόρθωση του κειμένου του Πλάτωνος. Μαζί με τον καίσαρα Βάρδα και την οργάνωση της Ανωτέρας σχολής της Μαγναύρας²² τοποθετούν τις εκπαιδευτικές βάσεις για τη σπουδή και ανάπτυξη της ελληνικής παιδείας. Ο Λέων διαδραμάτισε σημαίνοντα ρόλο σε μια εποχή που θεωρήθηκε μεταβατική για την επερχόμενη μακεδονική αναγέννηση.

Ακόμη, σημαντική μορφή των γραμμάτων υπήρξε και ο Καισαρείας Αρέθας²³. Η προσφορά του είναι μεγάλη, αφού χρηματοδότησε την αντιγραφή και σχολίασε αρχαίους συγγραφείς, συμβάλλοντας τα μέγιστα στη φιλολογική

¹⁸ LEMERLE, *Βυζαντινός Ουμανισμός*, σ. 72.

¹⁹ OSTROGORSKY, *Ιστορία*, τ. Β', σ. 90.

²⁰ J.O. ROSENQVIST, *Η Βυζαντινή λογοτεχνία από τον 6ο αιώνα ως την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως*, μτφρ. Ι. ΒΑΣΣΗΣ, (Κανάκη), Αθήνα 2008, σ. 89, (στο εξής ROSENQVIST, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*).

²¹ N. G. WILSON, *Οι λόγιοι στο Βυζάντιο*, μτφρ. Ν. Κονομής, Β' έκδοση πλήρως αναθεωρημένη, (Καρδαμίτσα), Αθήνα 2014, σ. 109, (στο εξής WILSON, *Λόγιοι*).

²² Η φοίτηση ήταν δωρεάν και διδάσκονταν η «έξω σοφία» ή διαφορετικά η «θύραθεν παιδείσις». Βλ. Μ. ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Η Ανόρθωση 802-945, ΙΕΕ Η'*, Βυζαντινός Ελληνισμός-Μεσοβυζαντινοί Χρόνοι, (Εκδοτική Αθηνών), Αθήνα 1977, σ. 51.

²³ Σ. Β. ΚΟΥΤΣΑΣ, *ο Καισαρείας Αρέθας και το έργο του: συμβολή εις την ιστορίαν της πρώτης αναγεννήσεως των ελληνικών γραμμάτων εν Βυζαντίω*, (Ελευθερουδάκη και Μπάρι), Αθήνα 1913.

καλλιέργεια. Από τη προσωπική βιβλιοθήκη του αρχιερέα σώζονται πέρα από θρησκευτικά και σημαντικά κλασικά κείμενα²⁴.

Η παρούσα διπλωματική εργασία ερευνά το έργο του πατριάρχη Φωτίου και συγκεκριμένα τη *Βιβλιοθήκη ή Μυριόβιβλο*. Έργο που αφιερώθηκε από τον λόγιο άνδρα στον αγαπημένο του αδερφό, Ταράσιο. Αρχικά στο πρώτο κεφάλαιο, που χωρίζεται σε τρία υποκεφάλαια, παρουσιάζεται ο βίος, η δράση, το υπόλοιπο συγγραφικό έργο του Φωτίου και οι πηγές που αναφέρονται στο πρόσωπό του. Το δεύτερο κεφάλαιο πραγματεύεται τον χαρακτήρα της *Βιβλιοθήκης* και χωρίζεται σε πέντε μικρότερα όπου παρουσιάζονται α. οι απόψεις των ερευνητών σχετικά με τη σύνταξη του έργου, β. η χειρόγραφη παράδοση του έργου, γ. το περιεχόμενο, δ. ο τόπος και η μέθοδος σύνθεσης του έργου, ε. αξιολόγηση της *Βιβλιοθήκης*. Το τελευταίο και κύριο κεφάλαιο της εργασίας μας είναι χωρισμένο σε δυο μέρη α. τα απολεσθέντα έργα, χωρισμένα κατά κατηγορίες με ενδεικτικά παραδείγματα, β. ανιχνεύονται οι πιθανές αιτίες της απώλειας των κειμένων που εντόπισε και κατέγραψε ο Φώτιος τον Θ' αιώνα.

²⁴ Γ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, *Εκπαίδευση*, σ. 125. WILSON, *Λόγιοι*, σ. 159.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΦΩΤΙΟΥ

1.1 ΒΙΟΣ-ΔΡΑΣΗ

Ο Φώτιος διακρίνεται για την πολυσύνθετη προσωπικότητά του. Στην ιστορία έμεινε γνωστός ως ο υπερασπιστής της Ορθοδοξίας και ως ο εμπνευστής του ιεραποστολικού έργου του Βυζαντίου, καθώς και ως ένας από τους σπουδαιότερους πατριάρχες που πέρασαν από τον πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως. Υπήρξε πνεύμα μεγαλοφυές με εξαιρετική μόρφωση και αναπτυγμένες πολιτικές ικανότητες. Στον πατριαρχικό θρόνο ανήλθε δυο φορές επί Μιχαήλ Γ' (842-867)²⁵ και επί Βασιλείου Α' (867-886)²⁶.

Οι μόνες ασφαλείς χρονολογίες που έχουμε για τον βίο του Φωτίου είναι οι δύο πατριαρχείες του²⁷. Η γέννησή του τοποθετείται περί το 810²⁸ και φαίνεται ότι έζησε μέχρι το 893²⁹. Διάφοροι μελετητές όμως διαφωνούν με αυτή την άποψη. Συγκεκριμένα, ο Χρήστου θεωρεί ως έτος γέννησης του Φωτίου το 820 δεδομένου ότι ο ίδιος ο Φώτιος μαρτυρεί ότι είχε αναθεματιστεί από τη σύνοδο που είχε γίνει από τον αυτοκράτορα Θεόφιλο το 837 και γι' αυτό τον λόγο δεν θα μπορούσε να στέλνεται σε διπλωματική αποστολή υπό τον Θεόφιλο μετά από κάποιους μήνες³⁰. Αν η άποψη αυτή είναι ορθή, τότε και η αποστολή του ως ανωτάτου λειτουργού στους Άραβες πρέπει να τοποθετηθεί το 845³¹.

²⁵ Ανήλθε στον αυτοκρατορικό θρόνο το έτος 842 σε ηλικία μόλις τριών ετών υπό την αντιβασιλεία της μητέρας του, Θεοδώρας. Τα χρόνια που διατέλεσε αυτοκράτορας τα ηνία του Βυζαντίου είχαν μαζί με τη Θεοδώρα και δύο σύμβουλοί της, ο Βάρδας και ο Θεόκτιστος. OSTROGORSKY, *Ιστορία*, σσ. 92-93. Α. ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και χρονογράφοι (8^{ος}-10^{ος} αι.)*, τ. Β', (Κανάκη), Αθήνα 2002, σσ. 367-389. ΑΙΚ. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία* τ. Β1, (610-867), (Βάνιας), Αθήνα 1981, σσ. 207-212, (όπου και περαιτέρω βιβλιογραφία).

²⁶ Ανήλθε στον αυτοκρατορικό θρόνο στις 23 Σεπτεμβρίου 867 μετά τη δολοφονία του Μιχαήλ Γ'. Ασχολήθηκε με τις εκκλησιαστικές υποθέσεις. Πέρα από αυτό ήταν λάτρης του ελληνικού πολιτισμού και του ρωμαϊκού δικαίου. Σπουδαίο νομικό έργο που συντελέστηκε στα χρόνια της βασιλείας του ήταν τα «Βασιλικά». Βλ. OSTROGORSKY, *Ιστορία*, σσ. 108, 109, 115. *Prosopography of the Byzantine Empire I. (641-867)*, (ed.) J.R. Martindale, Aldershot, Ashgate 2001, «Basilios», σ. 7.

²⁷ V. GRUMEL, *Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople*, τ. Β', (Socii Assumptionistae Chalcedonenses), Κωνσταντινούπολη 1936, σ. 72. Α. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ, «Νέα στοιχεία για τη χρονολόγηση της Βιβλιοθήκης του Φωτίου», *Σύμμεικτα* 7, (1986), σ. 165, (στο εξής ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ, «Νέα στοιχεία»).

²⁸ Η Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ τοποθετείται υπέρ της γεννήσεως του Φωτίου το έτος 810. Ένα βασικό επιχείρημά της είναι ότι ο Φώτιος συμμετείχε στη πρεσβεία στους Άραβες το 838 σε ώριμη ηλικία. Ο P. Lemerle και ο W. Treadgold είναι επίσης υποστηρικτές του έτους 810. Βλ. AHRWEILER «Sur la carrier de Photius avant son Patriarcat», *BZ* 58 (1965), σσ. 348-363. (στο εξής AHRWEILER «Sur la carrier»). LEMERLE, *Βυζαντινός Ουμανισμός*, σ. 158.

²⁹ R. JENKINS, «A note on Nicetas David Paphlago and the Vita Ignatii», *DOP* 19 (1965), σ. 244.

³⁰ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, «Η ιστορική έρευνα περί του ιερού Φωτίου» στον συλλογικό τόμο *Μνήμη Αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου και Μεγάλου Φωτίου Αρχιεπισκόπων* (14-17 Οκτωβρίου 1993), υπό την αιγίδα του Οικουμενικού Πατριάρχου κ. Βαρθολομαίου, Θεσσαλονίκη 1994, (στο εξής ΠΕΣ), σ. 355.

³¹ W. TREADGOLD, *The Nature of the Bibliotheca of Photius*, (Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies Trustees for Harvard University) Washington, D.C. 1980, σσ. 35-36, (στο εξής TREADGOLD, *Nature of the Bibliotheca*).

Οι πληροφορίες που διαθέτουμε για την οικογενειακή του κατάσταση είναι ελάχιστες. Καταγόταν πάντως από αριστοκρατική οικογένεια εικονοφίλων και οι γονείς του διώχτηκαν κατά τη β' φάση της εικονομαχίας³². Ο πατέρας του ονομαζόταν Σέργιος και η μητέρα του Ειρήνη και ήταν ανιψιός του πατριάρχη Ταρασίου (784-806)³³. Παρότι αγνοούμε τα σχετικά με τη μόρφωση του φαίνεται ότι έτυχε επιμελούς παιδείας στην πρωτεύουσα. Υποστηρίζεται ότι γνώριζε τον Λέοντα τον Μαθηματικό και ίσως να είχε ακούσει μαθήματά του, αν κρίνουμε από τη μομφή των αντιπάλων του που τον κατηγορήσαν ως εικονομάχο³⁴. Ορισμένοι μελετητές, συμπεριλαμβανομένου και του Ostrogorsky, υποστηρίζουν ότι ο Φώτιος υπήρξε καθηγητής στην ανωτέρα σχολή της Μαγναύρας, αλλά η έρευνα του Lemerle έδειξε ότι κάτι τέτοιο είναι άτοπο³⁵. Πιστεύεται ότι ο Βάρδας αναδιοργάνωσε τη σχολή της Μαγναύρας το 855, όταν ανήλθε στο αξίωμα του *καίσαρα*, έτσι ο Φώτιος, που το 858 ανήλθε στον πατριαρχικό θρόνο, δεν φαίνεται να ανέλαβε κάποιο διδακτικό έργο στη σχολή λόγω των πολιτικών και εν συνεχεία των εκκλησιαστικών καθηκόντων του.

Πριν από την άνοδό του στην πατριαρχία κατέλαβε δημόσια αξιώματα, όπως αυτά του *πρωτοσπαθαρίου* και στη συνέχεια του *πρωτασηκρήτι*, δηλαδή του προϊσταμένου της αυτοκρατορικής γραμματείας³⁶. Μετά την κατάληψη του αξιώματος του *πρωτασηκρήτι* το 845, φαίνεται ότι διατηρούσε έναν κύκλο μαθητών, όπως μας πληροφορεί ο ίδιος ο Φώτιος στην επιστολή που έστειλε προς τον πάπα Νικόλαο Α' το 860³⁷.

Στις 25 Δεκεμβρίου του 858³⁸ ανήλθε στον πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως μετά από υπόδειξη του *καίσαρα* Βάρδα εξαιτίας της διαμάχης του τελευταίου με τον πατριάρχη Ιγνάτιο³⁹, ο οποίος απομακρύνθηκε για πολιτικούς λόγους⁴⁰. Ο νέος πατριάρχης ακολούθησε την ίδια εκκλησιαστική

³²A. KAZHDAN, «Photios», *The Oxford Dictionary of Byzantium* III, (Oxford University Press), New York-Oxford 1991, σ. 1669, (στο εξής ODB). Ν. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, «Σέργιος Πατρίκιος Όμολογητής Πατήρ του Ίερού Φωτίου», *ΕΦ* 59 (1977) σσ. 152-161, (στο εξής ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, «Σέργιος Όμολογητής»).

³³ ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, «Σέργιος Όμολογητής», σσ. 152, 180.

³⁴ LEMERLE, *Βυζαντινός Ουμανισμός*, σ. 159.

³⁵ LEMERLE, *Βυζαντινός Ουμανισμός*, σσ. 159-162.

³⁶ KAZHDAN, «Protasecretes», ODB III, σ. 1742. ROSENQVIST, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ. 293.

³⁷PHOTIUS *Epistulae et Amphilochia*, (ed.) B. LAOURDAS – W. G. WESTERINK, (Teubner), Leipzig 1985, Επιστολή 290, τ. Γ', σ. 125.17-24: «καὶ φίλοις ἔριν ἐμπεσοῦσαν ῥαδίως ἀπώσατο, τοὺς κοινούς ἄλας ἴσα φύσεως δυσωπειῖσθαι παραινέσασα· καὶ τοὺς τὴν αὐτὴν πάλιν ... τὸν δὲ μεταμελείσθαι παρασκευάσασα, ῥᾶστα τὸ συμβάν ἀνεσώσασο, τὸν τῆς ἐνώσεως δεσμὸν ἀρραγῆ συντηρήσασα», (στο εξής PHOTIUS *Epistulae*).

³⁸ F. DVORNIK, «Patriarch Photius, Scholar and Statesman» *Classical Folia* 13, (1959), σσ. 3-18.

³⁹ Ανήλθε στον πατριαρχικό θρόνο στις 4 Ιουλίου 847, επειδή ήταν υιός του αυτοκράτορα Μιχαήλ Α' είχε περιοριστεί από τον Λέοντα Ε' και έγινε μοναχός. Μερίμνησε για την ανακαίνιση των μοναστηριακών ιδρυμάτων στις νήσους της Προποντίδος και των Πριγκιποννήσων. Δεν φαίνεται να έτυχε επιμελημένης παιδείας. Δ. Ν. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, *Βυζαντινή Ιστορία 324-1071*, (Δωδώνη), Αθήνα – Γιάννινα 1989, σ. 347.

⁴⁰ THEOPHANES *Continuatus*, (ed.) M. FEATHERSTONE, Βιβλίο Δ', (CFHB 53), Berlin 2015, Κεφ 32, σ. 276.1-15: «οὕτως οὖν ἐπεὶ καὶ οὗτοι ἄνθρωποι ὄντες ἐφάνθησαν καὶ οὕτω δὴ ἠπατήθησαν, Φωτίῳ ἐπὶ σοφία μὲν ὄντι γνωρίμῳ ἀνδρὶ, τῆς κοσμικῆς δὲ τάξεως ἀντιποιομένῳ καὶ τὴν τοῦ πρωτοασηκρήτις δεδραγμένῳ

πολιτική με τους προκατόχους του (*Ταράσιο, Νικηφόρο και Μεθόδιο*), πολεμήθηκε όμως από το κίνημα των ζηλωτών, το οποίο υποστήριζε τον εκδιωχθέντα Ιγνάτιο⁴¹.

Ο Φώτιος θα εμπλεκόταν σε μια μεγάλη διαμάχη ανάμεσα στην Ανατολική και τη Δυτική Εκκλησία. Πράγματι, ξεκίνησε μια εκκλησιαστική έριδα με τον πάπα Νικόλαο Α΄, το καλούμενο και «Φωτίειο Σχίσμα⁴²».

Το 860 ο Φώτιος απέστειλε ένα συνοδικό κείμενο στον πάπα Νικόλαο Α΄, με το οποίο τον ενημέρωνε για τη χειροτονία του. Μαζί με την επιστολή του Φωτίου στάλθηκε μία ακόμη επιστολή από τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ΄, μέσω της οποίας ζητούσε από τον Νικόλαο να στείλει απεσταλμένους στη σύνοδο που θα πραγματοποιούνταν στην Κωνσταντινούπολη για να διευθετηθεί το ζήτημα του νέου πατριάρχη⁴³. Ο πάπας, στην απαντητική επιστολή του, έκρινε ως αντικανονική την άνοδο ενός λαϊκού στον πατριαρχικό θρόνο, αφού ο Φώτιος ανήλθε όλες τις βαθμίδες της ιεροσύνης σε διάστημα λίγων ημερών⁴⁴. Παρόλα αυτά απέστειλε στην Κωνσταντινούπολη επισκόπους στη σύνοδο που πραγματοποιήθηκε το 861⁴⁵. Οι αποφάσεις της συνόδου δικαίωσαν και αναγνώρισαν τον Φώτιο ως νόμιμο πατριάρχη με τη σύμφωνη γνώμη και των παπικών λεγάτων⁴⁶.

Όμως, ο πάπας το 863 συγκάλεσε αντισύνοδο με την οποία ακύρωνε τις αποφάσεις του 861. Επιπρόσθετα, καταδίκασε και αφόρισε τον Φώτιο θεωρώντας παράτυπη την εκλογή του και αναγνώριζε ως πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως τον προκάτοχό του Ιγνάτιο⁴⁷.

τιμήν, τὸν θρόνον ἐδίδου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. καὶ ἵνα δὴ καὶ τὰ αὐτῶν κραταιότερα ἀποφῆνωσιν, τοποτηρητὰς μὲν ἐκ Ρώμης ἐπ' ἄλλαις προφάσαισι - κατὰ γὰρ τῶν εἰκονομάχων σταλέντας- μεταπεμφάμενοι, κατὰ δὲ Ἰγνατίου μετὰ τοῦ καιροῦ γεγονέναι παρασκευάσαντες· καὶ συνεδριάσαντες, καὶ ἐν τῷ τῶν θεῶν ἀποστόλων τεμένει δεδημοσιευμένη καθαιρέσει τοῦτον καθυποβαλόντες, ἐπεὶ τῆς ἐξορίας μετεκαλέσαντο...».

⁴¹ OSTROGORSKY, *Ιστορία*, τ. Β΄, σσ. 97-98.

⁴² ΣΤ. ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ, *Φώτιος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως – Βιβλιοθήκη ὅσα της ιστορίας, Ανθολογία*, (Κανάκη), Αθήνα 2000, σ. 11, (στο εξής ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ, *Βιβλιοθήκη*).

⁴³ Β. ΦΕΙΔΑΣ, *Εκκλησιαστική Ιστορία, Από την Εικονομαχία μέχρι τη Μεταρρύθμιση*, τ. Β΄, Αθήνα 2002, σ. 103, (στο εξής ΦΕΙΔΑΣ, *Εκκλησιαστική Ιστορία*).

⁴⁴ Ο πάπας Νικόλαος απευθύνθηκε στον Φώτιο ως «*prudentia vestra*» γεγονός που αποτελεί ένδειξη της άρνησής του όσον αφορά την εκλογή του νέου πατριάρχη. Σύμφωνα με τον Χρυσό η επιστολή θεωρείται προκλητική παρά το γεγονός ότι ο Dvornik την αξιολόγησε ως προς τον τόνο σταθερή – φιλική. ΕΥ. CHRYSOS, «Rome and Constantinople in Confrontation: the Quarrel over the Validity of Photius's Ordination», στο: *Byzantium in Dialogue with the Mediterranean. History and Heritage*, (ed.) D. Sloutjes – M. Verhoeven, Boston 2019, σ. 29, (στο εξής CHRYSOS, «Rome and Constantinople»).

⁴⁵ D. STRATOUDAKI – WHITE, *Patriarch Photios of Constantinople. His Life, Scholarly Contributions, and Correspondence Together with a Translation of Fifty-two of His Letters*, (Holy Cross Orthodox Press), Massachusetts 1981, σ. 23, (στο εξής STRATOUDAKI, *Photios*). Μ. V. ANASTOS, «The papal legates at the Council of 861 and their compliance with the wishes of the Emperor Michael III» στο: *Αρμός, τιμητικός τόμος στον καθηγητή Ν. Κ. Μουτσόπουλο για τα 25 χρόνια πνευματικής του προσφοράς στο Πανεπιστήμιο*, (Θεσσαλονίκη 1990), σσ. 185-200.

⁴⁶ ΦΕΙΔΑΣ, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, σσ. 104-106.

⁴⁷ Α. NICHOLS, *Rome and the Eastern Churches*, 2nd edition, (Ignatius Press), United States 2010, σ. 231. STRATOUDAKI, *Photios*, σ. 24.

Βέβαια, οι φιλοδοξίες του πάπα δεν άργησαν να φανούν. Στόχος του ήταν η εδραίωση της ρωμαϊκής οικουμενικότητας⁴⁸. Ήθελε να εντάξει τη Μοραβία και τη Βουλγαρία στη σφαίρα επιρροής της Δυτικής εκκλησίας. Η πραγματική όμως αιτία ήταν ότι ο Φώτιος είχε ήδη ενορχηστρώσει την ιεραποστολή προς τους Σλάβους με τον Κύριλλο και τον Μεθόδιο⁴⁹.

Πράγματι, το έτος 862 ο Ραστισλάβος, ηγεμόνας της Μοραβίας απέστειλε πρεσβεία στο Βυζαντινό κράτος ζητώντας την αποστολή Ελλήνων επισκόπων και διδασκάλων προκειμένου να διδάξουν τον χριστιανισμό στους υπηκόους του⁵⁰.

Σε αντίθεση με τον Ραστισλάβο ο ηγεμόνας των Βουλγάρων Βόρις αναζήτησε το χριστιανικό βάπτισμα στη Δύση. Οι Βυζαντινοί άσκησαν όμως πίεση στον Βόρι, ο οποίος τελικά δέχτηκε μαζί με τον λαό του τον Χριστιανισμό από την εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως, με ανάδοχό του τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ'. Ο Φώτιος έστειλε στη συνέχεια μία νουθετική επιστολή στον νεοφώτιστο ηγεμόνα προκειμένου να του υποδείξει ποια είναι τα καθήκοντα που οφείλει να εκπληρώνει ως ένας χριστιανός πλέον άρχοντας⁵¹. Στην επιστολή του αναφέρει ότι ένας ηγεμόνας οφείλει να είναι δίκαιος και γενναίος απέναντι στους υπηκόους του. Το κείμενο αυτό ενέχει χαρακτήρα κατόπτρου ήγεμόνος, καθώς προβάλλει ως πρότυπα ηγεμόνων τον Μέγα Αλέξανδρο για τη γενναιότητά του και την υπερκέραση των παθών και τον Μέγα Κωνσταντίνο για την ευσέβειά του⁵².

Εν συνεχεία, ο Βόρις αντιλήφθηκε τις συνέπειες από την πνευματική κηδεμονία του Βυζαντίου, η οποία αποσκοπούσε στην υποταγή της νεοσύστατης Εκκλησίας της Βουλγαρίας στην εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως. Έτσι, έστρεψε τις προσπάθειές του στη Ρώμη προκειμένου να ιδρύσει μία αυτόνομη εκκλησία με

⁴⁸ OSTROGORSKY, *Ιστορία*, τ. Β', σ. 99. Βλ. τώρα CHRYSOS, «Rome and Constantinople», σσ. 27, 30. Στην πραγματικότητα διακυβευόταν η αποφασιστικότητα του πάπα να ελέγχει την Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως.

⁴⁹ Πρόκειται για δύο Θεσσαλονικείς αδελφούς που δεσπόζουν τον 9^ο αιώνα και ήταν γιοί του Λέοντα δρουγγαρίου. Ο Μεθόδιος έγινε μοναχός στον Όλυμπο της Βιθυνίας και ο Κωνσταντίνος από τα νεαρά του χρόνια στράφηκε στη μάθηση. Βασικές πηγές για το έργο τους αποτελούν ο «Βίος του Κωνσταντίνου» και ο «Βίος του Μεθοδίου». Οι Βίοι αυτοί περιλαμβάνουν έργα που είναι γραμμένα από τη προσωπική γραφίδα των αδελφών και αναδεικνύουν τη πνευματική προσφορά τους. Έμειναν γνωστοί για τον εκχριστιανισμό των Σλάβων και την επινοήση του σλαβικού αλφαβήτου από τον Κωνσταντίνο. Βλ. Μ. ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Ανόρθωση*, σσ. 96-97. Της ίδιας, *Πηγές της Βαλκανικής ιστορίας 6^{ου} – 10^{ου} αι. (Επιλογή κειμένων)*, (Βάνιας), Θεσσαλονίκη 1995, σσ. 56-61.

⁵⁰ Μ. ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Ανόρθωση*, σσ. 96-97. Ι. ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, «Ο Πατριάρχης Φώτιος και η διάδοση του Χριστιανισμού στους Σλάβους», *ΠΕΣ*, σ. 484. (στο εξής ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, «Διάδοση Χριστιανισμού»).

⁵¹ ΡΗΟΤΙΟΥ *Epistulae et Amphilochia*, (eds.) Β. LAOURDAS – W. G. WESTERINK, τ. Α'-Στ', (Teubner), Leipzig 1983-1987. Επιστολή 1, τ. Α', σ. 17-39, στ. 476-1208, (στο εξής ΡΗΟΤΙΟΥ *Epistulae*).

⁵² *Αυτόθι*, σ. 19.562: «καὶ ἔργον ἐργασάμενος δι' οὐ πρὸς τὴν τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου πράξιν ἀννυψώθης καὶ μίμησιν», σ. 34, στ. 1050, 1051, 1054: «Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδῶν, Ἀσίας κύριος δόρατι γεγωνῶς, τὰς Περσίδας .. ἀλλὰ καὶ πάσης γυναικὸς .. φεύζεται καὶ ἀποστραφεῖται». ΠΑΝ. ΧΡΗΣΤΟΥ, «Φώτιος ὁ Μέγας Ἐπιστολή πρὸς Βούλγαρον Ἡγεμόνα», *Εποπτεία* (1992), σσ. 127-177. Βλέπε τώρα Κ. Ν. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, «Ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν Βουλγάρων σὲ δημῶδες κείμενο ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὅρος», *ΚΣ* 78-79 (2016-2017), σσ. 462-463.

βούλγαρο αρχιερέα. Τον Αύγουστο του 866 απέστειλε πρεσβεία στη Ρώμη και ζητούσε τη διευθέτηση του ζητήματος της Βουλγαρικής Εκκλησίας. Ο πάπας άδραξε την ευκαιρία και μεθόδευσε αποστολή πολλών επισκόπων, οι οποίοι έφεραν μαζί τους κατάλογο απαντήσεων στα ερωτήματα που είχε θέσει ο Βόρις προς τον πάπα Νικόλαο. Η παπική αποστολή εκδίωξε τους Βυζαντινούς ιεραποστόλους και προσπάθησε να επιβάλει τα ρωμαϊκά έθιμα. Το ζήτημα αυτό έδωσε νέες διαστάσεις στη ρήξη των δύο εκκλησιών⁵³. Ο πατριάρχης Φώτιος απέστειλε στους υπόλοιπους πατριάρχες της Ανατολής *συνοδική Εγκύκλιο επιστολή*, καταδικάζοντας τις ενέργειες της παποσύνης και ζητούσε από αυτούς την αποστολή εκκλησιαστικών αντιπροσώπων⁵⁴. Πράγματι, ένα χρόνο αργότερα τον Ιούλιο του 867, συνήλθε Σύνοδος στην Κωνσταντινούπολη υπό την προεδρεία του Φωτίου και την παρουσία των υπολοίπων πατριαρχείων, Αλεξανδρείας, Αντιοχείας και Ιεροσολύμων, καθώς και πολυάριθμων επισκόπων και κληρικών. Ακόμη, παρόντες στη Σύνοδο ήταν ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Γ' και μέλη της Συγκλήτου. Η ενδημούσα Σύνοδος αφόρισε τους Λατίνους απεσταλμένους στη Βουλγαρία και κατήγγειλε τις κακοδοξίες-καινοτομίες της Δυτικής Εκκλησίας και του πάπα Νικολάου⁵⁵. Η επιστολή κλίνει με επίκληση στη θεία πρόνοια να επιφέρει την ενότητα στην Εκκλησία⁵⁶.

Πέραν όμως των Βουλγάρων ο Φώτιος φρόντισε και για τον εκχριστιανισμό του Ρώσου ηγεμόνα και του λαού του. Οι Ρώσοι τον Ιούνιο του 860

⁵³ Μ. ΑΝΑΣΤΟΣ, «Οι δύο πατριαρχείες του Φωτίου», *ΙΕΕ Η'*, σσ. 261-262. J. NORWICH, *Σύντομη Ιστορία του Βυζαντίου*, μτφρ. Κωστέλενος Π.Δ., (Γκοβόστη), Αθήνα 1999, σσ. 247-248. ΦΕΙΔΑΣ, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, σσ. 110-111.

⁵⁴ Στην επιστολή γίνεται αναφορά στο Filioque που εισήγαγε η Δύση, δηλαδή την εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος και από τον Υιό. Ο Φώτιος επισημαίνει ότι η προσθήκη αυτή στο Σύμβολο της Πίστεως έπρεπε να γίνει από μια Οικουμενική Σύνοδο και όχι από την πρωτοβουλία του πάπα. Αναφέρει τη συμβολή της Κωνσταντινουπόλεως στον εκχριστιανισμό των Βουλγάρων, οι οποίοι ήταν εθνικοί και τον πόλεμο κατά των αιρετικών (Παυλικιανοί/Αρμένιοι) που υπήρχαν στα εδάφη τους, όπως και στον εξευγενισμό των ηθών τους. Παρομοιάζει την κίνηση του Νικολάου με πράξη αιρετικών και για να προσδώσει κύρος στα επιχειρήματα του μνημονεύει τους θεολόγους που αποδεχόταν και η Δύση, όπως τον Αθανάσιο Αλεξανδρείας, τον Βασίλειο Καισαρείας και τον Γρηγόριο Θεολόγο. Ο πάπας προσπάθησε να εφαρμόσει ορισμένες καινοτομίες στην νεοϊδρυθείσα Βουλγαρική Εκκλησία (όπως η νηστεία του Σαββάτου, η αγαμία του κλήρου, και το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας). Έτσι σε συνεργασία με τον Βούλγαρο ηγεμόνα εκδίωξε τους Έλληνες Ορθόδοξους κληρικούς και εγκατέστησε Λατίνους στη θέση τους που προχώρησαν σε αναβαπτισμό. Με άλλα λόγια επεδίωκε τον εκλατινισμό των Βουλγάρων, αλλά και εν γένει των Σλαβικών χωρών. Η δικαιολογία που προέβαλλε ο Νικόλαος ήταν η εσωτερική έριδα ανάμεσα στον Φώτιο και τον τέως πατριάρχη Ιγνάτιο, ο οποίος και αναγνωριζόταν ως κανονικός πατριάρχης. Πίστευε ότι ο θρόνος της Ρώμης είχε αρμοδιότητα να επεμβαίνει στα εκκλησιαστικά ζητήματα και πέραν της διοικητικής του περιφέρειας (παπικό πρωτείο). Βλ. ΡΗΘΙΟΥΣ *Epistulae*, τ. Α', Επιστολή 2, σσ. 40-53. ΦΕΙΔΑΣ, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, σ. 111. ΙΩΝ. ΚΑΡΜΠΗΣ, *Τα Δογματικά και Συμβολικά Μνημεία της Ορθόδοξου Καθολικής Εκκλησίας*, τ. Α', Αθήνα 1960, σσ. 321-330.

⁵⁵ Σύμφωνα με τον Χρυσό η στάση του Νικολάου Α' στο ζήτημα της κανονικότητας της εκλογής και χειροτονίας του Φωτίου στον πατριαρχικό θρόνο βασίστηκε σε κανόνες των ψευδο-Ισιδώρειων Διατάξεων. Η πρόθεση του αγνώστου συντάκτη της συλλογής ήταν μία. Η παραχώρηση δικαιωμάτων στον Πάπα της Ρώμης προκειμένου να λειτουργεί ως ανώτατος άρχοντας όλων των εκκλησιαστικών θεμάτων. Βλ. CHRYSOS, «Rome and Constantinople», σ. 43.

⁵⁶ ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, «Διάδοση Χριστιανισμού», *ΠΕΣ*, σ. 485.

έφτασαν για πρώτη φορά στην Κωνσταντινούπολη και προσπάθησαν χωρίς επιτυχία να τη λεηλατήσουν. Η επιτυχής απόκρουση τους θεωρήθηκε ως θαύμα από τη Θεοτόκο και γι' αυτό ξεκίνησε μία ιεραποστολή για τον εκχριστιανισμό του ρωσικού κράτους. Στα γεγονότα αυτά αναφέρεται ο ίδιος ο Φώτιος σε δύο ομιλίες του⁵⁷.

Ο πατριάρχης Φώτιος με το σπουδαίο ιεραποστολικό έργο του θέλησε να εκχριστιανίσει τους νότιους και ανατολικούς Σλάβους συμβάλλοντας στην επίλυση τεράστιων ζητημάτων για την αυτοκρατορία. Ο εκχριστιανισμός των παραπάνω λαών δεν αποτελεί μια απλή διαδικασία, καθώς είναι απόρροια μακροχρόνιων προσπαθειών που είχαν ξεκινήσει από τον Στ' αιώνα⁵⁸. Η αποδοχή του χριστιανισμού από τις σλαβικές χώρες διεύρυνε την πολιτική και πολιτιστική επιρροή του Βυζαντίου. Οι εξελίξεις αυτές διευκόλυναν το Βυζάντιο και στον στρατιωτικό τομέα. Η αυτοκρατορία εγκαταλείπει την αμυντική στάση που ακολούθησε κατά την εικονομαχική περίοδο και εδραιώνει δυναμικά την κυριαρχία της σε ολόκληρη τη βαλκανική χερσόνησο⁵⁹.

Το 867 δολοφονείται ο Μιχαήλ Γ' και στο θρόνο ανέρχεται ο Βασίλειος Α' γεγονός που απέφερε και την απομάκρυνση του Φωτίου το 867, και τον περιορισμό του στη μονή της Σκέπης⁶⁰. Ο Φώτιος θυσιάστηκε στο βωμό της δυτικής πολιτικής του νέου αυτοκράτορα, που επιθυμούσε να διασφαλίσει τη συμμαχία του με τον Λουδοβίκο Β' για να ανακόψει την απειλή των Αράβων στην Ιταλία. Γι' αυτό και ο Βασίλειος Α' συμφώνησε στη σύγκληση συνόδου στην Κωνσταντινούπολη (869-870), που αφόρισε τον Φώτιο και δικαίωσε τον διάδοχο του Νικολάου, Αδριανό Β', ορίζοντας τη Ρώμη ως τη μοναδική εγγυήτρια της Χριστιανικής Πίστης⁶¹.

Όμως, η πολιτική του αυτοκράτορα δεν τελεσφόρησε και μετά τον θάνατο του Ιγνατίου ο Βασίλειος επανέφερε τον Φώτιο στον θρόνο το 878, ενώ ήδη είχε ανακληθεί από την εξορία και είχε αναλάβει την εκπαίδευση των παιδιών του⁶².

⁵⁷Β. ΛΑΟΥΡΔΑΣ, «Φωτίου Όμιλία», *Ελληνικά* 12, (1959), σ. 29. Ν. ΤΣΟΥΛΚΑΝΑΚΗ, «Η συμβολή του ιερού Φωτίου στον εκχριστιανισμό των Σλάβων», *ΕΘ* 10 (1989-1991), σ. 261. Χρ. ΛΑΣΚΑΡΙΔΗΣ, «Ο Φώτιος στη Ρωσική παράδοση και γραμματεία», *ΠΕΣ*, σσ. 573-612.

⁵⁸ΧΡΗΣΤΟΥ, «Ιστορική έρευνα», *ΠΕΣ*, σ. 361. ΤΑΡΝΑΝΙΑΔΗΣ, «Διάδοση Χριστιανισμού», *ΠΕΣ*, σ. 483.

⁵⁹OSTROGORSKY, *Ιστορία*, τ. Β', σ. 92.

⁶⁰SYMEON MAGISTER, *Chronicon*, (ed.) STEPHANUS WAHLGREN, (CFHB 44), Berlin 2006, κεφ. 132, σ. 242.35-40: «Φώτιος δὲ ὁ πατριάρχης ἐλθόντος τοῦ βασιλέως ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ μέλλοντος αὐτοῦ κοινωνεῖν τοῦτον ληστὴν καὶ φονέα ἔλεγεν καὶ ἀνάξιον τῆς θείας κοινωνίας. ὁ δὲ θυμωθεὶς ἀπέστειλεν ἐν Ρώμῃ καὶ ἤγαγε τόμον μετὰ Ρωμαίων ἐπισκόπων καὶ τοῦτον τοῦ θρόνου αὐτοῦ ἐξέωσε καὶ προεχειρίσατο Ἰγνάτιον τὸν ἐν ἁγίοις πατριάρχην τὸ δεύτερον αὐτοῦ».

⁶¹ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ, *Βιβλιοθήκη*, σ. 11.

⁶²Με την επιστροφή του δώρισε στον Βασίλειο ένα πολυτελές εικονογραφημένο χειρόγραφο με τις ομιλίες του Γρηγορίου του Θεολόγου, τον σημερινό κώδικα *Paris. Gr. 510*. Οι επιστολές του τελευταίου ήταν ένα από τα σημαντικότερα θρησκευτικά αναγνώσματα στην Βυζαντινή αυτοκρατορία λόγω του ύφους που ήταν διατυπωμένες. Βέβαια, δεν θα μπορούσε να αποκλειστεί και ο παραλληλισμός του Φωτίου με τον Γρηγόριο. Και οι δύο έχασαν τον θρόνο τους από εκκλησιαστικές έριδες, αλλά και συνέταξαν πραγματεία για την φύση του *Παρακλήτου*. Το χειρόγραφο γράφτηκε μεταξύ του έτους 879 και 882 στην Κωνσταντινούπολη υπό την αυστηρή

Βέβαια, οι Ιγνατιανοί συνέχιζαν να διάκεινται εχθρικά προς τον Φώτιο και συνεχώς ζητούσαν την παπική παρέμβαση. Όμως, η κατάσταση διαφοροποιήθηκε. Το Βυζάντιο κατάφερε να οχυρώσει πολλά κατωϊταλικά φρούρια και να διατηρεί επί τόπου μια σταθερή και άρτια εξοπλισμένη δύναμη για την απόκρουση των επιδρομών των Λογγοβάρδων και των Σαρακηνών. Αυτό είχε σαν απόρροια η παπική έδρα να θεωρεί το βυζαντινό κράτος ως τη μόνη ισχυρή προστασία του⁶³. Τον Νοέμβριο του 879 συγκλήθηκε νέα σύνοδος στην Κωνσταντινούπολη, στην οποία συμμετείχαν παπικοί απεσταλμένοι και εκπρόσωποι των πατριαρχών της Ανατολής. Οι Πράξεις της συνόδου δικαίωναν τον πατριάρχη Φώτιο, αφού τον αναγνώριζαν ως νόμιμο πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως⁶⁴.

Η οριστική απομάκρυνση του πατριάρχη θα γίνει το 886 μετά τον θάνατο του Βασιλείου Α' και την ανάρρηση στον αυτοκρατορικό θρόνο του υιού του Λέοντα Στ'. Ο Φώτιος θα οδηγηθεί σε εξορία στην Αρμενία, όπου και απέθανε περί το 893⁶⁵. Οι πηγές τονίζουν ότι ετάφη στον ναό της Ερημίας ή του Ιερεμία⁶⁶.

1.2 ΤΟ ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΦΩΤΙΟΥ

Ο Φώτιος άφησε πλούσιο συγγραφικό έργο φιλολογικού, θεολογικού και επιστολογραφικού χαρακτήρα.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΕΡΓΑ

ΛΕΞΙΚΟ⁶⁷

Το Λεξικό του Φωτίου σώζεται μέχρι τις μέρες μας και ανήκει στα φιλολογικά έργα. Ο Λίνος Πολίτης το 1959 εντόπισε στο μοναστήρι της Ζάβορδας στη Δ. Μακεδονία ένα χειρόγραφο των αρχών του ΙΔ' αι. που περιείχε το πλήρες κείμενο του Λεξικού και κάλυπτε τα κενά που παρουσίαζαν τα άλλα χειρόγραφα που διέσωζαν αποσπάσματα του έργου⁶⁸. Αρχικά το έργο φαίνεται να έφερε τον τίτλο: «Λέξεων συναγωγή κατά στοιχείων δι' ὧν ῥητόρων τε πόνοι καὶ συγγραφέων

επιμέλεια του Πατριάρχη Φωτίου. Βλ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ., *Εκκλησιαστική Γραμματολογία, Πατέρες και Θεολόγοι του Χριστιανισμού*, (Κυρομάνος), Θεσσαλονίκη 1989, σ. 180.

⁶³ OSTROGORSKY, *Ιστορία*, τ. Β', σ. 114.

⁶⁴ STRATOUDAKI, *Photios*, σ. 36.

⁶⁵ Σύμφωνα με τον «Βίο του Πατριάρχου Εὐθυμίου» υπαίτιος για την αποπομπή του Φωτίου ήταν ο Στυλιανός Ζαούτζης. Βλ. Ευθυμιάδης, *Βιβλιοθήκη*, σ. 12. STRATOUDAKI, *Photios*, σ. 36.

⁶⁶ ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ, *Βιβλιοθήκη*, σ. 13.

⁶⁷ ΡΗΟΠΗ PATRIARCHAE *Lexicon*, τ. Α-Δ, (ed.) Χρ. ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ, Βερολίνο – Νέα Υόρκη 1982.

⁶⁸ Κ. TSANTANOGLU, *New Fragments of Greek Literature from the Lexicon of Photius*, Αθήνα 1984, σ. 12.

ἐξωραϊζονται μάλιστα⁶⁹». Αφιερώθηκε σε έναν άγνωστο μαθητή του, τον πρωτοσπαθάριο και διοικητή του Λυκοστομίον⁷⁰ Θωμά⁷¹.

Δεν υπάρχει ταύτιση απόψεων σε ό,τι αφορά τον χρόνο συγγραφής του έργου. Ορισμένοι μελετητές χρονολογούν το Λεξικό γύρω στα 831, ενώ άλλοι το τοποθετούν στα 841 ή 849, ή ακόμη και στην περίοδο γήρατος του Φωτίου⁷². Στη Βιβλιοθήκη του ο Φώτιος αναφέρεται σε λεξικά (κώδικες 145-148) και προτρέπει τη συνένωση και αξιοποίηση μερικών από αυτά. Το γεγονός αυτό μπορεί να εκληφθεί ότι τα παραπάνω λεξικά χρησιμοποιήθηκαν και στο παρόν Λεξικό από τον ίδιο τον Φώτιο. Αν συνέβη αυτό τότε η σύνταξη του έργου πιθανότατα πραγματοποιήθηκε μετά από τη Βιβλιοθήκη. Γι' αυτό τον λόγο σύμφωνα πάντα με τον Τσαντσάνογλου το Λεξικό θα ήταν προτιμότερο να τοποθετηθεί στη δεύτερη πατριαρχεία του Φωτίου (877-886)⁷³. Από την άλλη μεριά, ο Lemerle αντικρούει τη θέση του Τσαντσάνογλου και τονίζει ότι δεν είναι δυνατό ο Φώτιος να συνέταξε και τα δύο έργα την περίοδο του γήρατός του και συγκεκριμένα στη δεύτερη φάση της πατριαρχείας του, περίοδο κατά την οποία είχε και πολλές άλλες ενασχολήσεις⁷⁴. Ο Lemerle μάλιστα στηρίζεται στην ίδια τη μαρτυρία του Φωτίου στα *Αμφιλόχεια*, λέγοντας ότι κατά τη νεανική ηλικία συνέταξε ένα Λεξικό⁷⁵.

Δεν διαθέτουμε πληροφορίες για τον τρόπο με τον οποίο εργάστηκε, αλλά γνωρίζουμε ότι το έργο περιέχει οδηγίες για την Αττική διάλεκτο, αφού βασικές πηγές του ήταν αττικιστικά λεξικά, τα οποία, όπως είπαμε, περιγράφει και στη Βιβλιοθήκη του. Πέραν του Διογενιανού, φαίνεται να χρησιμοποιήθηκε το γλωσσάριο το αποδιδόμενο στον Κύριλλο Αλεξανδρείας με επιπρόσθετες προσθήκες, αλλά αντλήθηκε υλικό και από τον Αίλιο Διονύσιο, τον Παυσανία και τον Φρόνιχο.⁷⁶ Η κατάταξη των λέξεων προσεγγίζει την αλφαβητική σειρά και συνοδεύεται με γραμματικές και ετυμολογικές παρατηρήσεις και συνώνυμα. Με το Λεξικό ο Φώτιος προβαίνει στη διόρθωση πολλών χωρίων των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων. Επιθυμεί οι αναγνώστες του να γράφουν σωστά αρχαία

⁶⁹ WILSON, *Λόγιοι στο Βυζάντιο*, σ. 123. Χ. ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ, «Ο σκοπός της συγγραφής του Λεξικού του Φωτίου», *ΠΕΣ*, σ. 569.

⁷⁰ Η συγκεκριμένη περιοχή δεν δύναται να προσδιοριστεί με ακρίβεια, αλλά σύμφωνα με την Αρβελέρ τοποθετείται στη περιοχή της Βουλγαρίας ως ένα φυλάκιο του βυζαντινού στρατού στη Δεβελτό. Βλ. KAZHDAN, «Lykostomion», *ODB II*, σσ. 1258-1259.

⁷¹ Επικρατεί σύγχυση ως προς την αφιέρωση στον Θωμά, διότι την εποχή που αφιερώθηκε το έργο ο Θωμάς δεν είχε ακόμη αποκτήσει τίτλους. Βλ. WILSON, *Λόγιοι*, σ. 123.

⁷² ΤΣΑΝΤΣΑΝΟΓΛΟΥ, *Το Λεξικό του Φωτίου Χρονολόγηση – Χειρόγραφη Παράδοση*, (Παράρτημα Ελληνικών 17), Θεσσαλονίκη 1967, σ. 16, (στο εξής ΤΣΑΝΤΣΑΝΟΓΛΟΥ, *Λεξικό*).

⁷³ ΤΣΑΝΤΣΑΝΟΓΛΟΥ, *Λεξικό*, σ. 16.

⁷⁴ LEMERLE, *Βυζαντινός Ουμανισμός*, σ. 163.

⁷⁵ ΡΗΟΤΗΙ PATRIARCHAE CONSTANTINOPOLITANI *Epistulae et Amphilochia*, (ed.) L. G. WESTERINK, τ. Δ', Ερώτηση 21, Leipzig 1986, σ. 71.132-136: «Και πολύστιχον ἄν τις ἀπαρτίσῃ βίβλον, οὐκ ἔάν ποθεν τὰς πολυσημοὺς φωνὰς ἀπάσας περιλαβεῖν ἐθελήσῃ (ἐργῶδες τε γὰρ τοῦτο καὶ πλησίον τῶν ἀνεφίκτων), ἀλλ' ἔάν εἰς ἓν συναγαγεῖν βουληθεῖ τὰς ἐπὶ πλέον τῶν ἄλλων συνήθεις καὶ τοῖς λόγοις μᾶλλον ἐπιπολαζούσας· οἷα δὴ καὶ ἡμῖν ἐπράχθη τὴν τῶν μειρακίων ἡλικίαν, ὡς καὶ αὐτὸς οἶσθα, παραλλάτουσιν».

⁷⁶ WILSON, *Λόγιοι στο Βυζάντιο*, σ. 125.

ελληνικά. Κατά τον Lemerle περιέχει 7.000 έως 8.000 σύντομα λήμματα που περιορίζονται συνήθως σε δύο λέξεις συνώνυμες μεταξύ τους⁷⁷. Βέβαια σε ορισμένα σημεία ο Φώτιος επεξηγεί όρους που είναι συνηθισμένοι. Το *Λεξικό* έχει χαρακτήρα πρακτικό παρά συστηματικό και φιλολογικό. Ως κατακλείδα στην αφιερωτική επιστολή του προς τον Θωμά τον συμβουλεύει να ανατρέξει στο έργο του προκειμένου να βελτιωθεί η συγγραφική του δεινότητα. Το *Λεξικό* δείχνει το υψηλό ύφος που επιθυμούσε ο Φώτιος να κοσμήει τα κείμενά του και αποτέλεσε την κύρια πηγή πολλών μετέπειτα έργων, όπως η *Σούδα* και τοποθετείται στο μεγάλο ρεύμα των ελληνοβυζαντινών λεξικογράφων⁷⁸.

ΑΜΦΙΛΟΧΙΑ

Τα *Αμφιλόχια*, αποτελούν κατά κύριο λόγο συνένωση πολλών πραγματειών που ο Φώτιος είχε συνθέσει σε διαφορετικές περιόδους. Υποστηρίζεται ότι τα *Αμφιλόχια* και οι *Επιστολές* του Φωτίου παρουσιάζουν αλληλεπιδράσεις. Παρά το γεγονός ότι η συλλογή βρίθκει θεολογικών θεμάτων εντοπίζονται στοιχεία για το ενδιαφέρον του συγγραφέα προς τα κλασικά κείμενα⁷⁹. Το όνομα του έργου οφείλεται στον μητροπολίτη Κυζίκου *Αμφιλόχιο*, ο οποίος είχε ζητήσει από τον Φώτιο να συγκεντρώσει και να καθαρογράψει λύσεις για απορίες που του είχαν υποβληθεί⁸⁰. Ως πιθανή χρονολογία συγγραφής αυτού του έργου προτείνεται το 868⁸¹, αλλά η συγγραφή του μεγαλύτερου τμήματος των πραγματειών ανάγεται σε προγενέστερα χρόνια⁸². Επίσης, ο ίδιος ο Φώτιος τονίζει ότι παρά τις δυσκολίες που γνώρισε προχώρησε στη σύνθεση των *Αμφιλοχίων*⁸³.

ΘΕΟΛΟΓΙΚΑ ΕΡΓΑ

Στη κατηγορία αυτή ανήκουν πολλά αντιαιρετικά έργα. Η πραγματεία «*Κατά Μανιχαίων*», όπου μέμφεται τη θρησκευτική ομάδα των Παυλικιανών που ενώ απασχόλησε επί μακρόν την πολιτική στο Βυζάντιο, διασώθηκαν ελάχιστα στοιχεία για τη διδασκαλία τους⁸⁴. Η δυϊστική αίρεση βασίστηκε στην αντίθεση του καλού και του κακού. Έπληξε, εκτός από το δόγμα και την εκκλησία,

⁷⁷ LEMERLE, *Βυζαντινός Ουμανισμός*, σ. 163.

⁷⁸ G. KENNEDY, *Greek Rhetoric under Christian Emperors*, (Princeton University Press), New Jersey 1983, σ. 279. LEMERLE, *Βυζαντινός Ουμανισμός*, σ. 173.

⁷⁹ Ο Φώτιος μελετά τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, δείχνοντας ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον δεύτερο. Άποψη που διαφαίνεται και στην προσπάθεια του μαθητή του Φωτίου, Ζαχαρία και στο έργο του «*Περί χρόνου*», όπου πραγματεύεται την έννοια της ουσίας στον Αριστοτέλη. Βλ. Η. HUNGER., *Βυζαντινή Λογοτεχνία, η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τ. Α', Φιλοσοφία, Ρητορική, Επιστολογραφία, Γεωγραφία, μτφρ. Λ. Γ. Μπενάκη, Ι. Β. Αναστασίου, Γ. Χ. Μακρή, γ' ανατύπωση, (Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης), Αθήνα 2004, σ. 77.

⁸⁰ ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ, *Βιβλιοθήκη*, σ. 14.

⁸¹ Περίοδος πρώτης εξορίας Φωτίου. Βλ. WILSON, *Λόγιοι στο Βυζάντιο*, σ. 153.

⁸² ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ, *Βιβλιοθήκη*, σ. 14.

⁸³ Η περίοδος εκείνη ήταν για τον Φώτιο εποχή έντονης δοκιμασίας, αφού βρισκόταν σε μεγάλη ηλικία αμέσως μετά την καθαίρεση του το 867. Βλ. LEMERLE, *Ουμανισμός*, σ. 178.

⁸⁴ J. SCHARF, «Zur Ehrheitsfrage der Manichäerbücher des Photius» *BZ* 44 (1951) σσ. 487-494.

ολόκληρη τη βυζαντινή κοινωνία. Ερέθισμα των Παυλικιανών ήταν άλλες δυϊστικές φιλοσοφικές αιρέσεις του ανατολικού τμήματος της αυτοκρατορίας, (*Μαρκιωνισμός, Μανιχαϊσμός*)⁸⁵. Πιθανότατα συντέθηκε από τον Φώτιο στα χρόνια της πρώτης πατριαρχείας του και αναθεωρήθηκε από αυτόν μεταξύ των ετών 871/872⁸⁶.

Στον Φώτιο αποδόθηκε και η σύνταξη του «*Νομοκάνονος*», που αποτελεί συλλογή των κανόνων των Οικουμενικών Συνόδων και έχει ιδιαίτερη σημασία για το εκκλησιαστικό και για το βυζαντινό κανονικό δίκαιο⁸⁷. Ο «*Νομοκάνων*» γνώρισε μεγάλη διάδοση και μεταφράστηκε τον Ι΄ και ΙΑ΄ αιώνα στα σλαβικά. Ως προς τη σύνταξη του έργου από τον Φώτιο υπάρχει αμφισβήτηση, καθώς διατυπώνεται η άποψη ότι στη γραφίδα του Φωτίου ανήκει μόνο ο δεύτερος πρόλογος και η συμπλήρωσή του⁸⁸.

Επίσης, θεωρείται συντάκτης της «*Περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μυσταγωγίας*». Η πραγματεία παρουσιάζει τον νεοτερισμό της δυτικής εκκλησίας του filioque, την οποία ανασκευάζει με ποικίλα θεολογικά επιχειρήματα. Πιστεύει ότι το ζήτημα της εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος και «εκ του υιού» αλλοιώνει τη μοναρχία της Αγίας Τριάδας, καθώς εισάγονται δύο αίτια του Πατρός και του Υιού. Ο Φώτιος τονίζει ότι η εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος από τον Πατέρα έγινε με τρόπο τέλειο και μοναδικό, ώστε να μη χρειαζόταν να γίνει και από τον Υιό⁸⁹.

Επιπροσθέτως, συνέταξε το 879 με προτροπή του αυτοκράτορα Βασιλείου Α΄ και την *Εισαγωγή στην Έπαναγωγή* μία συλλογή 40 τίτλων που ρύθμιζε το δημόσιο δίκαιο. Αποτελεί το πιο συγκροτημένο νομοθετικό έργο όσον αφορά στις εξουσίες του αυτοκράτορα και στις παράλληλες αρμοδιότητες του πατριάρχη⁹⁰. Αλλά, αμφισβητήθηκε πρόσφατα, αν η «*Έπαναγωγή*» επικυρώθηκε νομικά ή αποτέλεσε απλό νομοσχέδιο. Η διαφορά σε σχέση με άλλες νομοθετικές διατάξεις έγκειται στο ότι εισάγεται ένα σύστημα για τις σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας διαφορετικό από αυτό που ίσχυε μέχρι τότε⁹¹.

⁸⁵ Μ. ΑΝΑΣΤΟΣ, «Παυλικιανοί και Βογόμιλοι», *ΙΕΕ Η΄*, σσ. 258-259.

⁸⁶ P. LEMERLE, «Les sources grecques pour l'histoire des Pauliciens d'Asie Mineure», *TM* 4 (1970), σσ. 120-173. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ, «Νέα στοιχεία», σσ. 173-174.

⁸⁷ V. NARBΕΚΟΝ, *Der Nomokanon des Patriarchen von Kpel Photios mit der Erläuterung des Balsamon*, (Historisch – Kanonische Untersuchungen), Kasan 1899, σ. 228.

⁸⁸ Ε. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, «Επιστολή πρὸς τὸν Ἐκδότην Μητροπολίτου Πισιδίας Μεθοδίου, Εἰσαγωγή εἰς τὸν Μέγαν Φώτιον», *ΕΘ* 10, σ. 28. Μ. ΑΝΑΣΤΟΣ, «Πνευματικός βίος και πολιτισμός. «Συναγωγαι» και «Νομοκάνων», *ΙΕΕ Η΄*, σ. 226.

⁸⁹ Μ. ΑΝΑΣΤΟΣ, «Η πολεμική του Φωτίου στο δόγμα της δυτικής εκκλησίας περί διπλής εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος», *ΙΕΕ*, τ. Η΄, σσ. 264-265. *Dictionnaire de Spiritualité, Ascétique et mystique, Doctrine et histoire*, publié sous la direction de M. Viller, S. J., assisté de F. Cavallera et de Guibert, S. J., avec le concours d'un grand nombre de collaborateurs, Tome XII, Première Partie, Paris 1984, σ. 1404.

⁹⁰ Α. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, «Ο βυζαντινός αυτοκρατορικός θεσμός στο στόχαστρο του Φωτίου», *Βυζαντινά* 29 (2009), σσ. 231-257.

⁹¹ ΣΠ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, «Ο Μέγας Φώτιος και οι διατάξεις της *Εισαγωγής*», *ΕΘ* 10 (1989-1991), σσ. 489-504.

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

Ο πατριάρχης Φώτιος μας άφησε πλούσιο επιστολογραφικό έργο, καθώς στις 299 σωζόμενες επιστολές του πραγματεύεται ποικίλα θέματα, γεγονός που επιβεβαιώνει την πολυμάθεια και ευρυμάθειά του. Κάποιες από αυτές παραδίδουν βιογραφικά στοιχεία ή ενέχουν απολογητικό χαρακτήρα (λ.χ. η διαμάχη και οι διαπραγματεύσεις με την Εκκλησία της Ρώμης). Ενώ άλλες έχουν αποδέκτες μαθητές και φίλους του, και σε αυτές αναλύονται ζητήματα φιλολογικά και υφολογικά. Έτσι, ο Φώτιος εμφανίζεται, ανάλογα με το περιεχόμενο των επιστολών του, ως θεολόγος, φιλόλογος, ρήτορας, παιδαγωγός. Ο Φώτιος έδινε ιδιαίτερο ενδιαφέρον στη σύνταξη μιας επιστολής και γνώριζε τους ρητορικούς κανόνες της επιστολογραφίας. Ένας τέτοιος κανόνας είναι η βραχυλογία, και η ρητορική κομψότητα της αττικής διαλέκτου⁹².

Το έντονο ενδιαφέρον του Φωτίου για την επιστολογραφία φαίνεται από τη μελέτη των παλαιών χριστιανών και των εθνικών επιστολογράφων⁹³, αφού αντλεί τόσο από την αρχαία ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα όσο και από τη χριστιανική γραμματεία. Οι επιστολές που συνέγραψε ο Φώτιος για λαϊκούς δείχνουν την προτίμησή του στους στρατιωτικούς σε σχέση με τους πολιτικούς αξιωματούχους⁹⁴. Ακόμη, χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι μέσα από τις επιστολές του Φωτίου φαίνεται η αντίσταση του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως στο κίνδυνο του καισαροπαπισμού⁹⁵.

Η κατάταξη των επιστολών έγινε από τον ίδιο στις εξής κατηγορίες: α. *Δογματικές-Ερμηνευτικές*: Πρόκειται για επιστολές δογματικού περιεχομένου. Σε αυτές εντάσσονται και οι *ενθρονιστήριες* επιστολές. β. *Παραμυθητικές*: Είναι επιστολές που μέσα από την προσωπική γραφίδα του ιερού Φωτίου παρηγορούνται άνθρωποι που βίωσαν μεγάλες συμφορές. γ. *παραινετικές*: Σε αυτή την κατηγορία επιστολών ο Φώτιος επιθυμεί να επιλύσει προσωπικά προβλήματα. δ. *Επιτιμητικές-Παρακλητικές*: Η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει επιστολογραφικά δοκίμια με στόχο την επιτίμηση με άμεσο ή έμμεσο τρόπο προς αυτοκράτορες που δρουν εναντίον κάποιων ανθρώπων ή ακόμη και του ίδιου του Φωτίου, στους οποίους υποδεικνύει τη σύννομη συμπεριφορά στην άσκηση των καθηκόντων. ε. *Διάφορες*: Αναφέρονται σε ιστορικά, εκκλησιαστικά και άλλα

⁹² Β. ΛΑΟΥΡΔΑΣ, Παρατηρήσεις επί του χαρακτήρος τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Φωτίου, *ΕΕΒΣ* 21 (1951) σ. 76, (στο εξής ΛΑΟΥΡΔΑΣ, «Χαρακτήρας επιστολών Φωτίου»).

⁹³ ΡΗΟΠΙΟΥΣ *Epistulae*, τ. Β', Επιστολή 207, σ. 107.2-22: «Οἱ μὲν ἄλλοι τοῦ Πλάτωνος λόγοι τοῦ πολιτικοῦ λόγου πεφύκασι γνώμονες, πλὴν εἴ τι κατ' ἐκλογὴν ὀνομάτων ἐνιαχοῦ παρημέληται· αἱ δὲ τοῦτου ἐπιστολαὶ ἴσον τε τῆς ἐκείνου λογιότητος καὶ τοῦ ἐπιστολιμαίου τύπου ἀπολείπονται. αἱ δὲ γε τοῦ Ἀριστοτέλους τῶν μὲν ἄλλων αὐτοῦ γραμμάτων εἰσὶ πῶς λογοειδέστεραι, πλὴν οὐδὲ ταῖς Πλατωνικαῖς ἐξισιάζουσι ... εἰ δὲ βούλει σὺν τῷ χαρακτήρι καὶ πολλῶν ἄλλων καὶ μεγάλων συλλέξαι ὠφέλειαν, ἀρκέσει σοι Βασίλειος ὁ γλυκὺς καὶ ὁ κάλλους εἰ τις ἄλλος ἐργάτης Γρηγόριος καὶ ἡ ποικίλη καὶ τῆς ἡμετέρας ἀνλῆς μούσα Ἰσίδωρος ...».

⁹⁴ ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ, *Βιβλιοθήκη*, σσ. 15-16.

⁹⁵ Α. ΔΕΔΟΥΣΗ, «Ο Μέγας Φώτιος ως επιστολογράφος», *ΕΘ* 10 (1989-1991), σ. 330.

ζητήματα⁹⁶. Όλες οι επιστολές που μας έχουν διασωθεί είναι γραμμένες στα ελληνικά και μόνο δύο επιστολές *Προς Ασώτιον, Άρχοντα των Αρμενίων* διασώθηκαν στη λατινική γλώσσα. Η μία περιλήφθηκε στην έκδοση του Migne και οι δύο μαζί από τους Laourdas-Westerink⁹⁷. Όπως προαναφέραμε, υπάρχουν επιστολές του Φωτίου που έχουν άμεση ταύτιση με το άλλο έργο του, τα *Άμφιλόχεια*. Οι επιστολές αυτές διαφέρουν ως προς το περιεχόμενο. Χαρακτηριστικό αποτελεί το γεγονός ότι από αυτές που ταυτίζονται με τα *Άμφιλόχεια* λίγες απευθύνονται στο πρόσωπο του *Άμφιλοχίου*⁹⁸.

1.3 ΟΙ ΠΗΓΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΜΕΓΑ ΦΩΤΙΟ

Ο Φώτιος λόγω του έντονου χαρακτήρα και της ευρυμάθειάς του έδωσε την αφορμή να ασχοληθούν με τη δράση του πολλοί σύγχρονοι και μεταγενέστεροι χρονογράφοι, άλλοι επαινετικά και άλλοι αρνητικά, οπότε οι πηγές μπορούν να διακριθούν σε φιλοφωτιανές και αντιφωτιανές. Αποτελούνται από ιστορικά, αγιολογικά κείμενα και από βιογραφικές ειδήσεις που απορρέουν από τις επιστολές του ίδιου του Φωτίου και των φίλων του.

Ο *Βίος του οσίου Ευθυμίου του νέου* (897) αποτελεί την πρώτη χρονολογικά φιλοφωτιανή πηγή. Σε αυτή εντοπίζεται η αρχαιότερη μαρτυρία περί αγιότητας του πατριάρχη λίγο μετά τον θάνατό του. Στο κείμενο ο βιογράφος του Ευθυμίου, ο επίσκοπος Βασίλειος παραθέτει ένα απόσπασμα για τον Φώτιο⁹⁹, από το οποίο αντλούνται σημαντικές πληροφορίες για τη ζωή του, στο οποίο είναι έκδηλο το αγιολογικό περιεχόμενο. Ο επίσκοπος παρουσιάζει τον πατριάρχη ως Ομολογητή, χαρακτηρισμός που αποδιδόταν σε όλους τους αγίους και συγκεκριμένα κατά την περίοδο της β' φάσης της Εικονομαχίας¹⁰⁰. Επιπροσθέτως, ο ίδιος ο Φώτιος, στην επιστολή που απέστειλε στον διάκονο Γρηγόριο, αναφέρεται στη δήμευση της περιουσίας του και την εξορία λόγω της εικονόφιλης καταγωγής και στάσης του¹⁰¹. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι στα δύο αυτά

⁹⁶ ΛΑΟΥΡΔΑΣ, «Χαρακτήρας επιστολών Φωτίου», σ. 87.

⁹⁷ *Asotio principii principum, Επιστολές 298 - 299* (PG 102, στ. 713-718) LAOURDAS-WESTERINK, τ. Γ', σ. 167.3-172.59.

⁹⁸ ΡΗΟΤΙΟΥΣ *Epistulae*, τ. Β', Επιστολή 207, σ. 107.2-22.

⁹⁹ «Vie et office de Saint Euthyme le Jeune», (ed.) L. Petit, ROC 8 (1903), σ. 179, στ. 4-10: «καὶ ταῦτα ὀρθοδόξου ὄντος καὶ πάσαις ταῖς ἀρεταῖς ἀπαστράπτοντος τοῦ νέου πατριάρχου· Φώτιος γὰρ ἦν ὁ μακάριος, ὁ φωτὸς ἀκτίσι φερωνύμως τοῦ ὀνόματος πλήθει διδασκαλιῶν καταλάμπας τὰ πέρατα, ὁ ἐξ αὐτῶν σπαργάνων ἀφιερωθείς τῷ Χριστῷ, ὡς ὑπὲρ τῆς αὐτοῦ εἰκόνας δημεύσει καὶ ἐξορία, τούτοις δὴ τοῖς ἀθλητικοῖς ἐκ προοιμίῶν ἀγῶσι, συγκοινωνήσας τῷ γεννήτορι, οὐ καὶ ἡ ζωὴ θαυμαστὴ καὶ τὸ τέλος ἐπέραστον, ὑπὸ Θεοῦ τοῖς θαύμασι μαρτυρούμενον».

¹⁰⁰ Σ. ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ, «Η συνείδηση της εκκλησίας για την αγιότητα του Μ. Φωτίου και η ένταξή του στο εορτολόγιο», στο: ΠΕΣ, σ. 371. (στο εξής ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ, *Αγιότητα Φωτίου*). ΤΟΥΓΙΔΙΟΥ, «Ένας ομολογητής της δεύτερης Εικονομαχίας: ο αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Αντώνιος (844)», *Βυζαντινά* 17 (1994), σσ. 215-216.

¹⁰¹ ΡΗΟΤΙΟΥΣ *Epistulae*, τ. Α', σ. 152.1-8: «Ἀνεθεμάτισαν ἡμᾶς χρόνους μακροῖς πᾶσα σύνοδος αἰρετικὴ καὶ πᾶν εἰκονομάχων συνέδριον, οὐχ ἡμᾶς δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ πατέρα καὶ θεῖον ἡμέτερον, ἄνδρας ὁμολογητὰς Χριστοῦ καὶ ἀρχιερέων σεμνολόγημα· ἀλλ' ἀναθεματίσαντες εἰς τὸν ἀρχιερατικὸν θρόνον ἡμᾶς ἀνήγαγον καὶ μὴ θέλοντας ...».

κείμενα του βίου του οσίου Ευθυμίου και της επιστολής ο Φώτιος φαίνεται συγκαινωνός με τον πατέρα του Σέργιο¹⁰².

Ένα άλλο αγιολογικό κείμενο στο οποίο γίνεται αναφορά του πατριάρχη είναι ο *Βίος του όσιου Ιωσήφ του Υμνογράφου*¹⁰³ και συντάχθηκε από τον μαθητή του Θεοφάνη γύρω στο 898. Η πηγή αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική μιας και ο Ιωσήφ υπήρξε στενός συνεργάτης του πατριάρχη Ιγνατίου και ανήλθε στο αξίωμα του *σκευοφύλακος* της Αγίας Σοφίας από τον ίδιο¹⁰⁴, αλλά και μετά την καθαίρεση του Ιγνατίου παρέμεινε στο αξίωμα μιας και είχε συνάψει φιλική σχέση με τον Φώτιο. Ενδιαφέρον αποτελεί το γεγονός ότι στο κείμενο γίνεται αναφορά στην πτώση του Ιγνατίου από τον πατριαρχικό θρόνο και στην εξορία του Ιωσήφ χωρίς να επιρρίπτεται μερίδιο ευθύνης στο Φώτιο, αλλά στον καίσαρα Βάρδα¹⁰⁵. Ακόμη, σε ένα άλλο σημείο ο βιογράφος χρησιμοποιεί τη λέξη *αγιότητα* προσδίδοντάς την στη μορφή του πατριάρχη¹⁰⁶. Το κείμενο αυτό είναι σημαντικό, καθώς παρουσιάζει την αναγνώριση περί αγιότητας του Φωτίου λίγα χρόνια μετά από τον θάνατό του.

Το τρίτο αγιολογικό κείμενο που δεν επιρρίπτει καμία ευθύνη στον πατριάρχη Φώτιο και αποσιωπά τα επίμαχα σημεία της δράσης του είναι το εγκώμιο στον πατριάρχη Ιγνάτιο. Συντάχτηκε από τον Μιχαήλ μοναχό ή σύγκελλο Κωνσταντινουπόλεως πιθανότατα κατά την πατριαρχεία του Αντωνίου Β' Καυλέα (893-901) και ενέχει ενωτικό χαρακτήρα μιας και ο συγκεκριμένος πατριάρχης επιζητούσε συνεχώς την ένωση των ακραίων Ιγνατιανών¹⁰⁷.

¹⁰² Πολλοί μελετητές ταυτίζουν τον πατέρα του Φωτίου με τον Σέργιο Ομολογητή που αναφέρεται στη Βιβλιοθήκη στον κώδικα 67. Βλ. ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ, «Συνείδηση εκκλησίας», σ. 372. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, «Σέργιος πατρίκιος», σσ. 152-161.

¹⁰³ DVORNIK, *The Photian Schism. History and Legend*, (Cambridge University Press), Cambridge 1970, σ. 386.

¹⁰⁴ ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ, «Αγιότητα Φωτίου», σ. 376.

¹⁰⁵ *Βίος Ιωσήφ Υμνογράφου*, (ed.) Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ - ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Monumenta Graeca et Latina ad historiam Photii patriarchae pertinentia*, v. II, (BHG 944), Petropoli 1901, σ. 10.13-14. (στο εξής *Βίος Ιωσήφ*). «λέγω δὴ τὰ περὶ τοῦ καίσαρος Βάρδα λαληθέντα τε καὶ πραχθέντα». Ευτ. Τωμαδάκης, *Ιωσήφ ὁ Ὑμνογράφος. Βίος καὶ ἔργον*, (Μυρτίδη), ἐν Ἀθήναις 1971.

¹⁰⁶ *Βίος Ιωσήφ*, σσ. 10.27-11.2, «Ὁὐ μετὰ τὴν πρὸς Κύριον ἐκδημίαν καὶ Φώτιος ὁ ἀείμνηστος πατριάρχης, τὸ τῆς Εκκλησίας ἀναδεγόμενος πηδάλιον, τὸν αὐτὸν μακαρίτην Ιωσήφ ἔστεργέ τε ἐξεθείαζε καὶ τῶν ἐκείνου καλῶν ἐπαινήτης καθίστατο, τῶν ἄλλων ὑψηλότερόν τε εἶναι καὶ ὑπερκείμενον· ὃς τῷ σοφῷ πλουτῶν τὴν ἀγιότητα καὶ ἀρετὴν ἤδει κρίνειν ὀρθότατα καὶ βίον δοκιμάζειν ὑπὲρ ἅπαντας ἀσφαλέστερον».

¹⁰⁷ J. MANSI, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, Venice 1771, τ. ΙΣΤ', σσ. 292-294. Στις μέρες μας το κείμενο δεν σώζεται ολόκληρο. RUNCIMAN, *Θεοκρατία*, σ. 98.

Επίσης, η αγιότητα του Φωτίου διαφαίνεται μέσα από τις επιστολές δύο φιλικών προσώπων του: α. του πατριάρχη Νικολάου Α΄ Μυστικού¹⁰⁸ και β. του Αρέθα Καισαρείας¹⁰⁹.

Πέρα όμως από τις φιλικά προσκείμενες πηγές στο πρόσωπο του Φωτίου γνωρίζουμε και αντιφωτιανά κείμενα χρονολογημένα το πρώτο μισό του Ι΄ αιώνα, όπως τον *Βίο του πατριάρχη Ιγνατίου*. Συντάχτηκε από τον Νικήτα Δαυίδ¹¹⁰, επίσκοπο Παφλαγονίας με απώτερο σκοπό την κατάρριψη της εικόνας του Φωτίου και λιγότερο την παρουσίαση του βίου του Ιγνατίου¹¹¹. Βέβαια μέσα στο κείμενο ο βιογράφος αναγνωρίζει την ευρυμάθεια του αντιπάλου του Ιγνατίου¹¹². Επιπλέον, άλλα αντιφωτιανά κείμενα είναι η *Χρονογραφία του ψευδό-Συμεών*, το «*Βασιλείες*» του Γενεσίου, το έργο του Συμεών Μαγίστρου και το *Synodicon Vetus*. Στο πρώτο κείμενο ο άγνωστος χρονογράφος μέμφεται τον πατριάρχη Φώτιο παρομοιάζοντάς τον με την ενσάρκωση του Αντιχρίστου¹¹³ και σε ένα άλλο χωρίο του ίδιου κειμένου ο Φώτιος χαρακτηρίζεται «*Χαζαροπρόσωπος*»¹¹⁴. Το έργο του

¹⁰⁸ NICHOLAS I PATRIARCH OF CONSTANTINOPLE *Letters*, (ed.) R. JENKINS – L. WESTERINK, CFHB 6, Washington, D.C. 1973, επιστολή 2, σ. 526.17-19: «οὐ λανθάνει γὰρ τὴν ὑμετέραν σύνεσιν ὅτιπερ ὁ ἐν ἀρχιερεῦσι Θεοῦ μέγιστος καὶ ἀοίδιμος Φώτιος, ὁ ἐμὸς ἐν πνεύματι ἀγίῳ πατὴρ πρὸς τὸν πατέρα τῆς ὑμῶν ἐγγενείας οὕτως συνήπτο τῇ τοῦ πόθου σχέσει».

¹⁰⁹ ARETHAE ARCHIEPISCOPI CAESARIENSIS *Scripta Minora*, (ed.) L. WESTERINK, Leipzig 1968, τ. Α΄, σ. 52.13-28: «... μεθ' ὧν καὶ ὁ χθές τε καὶ πρῶν ἱερὸς μὲν τὸ γένος, ἱερώτερος δὲ τὴν σοφίαν, ὅση τε θεία καὶ ὅση τῆς κατ' ἀνθρώπους λογιζέται - τίς οὗτος; ὁ τοῖς οὐρανίοις ἀδύτοις τὰ νῦν ἐγκατοικιζόμενος Φώτιος ...».

¹¹⁰ Επικρατεῖ ἀμφισβήτηση ὅσον ἀφορᾷ τὸν συγγραφέα καὶ τὸν χρόνον σύνταξης τοῦ συγκεκριμένου αἰτιολογικοῦ κειμένου. Ὅσον ἀφορᾷ τὴ χειρογράφη παράδοση τοῦ ἔργου τα δύο πρώτα χειρογραφα ἀνήκουν στὴ συλλογὴ τοῦ καρδινάλιου Βησσαρίωνος καὶ χρονολογούνται στὸν ΙΔ΄ αἰώνα. Τὸ παρὸν κείμενο ἐνέχει χαρακτηριστὰ κλασικὸ ἐγκωμίου καὶ παρουσιάζει τὴν πρόθεση τοῦ συντάκτη νὰ ἐγκωμιάσει τὸν πατριάρχη Ἰγνάτιο καὶ νὰ ψέξει τὸν ἀντίπαλό του στὸν πατριαρχικὸ θρόνο Φώτιο. Βλ. Σ. ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ, *Νικήτας Δαβίδ Παφλαγῶν τὸ πρόσωπο καὶ τὸ ἔργο του*. Συμβολὴ στὴ μελέτῃ τῆς προσωπογραφίας καὶ τῆς αἰτιολογικῆς γραμματείας τῆς προμεταφραστικῆς περιόδου, (Κέντρο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν), Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 138-143.

¹¹¹ NICETAE DAVIDIS, *Vita Ignatii Patriarchae*, (ed.) J. M. DUFFY, CFHB 51, Washington, D.C. 2013, κεφ. 96, σ. 130.19-23: «καὶ διὰ τοῦτο παντάπασι, εὖ ἴστε, κατεσίγησα ἄν, εἰ μὴ ἐώρων τοὺς ταῦτα καταπραξαμένους, καὶ τοὺς αὐτῶν οἰκείους, οὐ μόνον ἐν τοῦτοις οὐκ ἐγκαλυπτομένους, ἀλλὰ καὶ ἐγκαλλωπιζόμενους, καὶ δόξαν ἀγιοσύνης ἐπιψευδομένους αὐτῶ ... ἀλλὰ τὸ μὲν καθέκαστον ἐπεξίειναι τὰς καινοτομίας καὶ παρανομίας αὐτοῦ τε Φωτίου τοῦ πρωτοστάτου τῶν ὑποκριτῶν καὶ σταυρομάχων καὶ πάντων μὲν καθεξῆς τῶν αὐτοῦ διαδόχων καὶ τῆς φιλαρχίας κοινῶν ἱστορίας ἔργον καὶ οὐ τοῦ παρόντος τῶ λόγῳ σκοποῦ».

¹¹² NICETAE DAVIDIS, *Vita Ignatii Patriarchae*, κεφ. 21, σ. 32.31-39: «Ἦν δὲ οὗτος ὁ Φώτιος οὐ τῶν ἀγενῶν τε καὶ ἀνωνύμων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐγγενῶν κατὰ σάρκα καὶ περιφανῶν σοφία τε κοσμικὴ καὶ συνέσει τῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ στρεφομένων ἐνδοκιμώτατος πάντων ἐνομίζετο. Γραμματικῆς μὲν γὰρ καὶ ποιήσεως ῥητορικῆς τε καὶ φιλοσοφίας ναὶ δὴ καὶ ἰατρικῆς καὶ πάσης ὀλίγου δεῖν ἐπιστήμης τῶν θύραθεν τοσοῦτον αὐτῶ τὸ περιὸν ὡς μὴ μόνον σχεδὸν φάναι τῶν κατὰ τὴν αὐτοῦ γενεᾶν πάντων διενεγκεῖν, ἤδη δὲ καὶ πρὸς τοὺς παλαιούς αὐτὸν διαμιλλᾶσθαι».

¹¹³ (Pseudo) SYMEONIS MAGISTRI AC LOGOTHETAE *Annales*, (ed.) I. BEKKER, (CSHB 45), Βόννη 1838, κεφ. 30-31, σ. 670.6-18: «... τότε ὁ Σέργιος κόνιν σπασάμενος κατήλθεν ἀπὸ τοῦ ὄρους. εἰς μαθήματα δὲ τοῦτον ἐκδούς, μᾶλλον ἐκείνος πρὸς τὰ Ἑλληνικὰ φιλοτιμότερον διέκειτο. ἢ τὰ ἐκκλησιαστικά. διὸ καὶ Ἑβραίων τινὶ μάγῳ συντετυχώς, ... καὶ ἄρνησαι τὸν τύπον ἐν ᾧ Ἰησοῦν προσηλώσαμεν ...», (στο εἰς (Pseudo) SYMEONIS MAGISTRI *Annales*).

¹¹⁴ (Pseudo) SYMEONIS MAGISTRI *Annales*, κεφ. 35, σσ. 673.19-674.23: «... καὶ ὁ βασιλεὺς γελάσας εἶπεν ὡς οὕτως δογματίζει ὁ Χαζαροπρόσωπος;» προσκαλεῖται οὖν εὐθύς τὸν πατριάρχη, καὶ πυνθάνεται

Ιωσήφ Γενεσίου δεν αναφέρεται λεπτομερώς στην προσωπικότητα του Φωτίου παρά μόνο τονίζει την απομάκρυνση του Ιγνατίου και την ανάρρηση του πρώτου στον πατριαρχικό θρόνο¹¹⁵. Επίσης, στο έργο του Συμεώνος Μαγίστρου παρατηρούμε την αρνητική άποψη του συγγραφέα για την κανονικότητα της ανάρρησης του Φωτίου στην πατριαρχεία¹¹⁶. Αντίστοιχα και στο κείμενο του Συνοδικού τα κεφάλαια 157-162 παρουσιάζουν αρνητική κριτική στον Φώτιο¹¹⁷.

Επιπρόσθετα, παρά το γεγονός ότι το κείμενο της Συνέχειας του Θεοφάνη ψέγει τον Φώτιο, διότι υπήρξε αντίπαλος της παράταξης του Ιγνατίου και αντίστοιχα των οπαδών του, στο Δ' βιβλίο της Συνέχειας γίνεται αναφορά στην ανωτάτη παιδεία του ανδρός και περιγράφεται μια σημαντική επέμβασή του ως προς την αντιμετώπιση της πολιορκίας της Κωνσταντινούπολεως από τους Ρώς το 860¹¹⁸. Η απόκρουση των πολιορκητών της πόλης ερμηνεύτηκε σα θεϊκή παρέμβαση μετά τη μεσολάβηση του πατριάρχη προσδίδοντάς στον ίδιο αγιολογική υπόσταση. Ο Φώτιος περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο αντιμετώπιστηκε η ρωσική επιδρομή στη δεύτερη ομιλία του¹¹⁹.

ώς δήθεν θυμούμενος «οὕτως δογματίζεις, ὦ μαρζούκα, δύο τὸν ἄνθρωπον ἔχειν ψυχάς;» ὁ δὲ ταῖς πιθανολογίαις δολερῶς τοῦτον ὑπεισελθὼν ἔπεισεν ὡς περὶ ἄλλων ὑποθέσεων εἰπεῖν, οὐχὶ δὲ οὕτως ...». Για το ζήτημα αυτό βλ. ΑΠ. ΚΡΑΛΙΔΗΣ, «Ο Χαζαροπρόσωπος Πατριάρχης. Η συμβολή του Μ. Φωτίου στην αποστολή των Αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου στη χώρα των Χαζάρων», στο ΠΕΣ «Μέγας Φώτιος», σσ. 271-298.

¹¹⁵ ΙΩΣΗΦ ΓΕΝΕΣΙΟΣ, *Βασιλειῶν*, τ. Δ', (ed.) A. LESMUELLER-WERNER et I. THURN, CFHB 14, Βερολίνο 1978, «ἀντισάγει δὲ Φώτιον πατριάρχη, κατὰ τι μὲν τῶν βελτιόνων ὑπερτεροῦντα, κατὰ τι δὲ χθαμαλοῦμενον».

¹¹⁶ SYMEON MAGISTER, *Chronicon*, (ed.) STEPHANUS WAHLGREN, CFHB 44, Berlin 2006, κεφ. 131, σ. 245.254-257: «ὁς ὀργῇ πληγείς τὴν ψυχὴν τὸν παραινέτην ὡς ἄνομόν τινα καὶ φορέα τῆς ἐκκλησίας ἐξέωσε καὶ βασάνοις ἀπείροις καὶ ἀνημέροις ὑπέβαλεν, ὥστε ποιῆσαι παραίτησιν. τοῦ δὲ μὴ πεισθέντος Φώτιον πατριάρχη ἀντ' αὐτοῦ χειροτονεῖ, πρωτασηκρήτιν ὄντα κατ' ἐκείνο καιροῦ καὶ λογιώτατον πάνν ...».

¹¹⁷ *The Synodicon Vetus*, (ed.) J. DUFFY-J. PARKER, CFHB 15, Washington 1979, κεφ. 157-162, σσ. 132.5-140.9: «Οἱ καὶ Μιχαὴλ τοῦ βασιλέως λαβόμενοι τῆς κουφότητος, ἐξελαθῆναι τοῦ θρόνου ἀκρίτως ἀρχοντικῇ χειρὶ τὸν πατριάρχη Ἰγνάτιον παρεσκεύασαν, ἐν Τερεβίνθω τῇ νήσῳ αὐτὸν ἐξορίσαντες· καὶ ἐν τῷ παλατίῳ σύνοδον ἀφελὴ ποιησάμενοι τὸν πρωτασηκρήτις Φώτιον ἀρχιεράρχην προεχειρίσαντο, πολλὰ μὴ ἀκουσθέντες λόγῳ παραιτήσεως πρὸς Ἰγνάτιον πρεσβυσάμενοι ... Φώτιος δὲ τὸ καθ' ἑαυτοῦ γνοὺς Νικολάου τοῦ πάπα διάπυρον, Μιχαὴλ συναρπάσας βασιλέα τὸν ἀλλοπρόσαλλον, κρυφῆδόν συγγραψάμενος, ψευδοσύνοδον καὶ δήθεν τοποτηρητὰς πατριαρχῶν τῶν λοιπῶν συστησάμενος, φωνὰς καὶ ὑπογραφὰς πάντων ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων, διακόνων, καὶ ἡγουμένων τῶν ὑπ' αὐτὸν κατεγράψατο καὶ πατρικίων, μὴ καθόλου εἰδόντων πότε καὶ πῶς καὶ διὰ τί συγκεκίνηται ... Ἦτις ἀγία σύνοδος τὰς ἀγίας οἰκουμενικὰς ἐπτὰ συνόδους καὶ τοὺς ἀνέκαθεν αὐτῶν διὰ μέσου πατέρα μακαρίους ἀνακηρύξασα, Νικολάου καὶ Ἀδριανοῦ πάπα Ρώμης τὰ συνοδικὰ ἐπεκύρωσε, καὶ τὸν Φώτιον ἀναθεματίσασα τὰ εἰς αὐτὸν καὶ δι' αὐτοῦ καὶ ὑπ' αὐτοῦ πάντα γενόμενα δικαίους ὄροις ἐκκλησιαστικῆς ἀπεβάλετο παραδόσεως ...».

¹¹⁸ THEOPHANES *Continuatus*, Βιβλίο 4, κεφ. 33, σ. 196.6-12: «Ἐντεῦθεν γοῦν τὰ μὲν τῶν Ρωμαίων ἢ τῶν Ρώς ἐκάνον ἐπιδρομὴν (ἔθνος δὲ οὗτοι Σκυθικόν, ἀνημέρον τε καὶ ἄγροικον) τὸν τε Πόντον αὐτὸν, οὐ μὴν καὶ τὸν Εὐξείνιον, κατεπίμπρα καὶ αὐτὴν τὴν πόλιν περιεστοίχιζεν, τηνικαῦτα τοῦ Μιχαὴλ κατὰ Ἰσμαηλιτῶν ἐκστρατεύοντος. πλην ἀλλ' ἐκείνοι μὲν τότε θείας ἐμφορηθέντες ὀργῆς, Φωτίου τὸ θεῖον ἐξιλωσαμένου τοῦ τῆς ἐκκλησίας τοὺς οἶακας ἔχοντος, οἶκαδε ἐκπεπόρευντο».

¹¹⁹ ΦΩΤΙΟΥ Ομιλίες, Ομιλία 4, σ. 45.10-30: «Ἐπειδὴν ἀπάσης βοηθείας ἀπογυμνωθέντες καὶ τῆς ἐξ ἀνθρώπων συμμαχίας ἐξηπορημένοι ἐπὶ ταῖς παρὰ τῆς μητρὸς τοῦ Λόγου καὶ Θεοῦ ἡμῶν ἐπέχοντες προσδοκίαις ἐψυχαγωγούμεθα, αὐτὴν εἰς παράκλησιν κινούντες τοῦ υἱοῦ, αὐτὴν εἰς ἐξίλασμον τῶν ὀλισθημάτων, ταύτης τὴν παρρησίαν εἰς σωτηρίαν ἐπιβώμενοι, ταύτης τὴν σκέπην εἰς τεῖχος εὐρεῖν ἀπολιόρκητον, αὐτὴν θραῦσαι τὸ θάρρος τῶν βαρβάρων καθικετεύοντες ... ἤς καὶ τὴν περιβολὴν εἰς

Τα αντιφωτιανὰ κείμενα ἔδωσαν αρνητικὴ χροιά στο πρόσωπο του Φωτίου για πολλοὺς αἰώνες. Στις μέρες μας ἡ μορφή του πατριάρχη ἔχει αποκατασταθεῖ. Ο Φώτιος ἀποτελεῖ ἕναν ἀπὸ τους μεγαλύτερους λόγιους και θεολόγους του Θ' αἰῶνος¹²⁰. Ἡ Ανατολικὴ Ἐκκλησία ἤδη ἀπὸ τις ἀρχές του Ι' αἰῶνος τον ἐνέταξε στους ἀγίους της και ἡ μνήμη του τιμᾶται στις 6 Φεβρουαρίου¹²¹.

ἀναστολὴν μὲν τῶν πολιορκούντων, φυλακὴν δὲ τῶν πολιορκουμένων σὺν ἐμοὶ πᾶσα ἡ πόλις ἐπιφερόμενοι τὰς ἰκεσίας ἐκουσιαζόμεθα, τὴν λιτανείαν ἐποιούμεθα, ἐφ' οἷς ἀφάτῳ φιλανθρωπία, μητρικῆς παρρησιασαμένης ἐντεύξεως, καὶ τὸ θεῖον ἐπεκλίθη καὶ ὁ θυμὸς ἀπεστράφη καὶ ἠλέησε Κύριος τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ. Ὅντως μητρὸς Θεοῦ περιβολὴ ἢ πάνσεπτος αὐτῆς στολὴ αὐτῆς περιεκύκλου τὰ τεῖχη καὶ τὰ τῶν πολεμίων ἀρρήτῳ λόγῳ ἐδείκνυτο νῶτα ἡ πόλις ταύτην περιβάλλετο καὶ τὸ χαράκωμα τῶν πολεμίων ὡς ἐκ συνθήματος διελύετο ... Ἄμα γὰρ τὸ τεῖχος ἢ παρθενικὴ στολὴ περιελήλυθε καὶ τῆς πολιορκίας οἱ βάρβαροι ἀπειπόντες ἀνεσκευάσαντο καὶ τῆς προσδοκωμένης ἀλώσεως ἐλυτρώθημεν καὶ τῆς ἀδοκῆτου σωτηρίας ἠξιώμεθα». A. VAILIEV, *The Russian attack on Constantinople in 860*, (The Medieval Academy of America Cambridge), Massachusetts 1946.

¹²⁰ Β. ΤΑΤΑΚΗΣ, *Ἡ Βυζαντινὴ Φιλοσοφία*, (Ἴδρυμα Μωραΐτη), Αθήνα 1997, σ. 133. «Μόνος Βυζαντινὸς που μπορεῖ για τις ἀρετές του να συγκριθεῖ με τον Ἀριστοτέλη».

¹²¹ ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ, «Αγιότητα Φωτίου», σσ. 392-393.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ή ΜΥΡΙΟΒΙΒΛΟΣ

2.1 Ο ΧΡΟΝΟΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

Το σημαντικότερο φιλολογικό έργο του Φωτίου είναι αναμφίβολα η *Βιβλιοθήκη* ή *Μυριόβιβλος*. Το έργο αφιερώθηκε στον αδελφό του Ταράσιο, ο οποίος ζήτησε από τον Φώτιο να καταγράψει «τάς ὑποθέσεις ἐκείνων τῶν βιβλίων» που είχε μέχρι τότε μελετήσει. Οι απόψεις των ερευνητών για την ακριβή χρονολόγηση της σύνθεσης του έργου εξαρτώνται από τη χρονολογία της πρεσβείας στους Άραβες, την οποία μνημονεύει η συνοδευτική επιστολή που προλογίζει το έργο. Για το ζήτημα, όμως, αυτό οι τοποθετήσεις διίστανται με τρεις κύριες θέσεις: α. ότι συγκροτήθηκε την περίοδο του γήρατος, β. την περίοδο των νεανικών χρόνων¹²² και γ. άποψη, η οποία πλέον έχει παραμερισθεί και τοποθετεί τη συγγραφή λίγο πριν από την άνοδό του στον πατριαρχικό θρόνο το 858¹²³.

Την πρώτη άποψη υποστήριξε ο Halkin, οποίος βασίστηκε στην παλαιότερη θέση του Delehayε που έθετε ως χρονολογία ορόσημο για τη σύνταξη της *Βιβλιοθήκης* τα χρόνια μετά το 876. Συγκεκριμένα προτείνει την άμεση εξάρτηση της συγγραφής του ελληνικού *Βίου* του Πάπα Γρηγορίου του Μεγάλου με τον λατινικό. Όπως είναι γνωστό ο λατινικός *Βίος* γράφτηκε την περίοδο 873-876 και ως εκ τούτου ο αντίστοιχος ελληνικός συντέθηκε μετά το 876. Έτσι, σύμφωνα πάντα με τον Halkin, η αναφορά του Φωτίου στον ελληνικό βίο (κώδικας 252) πιστοποιεί τη σύνθεση της *Μυριοβίβλου* μετά το 876¹²⁴. Αυτή η θέση όμως αναιρέθηκε από τους Hemmerdinger και Ahrweiler που υποστήριξαν ότι οι δυο αυτοί *Βίοι* πιθανότατα βασίστηκαν σε μια κοινή πηγή που σήμερα έχει χαθεί ή λανθάνει¹²⁵.

Βέβαια, η συγκεκριμένη πρεσβεία που μνημονεύεται στο Προοίμιο του έργου δεν αναφέρεται σε καμία βυζαντινή ή αραβική πηγή¹²⁶. Ο Halkin κρίνει την επιστολή του Φωτίου προς τον Ταράσιο ως λογοτεχνικό επιστέγασμα του έργου. Για αυτό και θεωρεί ότι η *Βιβλιοθήκη* συντάχθηκε κατά τη β' φάση της

¹²² ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ, «Νέα στοιχεία», σσ. 167-181.

¹²³ F. DVORNIK, «The Patriarch Photius in the Light of Recent Research», *Berichte zum XI. Internationalen Byzantinisten-Kongress*, τ. 3, (Munich 1958), σ. 9. Του ίδιου «Photius' Career in Teaching and Diplomacy», *Bsl* 34 (1973), σσ. 211-18. H. HUNGER, *The Reconstruction and Conception of the Past of the Literature, The 17th International Byzantine Congress*, (Major Papers), Νέα Υόρκη 1986, σ. 521, σημ. 34.

Στη βιβλιογραφία έως και τη δεκαετία του 1960 είχαν επικρατήσει ως πιθανές χρονολογίες το 855/856.

¹²⁴ F. HALKIN, «La Date de composition de la Bibliothèque de Photius remise en question», *AnBoll* 81 (1963), σσ. 414-417, (στο εξής HALKIN, «La date de composition»).

¹²⁵ ΤΣΑΝΤΣΑΝΟΓΛΟΥ, *Λεξικό*, σ. 26.

¹²⁶ Β. Ν. ΒΑΣΙΛΙΔΟΥ, «Σχετικά με την πρεσβεία του Φωτίου "Επ' Ασσυρίους"», *Δίπτυχα* 5 (1991-92), σσ. 270-279. Μόνο υποθέσεις και συλλογισμοί μπορούν να γίνουν και ανάγονται στις ταραγμένες σχέσεις του 9^{ου} αιώνα με τους Άραβες.

πατριαρχείας του. Συγκεκριμένα υποστηρίζει ότι ο Φώτιος φοβήθηκε μήπως κατηγορηθεί για την ενασχόλησή του με ειδωλολάτρες και αιρετικούς συγγραφείς και γι' αυτό προσέθεσε την επιστολή και τοποθέτησε τη συγγραφή του έργου πολύ νωρίτερα¹²⁷.

Με τη θεωρία του Halkin συμφωνεί και ο Τσαντσάνογλου, ο οποίος αμφιβάλλει ότι ο Φώτιος σε ηλικία 28 ετών θα μπορούσε να μελετήσει με τέτοιο πάθος τα εκκλησιαστικά ζητήματα και θεωρεί ότι η πρεσβεία μπορεί να πραγματοποιήθηκε στα χρόνια 876-877. Έτσι, ισχυρίζεται ότι ο Φώτιος μπορεί να επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη και να ανέλαβε εκ νέου πολιτική και εκκλησιαστική δραστηριότητα, αλλά και τη διδασκαλία των τέκνων του Βασιλείου Α'. Την περίοδο αυτή ο Βασίλειος εμπλέκεται σε διάφορες πολεμικές επιχειρήσεις και διπλωματικές δραστηριότητες. Επομένως, δεν θα ήταν αδύνατο να οργανώθηκε η πρεσβεία που συμμετείχε ο Φώτιος. Εξάλλου, όπως τονίζει ο εν λόγω ερευνητής, τέτοιου είδους αποστολές ήταν συνηθισμένες εκείνο το διάστημα. Μια τέτοια πρεσβεία, αλλά ελάχιστος σημασίας, μπορεί να χαρακτηριστεί και η αποστολή προς τους Ασσυρίους, καθώς ο αυτοκράτορας γνώριζε τις διπλωματικές ικανότητες του Φωτίου¹²⁸.

Στην αντίθετη πλευρά υπάρχουν και οι ερευνητές που δέχονται την άμεση σύνδεση της επιστολής με το κείμενο της *Βιβλιοθήκης*. Ο Lemerle τονίζει ότι δεν πρέπει να αντιλαμβανόμαστε την επιστολή ως λογοτεχνική, αν και παρουσιάζει κάτι το τεχνητό όσον αφορά στις λεπτομέρειές της¹²⁹. Επιπλέον, σύμφωνα με τον Treadgold, ο Φώτιος στην επιστολή και όχι μόνο, αλλά σε εννέα κώδικες του έργου απευθύνεται στον Ταράσιο σε β' πρόσωπο¹³⁰. Την ίδια άποψη ενστερνίζεται ως ένα βαθμό και ο Mango, καθώς τονίζει ότι το προλογικό σημείωμα της επιστολής γράφτηκε πρώτο, ενώ το κείμενο του έργου στη μορφή που βρίσκεται σήμερα συντάχτηκε σε δεύτερο χρόνο από τον Φώτιο¹³¹. Η έρευνα της Βρέττας-Πασχαλίδου έρχεται να τονίσει και πάλι τη σύνδεση της επιστολής με το κείμενο, αφού στον πρόλογο ο Φώτιος αναφέρεται επακριβώς στον αριθμό των 279 έργων που συμπεριέλαβε στη *Βιβλιοθήκη* του. Έτσι, πιστεύεται ότι η σύνταξη έλαβε την τελική μορφή αμέσως μετά την προτροπή του αδερφού του. Πρώτα συντάχτηκε ο

¹²⁷ HALKIN, «La date de composition», σσ. 414-417.

¹²⁸ ΤΣΑΝΤΣΑΝΟΓΛΟΥ, *Λεξικό*, σσ. 27, 32.

¹²⁹ «Ο πρόλογος απατά ως προς τις λεπτομέρειες, καθώς θέλει να μας κάνει να πιστέψουμε ότι η συλλογή συντάχθηκε από μνήμης, ή σχεδόν από μνήμης, και υπαγορεύτηκε βιαστικά σε κάποιον γραμματέα. Πάντως το έργο αποτελεί καρπό μόχθου όπου ο Φώτιος εξελίχθηκε και ωρίμασε». Βλ. LEMERLE, *Βυζαντινός Ουμανισμός*, σ. 170.

¹³⁰ TREADGOLD, *Nature of Bibliotheca*, σ. 19.

¹³¹ C. MANGO, «The Availability of Books in the Byzantine Empire, A.D. 750-850», στο: *Byzantine Books and Bookmen*, (Washington, D.C., 1975), σ. 39, (στο εξής MANGO, «Books»).

πρόλογος, έπειτα συντέθηκαν οι 279 κώδικες – λήμματα και τέλος ο επίλογος του έργου¹³².

Εν συνεχεία, ο Lemerle και η Ahrweiler τονίζουν ότι η Βιβλιοθήκη συντάχθηκε στα νεανικά χρόνια του Φωτίου και συγκεκριμένα προτιμούν το έτος 838¹³³. Άποψη που έχει επικρατήσει μέχρι σήμερα και εντάσσει το έργο στα νεανικά χρόνια του Φωτίου¹³⁴. Όσον αφορά, την Ahrweiler, η άποψη της για τη σύνταξη του έργου προκύπτει από τη συνολική μελέτη της ζωής του Φωτίου. Όπως έχει ειπωθεί και παραπάνω τοποθετεί ως χρονολογία γέννησής του, το έτος 810, δεδομένου ότι οι γονείς του βρέθηκαν στην εξορία την περίοδο που κατείχαν την εξουσία ο Λέων Ε' (813-820) ή ακόμη ο Μιχαήλ Β' (820-829). Η Ahrweiler, πιστεύει επίσης ότι ο Φώτιος συμμετείχε στη διπλωματική αποστολή που μεθόδευσε ο αυτοκράτορας Θεόφιλος με το αξίωμα του νοταρίου ή του άσηκρητι. Θεωρεί, λοιπόν ότι η σύνταξη του έργου συντελέστηκε στη διάρκεια της παραπάνω πρεσβείας, το έτος 838. Έτος καθοριστικό, αφού τότε συνέβη η καταστροφική άλωση του Αμορίου από τους Άραβες¹³⁵.

Οι μεταγενέστερες έρευνες του Μαρκόπουλου και του Ευθυμιάδη αμφισβητούν σε κάποια σημεία τις θέσεις της Ahrweiler, καθώς υποστηρίζουν ότι ο αυτοκράτορας Θεόφιλος τα έτη 832/833 αρχίζει τις διώξεις των εικονολατρών. Έτσι, ο εικονολάτρης Φώτιος ήταν αδύνατον να λάβει μέρος στην πρεσβεία μαζί με την αυτοκρατορική φρουρά¹³⁶. Ακόμη, κατά τον Μαρκόπουλο, η πραγματεία της Ahrweiler περιέχει μία ακόμη αστοχία και σε άλλο σημείο. Αναφέρεται σε ένα χωρίο που παρέθεσε ο ίδιος ο πατριάρχης και τονίζει την εξορία του το έτος 837¹³⁷. Αμφισβητεί λοιπόν την πραγματοποίηση της πρεσβείας το 838. Έτσι, η έρευνα του Μαρκόπουλου εστιάζει στην αλληλογραφία του Φωτίου με τους Αρμενίους. Η περίοδος αυτή είναι καθοριστική, αφού ξεκινούν οι επαφές του πατριαρχείου της Κωνσταντινουπόλεως με την Αρμενική εκκλησία. Καταλήγει λοιπόν ότι το έργο της Βιβλιοθήκης δεν συντάχθηκε την περίοδο των νεανικών χρόνων, αλλά υπήρξε κείμενο εν εξελίξει και ο Φώτιος προσέθετε σε διάφορες περιόδους της ζωής του συνεχώς καινούριους κώδικες¹³⁸.

¹³² Μ. ΒΡΕΤΤΑ- ΠΑΣΧΑΛΙΔΟΥ, «Τα περιστατικά συγγραφής της Βιβλιοθήκης του Φωτίου», στο: ΠΘΣ Μέγας Φώτιος, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 121, (στο εξής ΒΡΕΤΤΑ – ΠΑΣΧΑΛΙΔΟΥ, «Περιστατικά συγγραφής»).

¹³³ ΑΗΡΒΕΙΛΕΡ, «Sur la carrière», BZ 58 (1965) σσ. 358-363. ΛΕΜΕΡΛΕ, Βυζαντινός Ουμανισμός, σ. 166.

¹³⁴ Κ. Ν. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, Η Συμβολή του Βυζαντίου στη Διάσωση της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας, Πανηγυρικός λόγος στη εορτή των τριών ιεραρχών 30 Ιανουαρίου 1995, (Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων), Ιωάννινα 1995, σ. 27, (στο εξής ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, Συμβολή).

¹³⁵ ΑΗΡΒΕΙΛΕΡ, «Sur la carrière», σσ. 348-361. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ, «Νέα στοιχεία», σ. 168.

¹³⁶ Σύμφωνα με τον Ευθυμιάδη ο εικονολάτρης Φώτιος θα συμμετείχε σε μία κρατική αποστολή μετά το έτος 843, αφού αποκαταστάθηκε η λατρεία των εικόνων. ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ, Βιβλιοθήκη, σ. 21.

¹³⁷ «ἀναθεμάτισαν ἡμᾶς χρόνοις μακροῖς πᾶσα σύνοδος αἰρετικὴ καὶ πᾶν εἰκονομάχων συνέδριον... ἀλλ' ἀναθεμάτισαντες εἰς τὸν ἀρχιερατικὸν θρόνον ἡμᾶς ἀνήγαγον καὶ μὴ θέλοντας». ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ, «Νέα στοιχεία», σ. 169.

¹³⁸ ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ, «Νέα στοιχεία», σσ. 175-178.

Ο Treadgold στο έργο του για τη Βιβλιοθήκη πρότεινε μια επιπρόσθετη χρονολογία σύνθεσής της, αυτή του έτους 845 χωρίς, όμως, να αποκλείει εντελώς τη χρονολογία 855/856¹³⁹. Έτσι, εξέτασε ορισμένα βασικά σημεία που πιστοποιούν ότι η Βιβλιοθήκη μπορεί να ενταχθεί στα πρώιμα έργα του Φωτίου. Τονίζει ακόμη ότι ο Φώτιος, προερχόμενος, από οικογένεια εικονολατρών, δεν θα μπορούσε να λάβει μέρος σε πρεσβεία που οργανώθηκε από τον εικονομάχο αυτοκράτορα Θεόφιλο¹⁴⁰. Υποστηρίζει επίσης ότι η διπλωματική αυτή αποστολή δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί κατά τη διάρκεια των δυο πατριαρχειών του Φωτίου, ούτε στο μεσοδιάστημα μεταξύ της πρώτης και δεύτερης πατριαρχείας του, αλλά ούτε μετά από την τελική απομάκρυνσή του το 886 και μέχρι τον θάνατό του περί το 893. Ακόμη, θεωρεί ότι το ζήτημα της σύνταξης πρέπει να συσχετισθεί και με την προσφώνηση του Ταρασίου από τον Φώτιο ως αγαπημένο αδερφό και όχι πατρίκιο, κάτι που μάλλον δείχνει ότι ο Ταράσιος δεν είχε λάβει ακόμη το συγκεκριμένο αξίωμα¹⁴¹. Ο Treadgold υιοθέτησε τη συγκεκριμένη θέση περί συνθέσεως της Βιβλιοθήκης το έτος 845 ακολουθώντας την άποψη του Wentzel¹⁴². Υποστήριξε δηλαδή ότι ο Φώτιος χρησιμοποίησε στη Βιβλιοθήκη του το βιβλιογραφικό λεξικό της επιτομής του Ησυχίου (κώδικας 69) που αντιγράφηκε από τον διάκονο Ιγνάτιο περί τα 843-845¹⁴³. Έτσι θεωρεί ότι μπορεί να αποσαφηνιστεί το *terminus post quem* της Βιβλιοθήκης¹⁴⁴.

Βέβαια, η άποψή μας συγκλίνει με αυτή του Treadgold που πρότεινε ως έτος σύνθεσης του έργου το 845. Πιστεύουμε ότι ο Φώτιος χρησιμοποίησε ως βασική πηγή το Λεξικό του Ησυχίου που αντιγράφηκε εκείνο το διάστημα. Το πρόβλημα, πάντως, της χρονολόγησης της Βιβλιοθήκης εξακολουθεί να παραμένει ανοιχτό¹⁴⁵.

2.2 Η ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΗΣ ΜΥΡΙΟΒΙΒΛΟΥ ΚΑΙ Η ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

Το σπουδαίο αυτό έργο είναι γνωστό στις μέρες μας με δύο μεταγενέστερους τίτλους: Βιβλιοθήκη ή Μυριόβιβλος. Κανένας όμως από τους τίτλους αυτούς δεν στηρίζεται στη μαρτυρία της χειρόγραφης παράδοσης¹⁴⁶. Όπως υποστηρίζεται μέχρι τον ΙΓ' αιώνα το κείμενο ήταν γνωστό χωρίς να δηλώνονται τόσο το όνομα του τίτλου όσο και αυτό του συγγραφέα. Στον *Paris. suppl. gr.* 256, του ΙΔ' αιώνας, μαρτυρείται για πρώτη φορά το όνομα Φώτιος και η λέξη

¹³⁹ TREADGOLD, *Nature of the Bibliotheca*, σ. 36.

¹⁴⁰ TREADGOLD, *Nature of the Bibliotheca*, σσ. 2-3.

¹⁴¹ Βέβαια, το τελευταίο αυτό επιχείρημα δεν βρίσκει σύμφωνο τον Τσαντσάνογλου, ο οποίος στο έργο του για το Λεξικό αναφέρει ότι πολλές επιστολές του Φωτίου με αποδέκτη τον Ταράσιο κατά τη διάρκεια της εξορίας του, περιέχουν την προσφώνηση του δεύτερου ως αδερφού χωρίς να γίνεται μνεία του αξιώματός του. ΤΣΑΝΤΣΑΝΟΓΛΟΥ, *Λεξικό*, σσ. 30-31.

¹⁴² G. WENTZEL, «Die griechische Übersetzung der *Viri illustres* des Hieronymus», *TU* 13.3 (1895).

¹⁴³ TREADGOLD, *Nature of the Bibliotheca*, σ. 10.

¹⁴⁴ ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ, «Νέα στοιχεία», σσ. 168-172.

¹⁴⁵ ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ, «Νέα στοιχεία», σ. 175.

¹⁴⁶ WILSON, *Λόγιοι*, σ. 127.

Μυριοβιβλος¹⁴⁷. Το 1577, σύμφωνα με τον Edgar Martini, ο Gerlach, όταν μελέτησε ένα χειρόγραφο της Χάλκης έδωσε τον τίτλο «Φωτίου Πατριάρχου βιβλίον βαμβάκινον, ή λεγομένη Μεγάλη Βιβλιοθήκη». Ο Gerlach είναι ο πρώτος που αναφέρθηκε στο έργο του Φωτίου αποκαλώντας την Βιβλιοθήκη¹⁴⁸. Πάντως, η λέξη Βιβλιοθήκη υιοθετήθηκε στη Δύση αρκετό διάστημα νωρίτερα¹⁴⁹. Εκτός από τους δύο παραπάνω τίτλους, στο παρόν έργο είχε δοθεί και το όνομα «Ανθολογία», και συγκεκριμένα «Βιβλιοπανσύλλεκτος ανθολογία», που δεν διατηρήθηκε πολύ¹⁵⁰.

Σύμφωνα με την εμπειριστατωμένη μελέτη του Treadgold, το αρχέτυπο χειρόγραφο δεν έχει σωθεί. Παρά τον εσωστρεφή χαρακτήρα το κείμενο της Βιβλιοθήκης του Φωτίου διασώζεται σε περισσότερα από είκοσι πέντε χειρόγραφα. Ο αριθμός αυτός περικλείει και χειρόγραφα που σώζουν μερικά μόνο αποσπάσματα από όλο το έργο¹⁵¹. Ο Edgar Martini¹⁵² έκρινε ότι μόνο δύο από αυτά διασώζουν το πλήρες κείμενο¹⁵³. Πρόκειται για τους κώδικες *Marcianus gr. 450 (A)* του Ι΄ αιώνας και τον *Marcianus gr. 451 (M)* του ΙΒ΄ αιώνας, που βρίσκονται στη Βιβλιοθήκη του Αγίου Μάρκου στη Βενετία και προέρχονται από το κληροδότημα του καρδινάλιου Βησσαρίωνος¹⁵⁴. Ο Βησσαρίων απέκτησε αυτά τα χειρόγραφα από τους κληρονόμους του Giovanni Aurispa το 1459¹⁵⁵. Γνωρίζουμε, επίσης, ότι ο κώδικας (M) βρισκόταν τον ΙΓ΄-ΙΔ΄ αιώνα στην αφιερωμένη στη Θεοτόκο Μονή της Περιβλέπτου στη Θεσσαλονίκη¹⁵⁶. Όσον αφορά τη θέση του κώδικα (A) πιθανότατα ήταν στην Κωνσταντινούπολη. Εν συνεχεία, ο Diller στο σχετικό άρθρο του αναλύει εκτενώς τα δύο βασικά χειρόγραφα της Βιβλιοθήκης¹⁵⁷. Ο κώδικας (A) φέρει στην κεφαλίδα του την φράση «Φωτίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου». Στο φ. 1r απαντά η επιστολή,

¹⁴⁷ «Τοῦ ἀγιωτάτου Φωτίου ἐκ τῆς πραγματείας αὐτοῦ τῆς λεγομένης Μυριοβίβλου κεφάλαιον», βλ. ΒΡΕΤΤΑ – ΠΑΣΧΑΛΙΔΟΥ «Περιστατικά συγγραφής», σ. 118. ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ, Βιβλιοθήκη, σ. 17.

¹⁴⁸ Σύμφωνα με τη Βρέττα – Πασχαλίδου ο Gerlach δεν επινόησε τη λέξη Βιβλιοθήκη, αλλά τη βρήκε στο ίδιο το χειρόγραφο. Βλ. ΒΡΕΤΤΑ – ΠΑΣΧΑΛΙΔΟΥ, «Περιστατικά συγγραφής», σ. 118.

¹⁴⁹ *Αυτόθι*, σ. 118.

¹⁵⁰ A. DILLER, «Photius' Bibliotheca in Byzantine Literature», *DOP* 16 (1962), σσ. 389-396, (στο εξής DILLER, «Photios»).

¹⁵¹ ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ, Βιβλιοθήκη, σ. 16.

¹⁵² E. MARTINI, *Textgeschichte der Bibliothek des Patriarchen Photios von Konstantinopel*, τ. Α΄, (Die Handschriften, Ausgaben und Übertragungen), Λειψία 1911, σσ. 6-19. (στο εξής MARTINI, *Bibliothek des Photios*).

¹⁵³ E. MIONI, *Bibliothecae Divi Marci Codices Graeci Manuscripti*, vol. II, *Thesaurus Antiquus codices 300- 625*, (Istituto Poligrafico E Zecca Dello Stato Libreria Dello Stato), Roma 1985, σσ. 424-426.

¹⁵⁴ STRATOUDAKI, *Photios*, σ. 48.

¹⁵⁵ Σπουδαίος λόγιος του ΙΕ΄ αιώνας. Συνέβαλε τα μέγιστα στην αναβίωση των κλασικών σπουδών στην Ιταλία. C. STINGER, *Humanism and the Church Fathers: Ambrogio Traversari (1386-1439) and the Revival of Patristic Theology in the Early Italian Renaissance*, (University of New York Press), New York 1977, σσ. 36-37.

¹⁵⁶ *Cod. Marcianus Graecus 451*, (φ. 4v): «βιβλίον ή ἀπογραφική παρατήρησις, τῆς σεβασμίας μονῆς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς περιβλέπτου· ἦν ἐν μέσῃ τῇ περιφανῇ πόλει Θεσσαλονίκη, ὁ περιφανῆς τῶ ὄντι, καὶ ὄσιος πατῆρ ἡμῶν, ἐξ αὐτῶν κρηπίδων ἐδείματο ἰσαάκ». Βλ. MARTINI, *Bibliothek des Photios*, σ. 17.

¹⁵⁷ DILLER, «Photios», σσ. 389-396.

ενώ ο πίνακας περιεχομένων περιλαμβάνεται στα φφ. 1v-4v. Το κείμενο έχει τον τίτλο φ. 5r: «Απογραφή και συναρίθμησις τῶν ἀνεγνωσμένων ἡμῖν βιβλίων ὧν εἰς κεφαλαιώδη διάγνωσιν ὁ ἡγαπημένος ἡμῶν ἀδελφός Ταράσιος ἐξητήσατο ἔστι δὲ ταῦτα εἴκοσι δεόντων ἐφ' ἐνὶ τριακόσια»¹⁵⁸. Ο κώδικας (M) περιελάμβανε τα ίδια ακριβῶς περιεχόμενα με την ίδια σειρά. Το πρώτο, ὅμως, φύλλο ἐξέπεσε και το χειρόγραφο ξεκινά με το στοιχείο 44 του πίνακα. Σε ὅ,τι ἀφορὰ τους δύο αὐτοὺς κώδικες ο Severyns υποστήριξε ὅτι το κείμενο του (A) εἶναι ἀνώτερο του (M)¹⁵⁹. Ὑποστηρίχθηκε ἐπίσης ὅτι οἱ δύο κύριοι κώδικες δεν ἀνήκουν στην ἴδια χειρόγραφη παράδοση, καθὼς ο κώδικας (M) ἀντιγράφηκε ἀπὸ ἓνα ἀρχαιότερο χειρόγραφο που ἀνήκε στη συλλογὴ του Ἀρέθα¹⁶⁰.

Οἱ ἐκδόσεις που γνώρισε ἡ Βιβλιοθήκη εἶναι οἱ ἐξῆς: Ἡ πρώτη ολοκληρωμένη ἐκδοση, ἡ *editio princeps* τῆς *Μυριοβίβλου* ἦταν αὐτὴ του David Hoeschel το 1601 στο Augsburg¹⁶¹. Ο Martini διαπίστωσε ὅτι ο Hoeschel χρησιμοποίησε γιὰ τὴν ἐκδοση του τέσσερα χειρόγραφα του 13' αἰῶνα: τὸν *Monacensis gr. 30* (E), τὸν *Vaticanus - Palatinus 421-422* (K), τὸν *Paris. sumpl. gr. 471* (T) και τὸν *Harleianus gr. 5591-5593* (X)¹⁶². Ολοκληρωμένη λατινικὴ μετάφραση τῆς Βιβλιοθήκης με βάση τὴν ἐκδοση του Hoeschel ἔκανε ο André Schott, που τυπώθηκε το 1606 ἐπίσης στο Augsburg. Ἡ πρώτη ὅμως κριτικὴ ἐκδοση τῆς Βιβλιοθήκης ἐγένε ἀπὸ τὸν Emmanuel Bekker σε δύο τόμους περίπου δύο αἰῶνες ἀργότερα (Βερολίνο, 1824-1825)¹⁶³, ἡ ὁποία και ἀνατυπώθηκε ἀμετάβλητη στους 103^ο και 104^ο τόμους τῆς *Patrologia Graeca* του ἀββᾶ Migne μαζί με τὴ λατινικὴ μετάφραση του Schott. Ἡ πληρέστερη ὅμως ἐκδοση εἶναι του Βέλγου René Henry που τυπώθηκε στο Παρίσι σε οκτῶ τόμους τὴν περίοδο 1959-1978, στη σειρά *Les Belles Lettres* με γαλλικὴ μετάφραση. Ο Treadgold παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἐκδοση του Bekker παρουσιάζει ἓνα σοβαρὸ μειονέκτημα, τὴν παράλειψη του πίνακα περιεχομένων. Ἐτσι, σύμφωνα πάντα με τὸν ερευνητὴ ὁ πίνακας ἐπρεπε να συμπεριληφθεῖ ἀκόμη και ἀν ὁ Bekker πίστευε ὅτι ἀποτελοῦσε μεταγενέστερη προσθήκη και δεν ἐγένε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Φώτιο. Ἀκόμη, κρίνει ὅτι ἡ μετάφραση του Henry ἀκολουθεῖ πιστὰ το ἐλληνικὸ κείμενο με ἐξαίρεση ορισμένα σημεῖα ὅπου παρατηροῦνται παρερμηνείες κατὰ το πλεῖστον στα πρώτα βιβλία τῆς κριτικῆς αὐτῆς ἐκδοσης¹⁶⁴.

¹⁵⁸ Ο Lemerle θεωρεῖ ὅτι μέσα ἀπὸ τὸν τίτλο των δυο αὐτῶν κύριων χειρογράφων δίνεται ἡ καταγωγὴ και το περιεχόμενο του ἔργου. Lemerle, *Βυζαντινὸς Οὐμανισμὸς*, σ. 166.

¹⁵⁹ A. SEVERYNS, «Les vies paralleles de Plutarque dans la Bibliothèque de Photius», (*Mélanges offerts à A. M. Desrousseaux*), Paris 1937, σσ. 435-450.

¹⁶⁰ TREADGOLD, *Nature of the Bibliotheca*, σ. 11. STRATOUDAKI, «Photios», σσ. 48-49.

¹⁶¹ DAVID HOESCHEL, *Bibliotheca Photii, Librorum quos legit Photius Patriarcha excerpta et censurae*, Augustae 1601.

¹⁶² MARTINI, *Bibliothèque des Photios*, σσ. 113-119.

¹⁶³ EMMANUEL BEKKER, *Photii Bibliotheca*, τ. Α'-Β', Berlin 1824-25.

¹⁶⁴ W. TREADGOLD, «The Recently Completed Edition of the Bibliotheca of Photius» *Bsl* 41 (1980), σσ. 50-61.

2.3 ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

Ήδη από το 1748 πραγματοποιήθηκε από τον Leich η πρώτη προσπάθεια κριτικής αναλύσεως των περιεχομένων του έργου. Στη συνέχεια, έναν αιώνα αργότερα ο Hergenröther επεξεργάστηκε το κείμενο της Βιβλιοθήκης επιχειρώντας μια πιο διεξοδική ανάλυση¹⁶⁵.

Το έργο, όπως φαίνεται από τον μακροσκελή τίτλο αποτελεί καταγραφή, απαρίθμηση και περιληπτική ανακεφαλαίωση των 279 λημμάτων συγγραφέων τόσο της χριστιανικής όσο και της κοσμικής γραμματείας¹⁶⁶. Ο ίδιος ο Φώτιος αναφέρει «τριακοσιοστῶ καί πεντεκαίδεκάτῳ μέρει προελθεῖν ἄχρι τῶν τριακοσίων κωλυόμενον¹⁶⁷». Στην εισαγωγική επιστολή και στον επίλογο υπενθυμίζει τον αριθμό των έργων που αναλύει τονίζοντας ότι τα είχε διαβάσει μόνος του «φιλολογουμένοις ἡμῖν καθ' ἑαυτούς» και συνοψίζει ότι αν καταφέρει να επιστρέψει από την πρεσβεία στην οποία θα σταλεί ενδέχεται να συνεχίσει τη Βιβλιοθήκη του. Χαρακτηριστικό είναι ότι στη χειρόγραφη παράδοση οι κώδικες αριθμούνται σε 280. Αυτό εξηγείται λόγω του μεταγενέστερου υπολογισμού του κώδικα 268, αφού προστέθηκε υπό μορφή υποσημείωσης η ανάλυση του Φωτίου για τον ρήτορα Λυκούργο. Εξαιτίας ενός αντιγραφέα η υποσημείωση αυτή μετρήθηκε ως ξεχωριστός κώδικας, γεγονός που αύξησε τον αριθμό τους κατά ένα έργο¹⁶⁸.

Από τις μελέτες του Treadgold τα χριστιανικά έργα αφορούν 158 λήμματα, ενώ τα κοσμικά 122, σε έκταση όμως τα δεύτερα καλύπτουν το μεγαλύτερο μέρος της Βιβλιοθήκης. Έτσι, τα κοσμικά κείμενα αγγίζουν το 57%, ενώ τα χριστιανικά το 43% της συνολικής έκτασης του έργου¹⁶⁹. Αυτό καθιστά έκδηλη την ανομοιομορφη παρουσίαση των κωδίκων σε όλο το κείμενο¹⁷⁰. Η μόνη ομοιομορφία που παρουσιάζεται είναι ότι δίνεται ο συγγραφέας του έργου (όταν είναι γνωστός) ο τίτλος του βιβλίου και οι τόμοι-κεφάλαια που χωρίζεται¹⁷¹. Παρά την ανάμεικτη παρουσίαση των έργων υπάρχουν και κάποιες ταξινομήσεις, όπως για παράδειγμα οι κώδικες 145 έως 157 είναι λεξικά και οι κώδικες 259 έως 268 περιγράφουν ρήτορες. Βεβαίως είναι προφανές ότι ο Φώτιος είχε μελετήσει πολύ περισσότερα βιβλία πέρα από αυτά που παρουσιάζει και αναλύει στη

¹⁶⁵ J. HERGENROTHER, *Photius, Patriarch von Konstantinopel: Sein Leben seine Schriften und das grieschische Schisma*. (Nach Handschriften und gedruckten Quellen), Regensburg 1867 και επανέκδοση Darmstadt 1966. ΒΡΕΤΤΑ – ΠΑΣΧΑΛΙΔΟΥ, «Περιστατικά συγγραφής», σ. 116.

¹⁶⁶ ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ, *Βιβλιοθήκη*, σ. 17.

¹⁶⁷ ΦΩΤΙΟΣ, *Βιβλιοθήκη, Επίλογος*, τ. Η', σ. 214.6-8.

¹⁶⁸ ΒΡΕΤΤΑ – ΠΑΣΧΑΛΙΔΟΥ, «Περιστατικά συγγραφής», σ. 122.

¹⁶⁹ TREADGOLD, *Nature of the Bibliotheca*, σ. 8. K. ZIEGLER, «Photios», *RE* 20 (1941), στ. 667-727.

¹⁷⁰ Ο Φώτιος μπορεί να αναλύει ένα έργο μέσα σε τρεις γραμμές και για κάποιο άλλο να αφιερώνει ολόκληρες σελίδες. Βλ. ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ, *Βιβλιοθήκη*, σ. 18.

¹⁷¹ ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ, *Βιβλιοθήκη*, σ. 19.

Βιβλιοθήκη¹⁷². Εξάλλου, περιγράφει κείμενα που ο Ταράσιος δεν είχε προλάβει να εξετάσει και να διδαχτεί¹⁷³.

Ιδιαίτερο πάντως ενδιαφέρον έδειξε ο Φώτιος για την ιστοριογραφία, η οποία δεν ήκμαζε στην εποχή του. Τον 9^ο αιώνα ήκμαζε η χρονογραφία με χαρακτηριστικό της εκπρόσωπο τον Θεοφάνη Ομολογητή¹⁷⁴. Η ξεχωριστή θέση που κατέχουν οι ιστοριογράφοι στη Βιβλιοθήκη διαφαίνεται ήδη από το προοίμιο του έργου¹⁷⁵. Μπορεί η Βιβλιοθήκη να παρουσιάζει θεματική αταξία, οι κώδικες, όμως, που αφορούν την ιστορία προτάσσονται σε σειρά. Από τους 42 ιστοριογράφους αρχαιότερος όλων είναι ο Ηρόδοτος και νεότερος ο σύγχρονος του Φωτίου, Σέργιος ο Ομολογητής¹⁷⁶. Ο Φώτιος δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στη κοσμική ιστοριογραφία δεδομένου ότι στο έργο του περιλαμβάνονται 27 κοσμικοί και 15 εκκλησιαστικοί ιστορικοί. Η έκταση της κοσμικής ιστοριογραφίας δεν περιορίζεται σε λίγες γραμμές, αλλά συνάδει με τη σημασία και τη σπανιότητα του κάθε συγγραφέα. Οι εκκλησιαστικοί ιστορικοί που παρουσιάζονται σχεδόν στο σύνολό τους τον ενδιαφέρουν για τη δογματική ορθότητα των απόψεών τους ως προς τις εκκλησιαστικές έριδες του 8^{ου} και 9^{ου} αιώνας, εποχή που ήκμασε το είδος αυτό της ιστοριογραφίας¹⁷⁷.

Κατά τους Treadgold και Wilson, ήταν φυσικό ένας Βυζαντινός λόγιος να ενδιαφέρεται και για τη μελέτη της Ρωμαϊκής ιστορίας, καθώς θεωρούσε τον εαυτό του Ρωμαίο και την πολιτεία του συνέχεια της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Πόσο μάλλον πιο φυσικό όταν πρόκειται για τον Φώτιο, αφού υπήρξε ένας πανεπιστήμων της εποχής του. Πρέπει να σημειωθεί ότι ο Φώτιος δεν είναι ιστορικός και στη Βιβλιοθήκη όποια κοσμική ιστορία περιέχεται είναι σημειώσεις ενός λογίου που ενδιαφέρεται να ενημερωθεί. Για αυτό και αν επιθυμούσε μια αφήγηση που ήταν σύγχρονη των γεγονότων θα προτιμούσε τον Ιερώνυμο Καρδιανό, τον οποίο αντέγραψε ο Διόδωρος Σικελιώτης. Το εγχείρημα διοργάνωσης ενός ασύνδετου κοσμικού ιστορικού υλικού δεν υποδηλώνει ενδιαφέρον για τα ίδια τα έργα, αλλά για κάποια συγκεκριμένη περίοδο που καλύπτουν. Ίσως ο Φώτιος ευελπιστεί να βρει μια πιο θελκτική ή επιδέξια περιγραφή της ίδιας περιόδου σε άλλο έργο¹⁷⁸.

¹⁷² LEMERLE, *Βυζαντινός Ουμανισμός*, σσ. 168-169. ΒΡΕΤΤΑ – ΠΑΣΧΑΛΙΔΟΥ, «Περιστατικά συγγραφής», σσ. 122-123.

¹⁷³ ΦΩΤΙΟΣ, *Βιβλιοθήκη*, τ. Α', σ. 1, στ. 7, «τὸ τῆς σῆς οὐ τυχόντα παρουσίας ἀναγνωσθῆναι συνέπεσεν (βιβλία)».

¹⁷⁴ ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ, *Βιβλιοθήκη*, σ. 31.

¹⁷⁵ «Ὁὐ χαλεπὸν ὄν καὶ εἴ τις ἔλοιτο ἰδίᾳ μὲν τούτων ὅσα τῆς ἱστορίας ἐστίν...», ΦΩΤΙΟΣ, *Βιβλιοθήκη*, πρόλογος, τ. Α', σσ. 1.8-2.10.

¹⁷⁶ MANGO, «Books», σ. 37. Βλ. τώρα Α. ΝΕΜΕΤΗ, «*The Excerpta Constantiniana and the Byzantine Appropriation of the Past*», (Cambridge University Press), Cambridge 2018, σ. 179.

¹⁷⁷ ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ, *Βιβλιοθήκη*, σσ. 27-28.

¹⁷⁸ MENDELS, «Greek and Roman History in the Bibliotheca of Photius. A note», *Byz.* 56 (1986), σσ. 198, 201, (στο εξής MENDELS, «History»).

Ακόμη ένα σημαντικό γεγονός που αντλεί ο αναγνώστης της *Βιβλιοθήκης* είναι ότι ο Φώτιος όπως και η χρονογραφική παράδοση δεν ενδιαφερόταν για την ιστορία των πόλεων Αθήνας-Σπάρτης, αλλά για την ιστορία των αυτοκρατοριών της Ανατολής, των Αχαιμενιδών, των Μακεδόνων και της Νέας Ρώμης¹⁷⁹. Στη *Βιβλιοθήκη* του το έργο του Κτησία (κώδικας 72) καλύπτει 26 σελίδες και φανερώνει το ενδιαφέρον του Φωτίου να ανακαλύψει την Περσική ιστορία και την διαδοχή των αυτοκρατοριών στην Ανατολή¹⁸⁰. Στη συνέχεια, παραθέτει το έργο του Αρριανού (κώδικας 91), δείχνοντας τους πολέμους του Μεγάλου Αλεξάνδρου και την πτώση της Περσικής αυτοκρατορίας στα χέρια των ελληνιστικών βασιλείων¹⁸¹.

Επιπρόσθετα, η περίπτωση του Μέμνωνος αποτελεί μια εναλλακτική οπτική των πολιτικών εναλλαγών στην Μ. Ασία από την ήττα των ελληνιστικών βασιλείων, ενώ παράλληλα αναφέρεται στους πολέμους της Ρώμης που οδήγησαν στην ενοποίηση της Ιταλίας. Οι αναφορές του Φωτίου σε ιστορικά έργα αφορούν την αναζήτηση της αλήθειας πράγμα που δείχνει τον Φώτιο ως δεινό ερευνητή¹⁸². Για τον λόγο αυτό ο Φώτιος ανέλυσε τη Ρωμαϊκή ιστορία του Αππιανού (κώδικας 57) και την ιστορία του Μέμνωνος για την Ηράκλεια του Πόντου (κώδικας 224). Οι μέθοδοι που χρησιμοποιεί είναι η σύνοψη, η παράθεση αποσπασμάτων και η παραπομπή στα βιβλία. Το μειονέκτημα του Φωτίου είναι το αδύνατο του παραλληλισμού των εκδοχών που δίνει ο ίδιος με τα αυθεντικά κείμενα των έργων του Μέμνωνος και του Διοδώρου Σικελιώτη (βιβλία 31-40)¹⁸³.

Για τα κοσμικά κείμενα, ο λόγιος συγγραφέας με τη βοήθεια ενός αντιγραφέα συμπεριέλαβε έργα ιστορικού, φιλοσοφικού, ιατρικού, επιστολογραφικού και λεξικογραφικού περιεχομένου. Στη *Βιβλιοθήκη* συναντώνται και έργα νεοπλατωνικών συγγραφέων μιας και οι εκπρόσωποί του ενδιαφέρθηκαν να αναλύσουν και θέματα πέραν της φιλοσοφίας, όπως τη ρητορική και τη φιλολογία. Έτσι, κατά τον Kustas, τα θέματα αυτά βρίσκουν άμεσο αντίκτυπο τον Θ' αιώνα στο πρόσωπο του Φωτίου, οποίος παρομοιάζει τον συγγραφέα της *Βιβλιοθήκης* με τον Cassius Longinus που συνέβαλε τα μέγιστα στην ανανέωση της ρητορικής τέχνης στην ύστερη αρχαιότητα¹⁸⁴. Ο Φώτιος αναζήτησε τη ρητορική τέχνη στον Β' μ.Χ. αιώνα μέσα από το αντίστοιχο έργο του Ερμογένη της Ταρσού¹⁸⁵. Γι' αυτό το λόγο επαινεί περιπτώσεις κλασικών

¹⁷⁹ MENDELS, «History», σσ. 199-200. ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ, *Βιβλιοθήκη*, σ. 32.

¹⁸⁰ Όσον αφορά το έργο του ιστορικού Κτησία στη *Βιβλιοθήκη* εντοπίζονται ορισμένες διαφορές στις εκδόσεις του Bekker και του Henry αντίστοιχα. Βλ. R. RENEHAN, «Photius on Ctesias», *AJP* 84 (1963), σ. 71.

¹⁸¹ MENDELS, «History», σ. 200.

¹⁸² KUSTAS, «History and Theology», σσ. 37-74.

¹⁸³ MENDELS, «History», σ. 197, σημ. 3, σ. 198.

¹⁸⁴ G.L. KUSTAS, «The Literary Criticism of Photius», *Ελληνικά* 17 (1962), σσ. 132-169, (στο εξής KUSTAS «Literary»).

¹⁸⁵ Το Αφθονιανό-Ερμογενιανό corpus αποτέλεσε τη βάση της Ρητορικής τέχνης τον Ζ' και Η' αιώνα. Βλ. KENNEDY, *Greek Rhetoric*, σ. 275.

συγγραφέων που εναρμονίζονται με το Ερμogeneϊανό ύφος, αφού απορρέουν συγκεκριμένες αρετές, όπως η σαφήνεια, η λεπτότητα στους λόγους και αποφεύγεται η αυστηρότητα¹⁸⁶.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι *Βίοι* νεοπλατωνικών φιλοσόφων¹⁸⁷. Με αφορμή τα έργα του Δαμάσκιου (460/462-539)¹⁸⁸, ο Φώτιος καθορίζει τα θέματα που τον ενδιαφέρουν ως παιδαγωγό, επικεντρώνεται στις πνευματικές του αρετές και παρόμοιες δραστηριότητες του ως διδασκάλου και ως μελετητή που οδηγούν στην επιστημονική έρευνα. Φυσικά δεν επιφυλάσσεται πάντοτε θετική γνώμη για τους τελευταίους εθνικούς, καθώς καταπιάστηκαν με θέματα που άπτονταν της αρμοδιότητας του Χριστιανισμού. Παρόλα αυτά ο Φώτιος παραδέχεται ότι όλη αυτή η σειρά των Νεοπλατωνικών φιλοσόφων (Ισιδώρος, Πρόκλος, Μαρίνος, Δαμάσκιος) είναι πρώτης τάξεως λόγιοι. Ενδόμυχα μάλλον τους θαυμάζει για το ταλέντο τους, την ευρυμάθεια και την διανοητική τους αφοσίωση. Ο ίδιος ο Δαμάσκιος επαινείται για την πολυμάθειά του και τις γνώσεις του στη ρητορική, τα μαθηματικά, την ιατρική και τη φιλοσοφία. Φαίνεται ότι το έργο του επικουρεί την προσπάθεια του Φωτίου να αποδώσει στην Βιβλιοθήκη και γενικά στα υπόλοιπα έργα του μια γενική καλλιέργεια, την οποία επιθυμεί να μεταδώσει στους μαθητές και στους φίλους του¹⁸⁹. Όπως αναφέρθηκε, ο λόγιος άνδρας σχολιάζει τον Πρόκλο, Αθηναίο φιλόσοφο του Ε΄ μ.Χ. αιώνας, ως έναν από τους τελευταίους φιλοσόφους που επηρέασε σημαντικά τη μετέπειτα δυτική φιλοσοφία. Αλλά και στον κώδικα 94 κάνει μνεία στον νεοπλατωνικό φιλόσοφο Ιάμβλιχο και στο έργο του, τα *Βαβυλωνιακά*. Ο Ιάμβλιχος δεν θα μπορούσε να λείπει από τη Βιβλιοθήκη, καθώς έζησε τη μεταβατική περίοδο που εμφανίστηκε το ρεύμα των Νεοπλατωνικών φιλοσόφων έχοντας τις απαρχές του στην Αλεξάνδρεια και την Αθήνα. Το έργο του Ιαμβλίχου, δυστυχώς, σώζεται πλέον μόνο σε ορισμένα αποσπάσματα¹⁹⁰.

Ήδη από τον Δ΄ αιώνα με τη διάδοση του Χριστιανισμού οι λόγιοι της εποχής πέρα από τα θεολογικά θέματα άρχισαν να μελετούν και κλασικά κείμενα. Ο Φώτιος θέλησε να μιμηθεί τέτοιου είδους πρότυπα λογίων και είναι ο πρώτος που επιχειρεί να ξεχωρίσει τους λόγους του Ιωάννη Χρυσόστομου από

¹⁸⁶ KENNEDY, *Greek Rhetoric*, σ. 283. LEMERLE, *Βυζαντινός Ουμανισμός*, σ. 173.

¹⁸⁷ TREADGOLD, *Nature of the Bibliotheca*, σ. 102.

¹⁸⁸ Νεοπλατωνικός φιλόσοφος που καταγόταν από τη Δαμασκό. Σπούδασε και δίδαξε στην Αλεξάνδρεια Ρητορική και Φιλοσοφία, στη συνέχεια μετέβη στην Αθήνα όπου ασχολήθηκε και με άλλα θέματα, εστιάζοντας στα Μαθηματικά υπό την εποπτεία του Μαρίνου. Διαδέχτηκε στην διεύθυνση της Ακαδημίας τον Ισιδώρο και υπήρξε ο τελευταίος σχολάρχης της ως το 529 που την έκλεισε ο Ιουστινιανός. Μετά από αυτό το συμβάν κατέφυγε μαζί με άλλους έξι φιλόσοφους στην περσική αυλή, αλλά σύντομα επέστρεψε στην ρωμαϊκή επικράτεια (532). Συνέταξε το *Περί πρώτων αρχών*, βίους φιλοσόφων και υπομνήματα σε πλατωνικούς διαλόγους. KAZHDAN, «Damaskios», *ODB* I, σσ. 580-581. WILSON, *Λόγιοι*, σσ. 59, 119, 136, 139, 147.

¹⁸⁹ G. L. KUSTAS, «History and Theology in Photius», *GOTR* X (1964), σσ. 54-58, σημ. 54, 56, (στο εξής KUSTAS, «History and Theology»).

¹⁹⁰ *Die Fragmente der griechischen Historiker*, (ed.) F. JACOBY, τ. Α΄ - Γ΄, (Leiden New York), 1923-1958.

νόθα κείμενα που του αποδίδονται¹⁹¹. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι ο Φώτιος προσπάθησε να εφαρμόσει στο έργο του μια σύνδεση μεταξύ Χριστιανισμού και ρητορικής τέχνης. Ας επισημανθεί ότι τον Δ' και Ε' αιώνα ιδρύθηκαν στην Κωνσταντινούπολη σχολές γραμματικής, ρητορικής και φιλοσοφίας με αποκορύφωμα το Πανδιδακτήριο (425). Στη *Βιβλιοθήκη*, ο Φώτιος σχολιάζει τον ρήτορα Θεμίστιο που έδρασε τον Δ' αιώνα ασκώντας το επάγγελμα του καθηγητή στη Κωνσταντινούπολη. Ο Θεμίστιος παρότι ειδωλολάτρης αντιμετωπίστηκε ως προς τη ρητορική του με ευμένεια από πολλούς χριστιανούς¹⁹². Έκδηλη όμως είναι και η θέση των σοφιστών στη *Βιβλιοθήκη*. Παράδειγμα αποτελεί ο Αθηναίος σοφιστής του Δ' αιώνας Ιμέριος. Στους λόγους του Ιμερίου ο Φώτιος παραθέτει δύο προθεωρίες (εισαγωγικές παρατηρήσεις), που συνήθιζε να χρησιμοποιεί ο σοφιστής για να δείξει πως έβλεπε την τέχνη του¹⁹³. Όλα αυτά τα περιστατικά συνηγορούν στο γεγονός ότι ο Φώτιος θέλησε να ενημερωθεί για τη λειτουργία των σχολών και τα μαθήματα που διδάσκονταν μέσα από τα έργα των εκπροσώπων τους.

Εντυπωσιακό είναι το γεγονός ότι ο Φώτιος ενδιαφέρθηκε και για το ερωτικό μυθιστόρημα, αφού δεν ευδοκίμωσε τον Θ' αιώνα στο Βυζάντιο. Πέρα από το σύντομο λήμμα για τον Αχιλλέα Τάτιο (κώδικας 87) τα υπόλοιπα έργα παρουσιάζονται διεξοδικά. Ο Φώτιος σχολιάζει τα κείμενα αυτά με την ηθική της εποχής τονίζοντας την φιλολογική τους αξία, καθώς συναντά σε όλα αυτά αφηγηματικές και εκφραστικές αρετές¹⁹⁴.

Επίσης, σχολιάζει το εγχειρίδιο μυθολογίας του Απολλοδώρου (κώδικας 186) και το μυθιστόρημα του Αντωνίου Διογένη (κώδικας 166), αφού το Βυζάντιο θεωρήθηκε διάδοχος των Ελλήνων και των Ρωμαίων. Έτσι, ο Φώτιος αξιοποιώντας το μυθολογικό παρελθόν θέλησε να γνωρίσει καλύτερα τους αρχαίους Έλληνες και την πολιτιστική συνέχεια στην Ανατολική Μεσόγειο. Μπορεί η απουσία του Πλάτωνος και του Αριστοτέλη από το έργο αυτό να κινεί την περιέργεια των ερευνητών, αλλά γνωρίζουμε ότι οι δύο αυτοί φιλόσοφοι ενσωματώθηκαν στο έργο των *Αμφιλοχίων*¹⁹⁵. Ωστόσο, γίνεται μία μνεία του αριστοτελικού σχολιαστή Αμμωνίου (κώδικας 187) και τονίζεται και το φιλοσοφικό πρόβλημα της ελεύθερης βούλησης (κώδικες 214 και 251).

Όσο για την ιατρική γραμματεία εκπροσωπείται ελάχιστα στη *Βιβλιοθήκη*, με αξιοπρόσεκτη την απουσία των έργων του Ιπποκράτη, ενώ παρατηρείται η συνοπτική παρουσίαση των έργων του Γαληνού (κώδικας 164)¹⁹⁶.

¹⁹¹ KUSTAS, «Literary», σ. 134.

¹⁹² KENNEDY, *Κλασική Ρητορική*, σ. 400.

¹⁹³ G. KENNEDY, *Ιστορία της Κλασικής ρητορικής, Αρχαίας Ελληνικής και Ρωμαϊκής*, μτφρ. Νικ. Νικολούδης, Επίβλεψη Ιωαν. Αναστασίου, 9^η Έκδοση, (Δημ. Ν. Παπαδήμα), Αθήνα 2000, σ. 393, (στο εξής KENNEDY, *Κλασική Ρητορική*).

¹⁹⁴ ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ, *Βιβλιοθήκη*, σ. 30.

¹⁹⁵ WILSON, *Λόγιοι*, σ. 129.

¹⁹⁶ WILSON, *Λόγιοι*, σ. 138.

Ακόμη, ως επισημανθεί ότι τα ποιητικά έργα απουσιάζουν από το παρόν έργο, κάτι που οφείλεται όμως στο ότι χρησιμοποιούνταν στην *εγκύκλιο παιδεία* των Βυζαντινών, περιλαμβανομένων κυρίως των αρχαίων Ελλήνων ποιητών¹⁹⁷. Όμως σε καμία περίπτωση δεν θα μπορούσε το συγκεκριμένο γεγονός να οδηγήσει στην άποψη ότι ο Φώτιος δεν γνώριζε την κλασική ποίηση και τη φιλοσοφία. Ίσως το μόνο σχολικό εγχειρίδιο που συμπεριέλαβε ο λόγιος άνδρας στον κώδικά 265 είναι αυτό του Δημοσθένη, ώστε να καλύψει μια σειρά βιογραφιών των δέκα ρητόρων¹⁹⁸.

Ακολουθως, στα εκκλησιαστικά έργα περιλαμβάνονται απολογητικά κείμενα, δογματικά ή εξηγητικής θεολογίας, επιστολές, καθώς και συνοδικές πράξεις από δεκατρείς εκκλησιαστικές συνόδους. Ακόμη, μεγάλο ενδιαφέρον δείχνει στην παρουσίαση και απόρριψη των αιρέσεων. Παρατηρείται ότι η αίρεση του Μονοφυσιτισμού κατέχει ιδιαίτερη θέση στη *Βιβλιοθήκη*, αφού αποτελούσε την τελευταία Χριστολογική αίρεση μέχρι τον 9^ο αιώνα¹⁹⁹. Είναι λογικό ο Φώτιος, ως Χριστιανός, να μελετά και να εντάσσει στο έργο του και θεολογικά κείμενα για πνευματική ωφέλεια.

Σε ό,τι αφορά στα θεολογικά έργα, αυτά τα αναλύει ως προς το περιεχόμενο και πάντοτε από την ορθόδοξη οπτική, ενώ τα κοσμικά πέραν του περιεχομένου τα αξιολογεί και ως προς τη γλώσσα και το ύφος. Εξάλλου είναι προφανές ότι ο Φώτιος είναι αυτός που επινόησε τη βιβλιοκρισία και αυτό λόγω του σχολιασμού των συγγραφέων στη *Βιβλιοθήκη*²⁰⁰.

2.4 Ο ΤΟΠΟΣ ΚΑΙ Η ΜΕΘΟΔΟΣ ΣΥΝΘΕΣΗΣ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ

Πολλοί μελετητές αναρωτιούνται πού και πότε εντόπισε και μελέτησε όλα αυτά τα έργα ο Φώτιος. Πιθανώς, ο ίδιος, λόγω και των αξιωμάτων που έλαβε, μπορούσε να είχε πρόσβαση τόσο στην αυτοκρατορική όσο στην πατριαρχική βιβλιοθήκη της πρωτεύουσας²⁰¹. Κάποιοι από τους ερευνητές της *Βιβλιοθήκης* εικάζουν ότι αυτό μπορεί να αληθεύει για κάποια έργα, αλλά όχι για όλα. Λόγω της ευγενούς καταγωγής του και σε συνδυασμό με τη φιλομάθειά του ο Φώτιος θα διέθετε μια πλούσια βιβλιοθήκη²⁰². Πιθανότατα, ο αριθμός των βιβλίων της προσωπικής του βιβλιοθήκης μπορεί να μειώθηκε αρκετά την περίοδο της εικονομαχίας, αλλά μπορεί να είχε ήδη προλάβει να διαβάσει τα περισσότερα έργα. Επίσης, ορισμένοι κώδικες δείχνουν την επίμονη προσπάθεια του Φωτίου να προμηθευτεί περισσότερα βιβλία. Για παράδειγμα στον κώδικα 40, αναφέρεται

¹⁹⁷ B. BALDWIN, «Photius and Poetry», *BMGS* 4 (1978), σσ. 9-14. TREADGOLD, *Nature of the Bibliotheca*, σ. 6.

¹⁹⁸ WILSON, *Λόγιοι*, σ. 129

¹⁹⁹ TREADGOLD, *Nature of the Bibliotheca*, σ. 105.

²⁰⁰ Για την κατανόηση του ύφους του Φωτίου: D.E. AFINOGENOV, «Patriarch Photius as Literary Theorist. Aspects of Innovation», *Bsl* 56 (1995), σσ. 339-345. Kustas, «Literary», σσ. 132-169.

²⁰¹ LEMERLE, *Βυζαντινός Ουμανισμός*, σ. 167. TREADGOLD, *Nature of the Bibliotheca*, σ. 21. ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ, *Βιβλιοθήκη*, σ. 23.

²⁰² ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, *Συμβολή*, σ. 28.

στα πρώτα βιβλία του εκκλησιαστικού συγγραφέα Φιλοστοργίου: «Αυτά μπόρεσα να διαβάσω ως τότε, λίγο αργότερα, σε ένα άλλο τόμο, βρήκα τα άλλα έξι βιβλία». Σε άλλα σημεία ο Φώτιος σχολιάζει τη σπανιότητα ενός έργου (Νικόμαχος Γερασηνός, *Αριθμητικά Θεολογούμενα*, κώδικας 187). Ακόμη, ας σημειωθεί ότι σε πολλές περιπτώσεις ίσως είχε στην κατοχή του το πλήρες κείμενο ενός έργου, αλλά μπορεί να πρόλαβε να μελετήσει ένα μόνο μέρος αυτού, και όχι ολόκληρο²⁰³.

Υποστηρικτής της άποψης περί συνθέσεως της *Βιβλιοθήκης* στη πρωτεύουσα είναι ο Wilson, ο οποίος τονίζει ότι κάποιες φράσεις του ίδιου του Φωτίου είναι υπέρ αυτής της εκδοχής²⁰⁴. Εξάλλου, σύμφωνα με τον Wilson δεν υπήρχε περίπτωση να αναβληθεί η σύνθεση μέχρι να ξεκινήσει η αποστολή της πρεσβείας δεδομένου ότι ο Φώτιος θα βρισκόταν σε κίνδυνο και μπορεί να μην ολοκλήρωνε το δώρο που είχε υποσχεθεί στον Ταράσιο. Ο ίδιος ο Φώτιος αφήνει υπαινιγμούς ότι κάποια έργα τα μελέτησε σε πολύ νεαρή ηλικία, πράγμα που δικαιολογεί τον μεγάλο αριθμό συγγραφέων που μελέτησε στη ζωή του μέχρι την τελική συγγραφή του έργου. Αλλά, όπως ειπώθηκε και παραπάνω, ορισμένοι παρατηρούν ότι ο Φώτιος ως νεαρός δεν θα ήταν σε θέση να μελετήσει και να εντυπώσει σε τόσα πολλά θέματα εκκλησιαστικού και κοσμικού περιεχομένου, ιδίως σε Πράξεις Συνόδων.

Ο Hemmerdinger και ο Beck πιστεύουν ότι ο λόγιος άντρας εντόπισε όλα αυτά τα βιβλία στη Βαγδάτη, μιας και όπως υποστηρίζουν δεν μπορεί να στηριχτεί με βεβαιότητα ότι υπήρχε τέτοιος μεγάλος αριθμός βιβλίων στην Κωνσταντινούπολη²⁰⁵. Βέβαια, κάτι τέτοιο θεωρείται παράδοξο, καθώς δεν θα μπορούσε η Βαγδάτη να περιέχει περισσότερα βιβλία από την Κωνσταντινούπολη και τις ασύλητες έως τότε μεγάλες βιβλιοθήκες της, την αυτοκρατορική, την πατριαρχική και τις πολλές μοναστικές²⁰⁶.

Η διάσταση απόψεων ανάμεσα στους ερευνητές δεν σταματά εκεί. Η έρευνα κάποιων αμφισβητεί την από μνήμης Φωτίου συγγραφή του έργου και αυτό, διότι δεν μπορεί να υποστηριχτεί με βεβαιότητα ο τρόπος που εργάστηκε ο λόγιος άνδρας. Συχνά, γίνεται ευρύτερα αποδεκτό ότι ο Φώτιος ανάγνωση όλα αυτά τα κείμενα κρατώντας σημειώσεις. Οι επαναλήψεις που εντοπίζονται σε ορισμένους κώδικες (κώδικας 185 και 211) ίσως δείχνουν ότι ο Φώτιος δεν είχε πρόθεση εξαρχής τη δημοσίευση του έργου. Ωστόσο, η έκταση που έχουν στη συνέχεια αρκετοί κώδικες συνηγορεί στην πρόθεση του Φωτίου να δημοσιεύσει το πόνημά του²⁰⁷. Από την άλλη πλευρά ο Wilson θεωρεί ότι ο Φώτιος εργάστηκε από

²⁰³ LEMERLE, *Βυζαντινός Ουμανισμός*, σ. 167.

²⁰⁴ «έκειθεν ἡμᾶς ἀνασωσάμενον». Βλ. N.G. WILSON, «The Composition of Photius' Bibliotheca», *GRBS* 9 (1968), σσ. 452-453, (στο εξής Wilson, «Composition»).

²⁰⁵ ΤΣΑΝΤΣΑΝΟΓΛΟΥ, *Λεξικό*, σ. 27. B. HEMMERDINGER, «Les 'notices et extraits' des Bibliothèques grecques de Bagdad par Photius», *REG* 69 (1956), σ. 101.

²⁰⁶ MANGO, «Books», σσ. 38-39.

²⁰⁷ «Ο Φώτιος συνέταξε τις σημειώσεις του έχοντας μπροστά του το κείμενο ... διάβαζε με την πένα στο χέρι». LEMERLE, *Βυζαντινός Ουμανισμός*, σσ. 168-169.

μνήμης και δικαιολογεί την άποψή του βασιζόμενος στον διάσημο Lord Macaulay, που φημιζόταν για τη μνήμη του²⁰⁸.

Τον Wilson αντικρούει ο Hägg που εξετάζει τους κώδικες 44 και 241 (*Βίος Απολλωνίου του Φιλοστράτου*), και συμπεραίνει ότι είναι δύσκολο μία τέτοια προσπάθεια καταγραφής γεγονότων από μνήμης²⁰⁹. Συγκεκριμένα ο Hägg διακρίνει τρεις τύπους περιγραφής με χαρακτηριστικά παραδείγματα δέκα κώδικες: σύντομη ανάλυση (κώδικες 44 και 209), διεξοδική ανάλυση (κώδικες 63 και 238) και τα αποσπάσματα (κώδικες 236, 237, 241, 243, 245, 246). Θεωρεί ότι οι σύντομες αναφορές είναι περιλήψεις που συνέταξε ο ίδιος ο Φώτιος, η διεξοδική ανάλυση βασίζεται σε εκτενείς επιτομές και τα αποσπάσματα προέρχονται από πρωτότυπα κείμενα που μελέτησε ο Φώτιος. Ο Hägg απέδειξε ότι ο λόγιος συνέταξε τις σύντομες αναλύσεις μετά την ανάγνωση των έργων, ενώ τις άλλες δύο τη στιγμή που διάβαζε τα έργα. Ο Treadgold συνδυάζει τις δύο παραπάνω μεθόδους περιγραφής του Hägg και προτείνει τρεις κατηγορίες που τις διακρίνει με λατινικούς αριθμούς. Η κατηγορία I χαρακτηρίζεται από ασάφεια και σφάλματα, καθώς ο Φώτιος φαίνεται ότι έγραφε από μνήμης και δεν προσριζόταν αποκλειστικά για τη *Βιβλιοθήκη*. Η κατηγορία II περιλαμβάνει περιγραφές βιβλίων που είχε ήδη διαβάσει ή κρατούσε σημειώσεις. Αυτή η κατηγορία αντιστοιχεί στις σύντομες αναλύσεις του Hägg. Η κατηγορία III περιλαμβάνει περιγραφές βιβλίων που μόλις είχε διαβάσει και αντιστοιχούν στην διεξοδική ανάλυση και στα αποσπάσματα. Σύμφωνα με τον Treadgold, οι περιγραφές ήταν σημειώσεις του Φωτίου και αργότερα αντιγράφηκαν από τον γραμματέα του κατά τη σύνταξη της *Βιβλιοθήκης*²¹⁰. Το ερώτημα πάντως παραμένει αν οι κώδικες που εμπίπτουν στην ομάδα II βασίζονται σε σημειώσεις ή σε χειρόγραφα ή σε συνδυασμό και των δύο μεθόδων. Αναμφισβήτητα, ο Φώτιος πρέπει να ανέτρεχε στις σημειώσεις του όταν συντασσόταν η *Βιβλιοθήκη*²¹¹. Πάντως, ο Hägg υποστήριξε ότι ο Φώτιος συνέταξε όλες τις αναφορές και περιλήψεις μετά τη μελέτη των βιβλίων και όχι παράλληλα με την ανάγνωση των βιβλίων όπως υποστηρίζει για τους κώδικες που ακολουθούν μετά τον 233²¹².

Η λέξη *μνημόνιο*, που χρησιμοποιεί στην αφιερωτική επιστολή προς τον αδερφό του, αλλά και στον κώδικα 267, μπορεί να σημαίνει καταγραφή και όχι μνήμη. Κάτι που αποσιωπάται από τους ερευνητές. Επίσης, στον κώδικα 167 ο Φώτιος καταγράφει τους 450 συγγραφείς που χρησιμοποιεί ο Στοβαίος για τη

²⁰⁸ WILSON, «Composition» σσ. 454-455. Του ίδιου «Photius' Bibliotheca: a Supplementary Note» GRBS 12 (1971), σσ. 599-60. J. SCHAMP, *Photios historien des lettres. La Bibliothèque et ses notices biographiques*, (Les Belles Lettres), Παρίσι 1987, σσ. 30-36.

²⁰⁹ T. HÄGG, «Photius at work: Evidence from the Text of the Bibliotheca», GRBS 14 (1973), σσ. 213-222.

²¹⁰ TREADGOLD, *Nature of the Bibliotheca*, σσ. 81-82. Για το ζήτημα των περιγραφών βλέπε αναλυτικότερα T. HÄGG, *Photios als Vermittler antiker Literatur: Untersuchungen zur Technik des Referierens und Exzerpieren in der Bibliothek*, Upsala 1975, (στο εξής HÄGG, *Photios*, σσ. 24-35).

²¹¹ TREADGOLD, *Nature of the Bibliotheca*, σ. 92.

²¹² HÄGG, *Photios*, σσ. 24-35.

συγκρότηση του *Άνθολογίου* του, γεγονός που θέτει υπό αμφισβήτηση τη σύνταξη της *Βιβλιοθήκης* από μνήμη. Αλλά και ο ίδιος ο λόγιος άνδρας στον κώδικα 186 και το έργο του Κόνωνα θέτει την εξής αλληγορική ερώτηση: «*Μα γιατί θα έπρεπε να τα αντιγράψω κυριολεκτικά, όταν θα έπρεπε να αντιμετωπιστούν με έναν πολύ περισσότερο συνοπτικό τρόπο*²¹³»;

Η νεότερη έρευνα ονομάζει τα αποσπάσματα των βιβλίων που αναφέρει ο Φώτιος στη *Βιβλιοθήκη* του ως «κώδικες»²¹⁴. Προφανώς ο Φώτιος δεν χαρακτήρισε τα σημειώματα αυτά κώδικες, αλλά τα παρουσίαζε με γράμματα της αλφαβήτου (α, β, γ, δ, κ.ο.κ.) και τα χαρακτήριζε με τις λέξεις *βίβλος*, *βιβλίον*, *βιβλιδάριον*, *μονόβιβλος* κλπ²¹⁵. Όλοι σχεδόν οι κώδικες ξεκινάνε με τη φράση «*ἀνεγνώσθη βιβλίον*» ή «*ἀνεγνώσθη ἐκ τοῦ*²¹⁶».

Η λέξη «*ἀνεγνώσθη*» αντιμετωπίζεται με διαφορετικές εκτιμήσεις από τους ερευνητές. Για παράδειγμα, ο Treadgold δεν ενστερνίζεται την άποψη ότι τα βιβλία αναγνώσθηκαν από τον ίδιο τον Φώτιο ή και από κάποιους άλλους λογίους υπό την καθοδήγηση του. Πιστεύει, αντίθετα, ότι διαβάστηκαν μόνο από τον Φώτιο και όταν απουσίαζε ο Ταράσιος, με εξαίρεση δύο περιπτώσεων²¹⁷. Ακόμη, η ομαδική ανάγνωση μπορεί να δηλωθεί και από τη φράση που πρόσθεσε ο ίδιος ο Treadgold στο κενό που παρουσιάζει το χειρόγραφο (A): «*τῶν <βιβλίων ἂ εἶτε μετ' ἄλλων> εἶτε κατὰ σεαυτὸν ἀναλεξάμενος ἐπήλθε*». Αυτό το στοιχείο κάνει τους σύγχρονους ερευνητές να υποστηρίζουν την ανάγνωση των βιβλίων μπροστά σε έναν κύκλο μαθητῶν²¹⁸. Δηλωτική αυτής της εικασίας μπορεί να θεωρηθεί η επιστολή 290 του Φωτίου προς τον πάπα Νικόλαο²¹⁹. Στην εν λόγω επιστολή ο Φώτιος αναφέρει ότι συγκεντρώνονταν στο σπίτι του φίλοι και μελετούσαν τα *εγκύκλια γράμματα*. Προφανώς, αντικείμενο της διδασκαλίας μπορεί να ήταν και η ανάγνωση βιβλίων.

Ένα άλλο ζήτημα που προκύπτει από το κείμενο της *Βιβλιοθήκης* είναι τα λάθη που εντοπίζονται σε αυτό. Σύμφωνα με τον Treadgold το παρόν έργο όπως και όλα τα εγκυκλοπαιδικά έργα παρουσιάζει ορισμένα σφάλματα. Ο Henry στην έκδοσή του τονίζει ορισμένα από αυτά. Τα λάθη μπορεί να διακριθούν σε τυχαία, σε λανθασμένα συμπεράσματα του ίδιου του συγγραφέα, σε λάθη αυτό-αναίρεσης, απλά λογικά σφάλματα, λάθη που προέκυψαν από τον αντιγραφέα

²¹³ WILSON, *Λόγιοι*, σ. 130.

²¹⁴ Ο Wilson παρομοιάζει τους κώδικες με ξεχωριστά βιβλία στα ράφια της προσωπικής βιβλιοθήκης του Φωτίου. WILSON, *Λόγιοι*, σ. 127. Η ονομασία δόθηκε από τον πρώτο εκδότη του έργου τον David Hoeschel (1601). Βλ. Μ. ΑΝΑΣΤΟΣ, «Η μελέτη των κλασικών και ο Φώτιος», *ΙΕΕ Η'*, σ. 240.

²¹⁵ ΒΡΕΤΤΑ- ΠΑΣΧΑΛΙΔΟΥ, «Περιστατικά συγγραφής», σσ. 121-122.

²¹⁶ ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ, *Βιβλιοθήκη*, σ. 19.

²¹⁷ Η πρώτη περίπτωση αφορά τον κώδικα 268 και τους λόγους του Λυκούργου, τους οποίους δεν είχε προλάβει ακόμη να μελετήσει. Αντίστοιχα η δεύτερη περίπτωση αναφέρεται στον κώδικα 165 και τους λόγους του Ιμερίου, τους οποίους μελέτησε ο αδερφός του Ταράσιος. Βλ. TREADGOLD, *Nature of the Bibliotheca*, σ. 21.

²¹⁸ ΒΡΕΤΤΑ – ΠΑΣΧΑΛΙΔΟΥ, «περιστατικά συγγραφής», σ. 127.

²¹⁹ ΡΗΟΠΙΟΥ *Epistulae*, Επιστολή 290, τ. Γ', σσ. 124.15-139.63.

του έργου, λάθη του Φωτίου, αφού άφηνε κενά στο κείμενο και τέλος σε κενά από τη φθορά που υπέστη το αρχέτυπο χειρόγραφο²²⁰.

α. Τα τυχαία απορρέουν από το ίδιο το κείμενο και την ανάλυσή του δεδομένου ότι ο ίδιος ο Φώτιος συνήθως ομολογεί την άγνοια ή την αβεβαιότητα του για πολλά ζητήματα, αναφέροντας συχνά ότι δεν είχε διαβάσει ή δεν είχε δει συγκεκριμένα βιβλία ή μέρη αυτών, ή αγνοούσε την απάντηση για κάποιο βιβλιογραφικό ζήτημα²²¹. Π.χ. στον κώδικα 48 περιγράφει τις διάφορες αντίθετες απόψεις που παρατηρεί στο *περί του Παντός* (Ιώσηπος) και το ερμηνεύει αντιγράφοντας το έργο του Γαΐου Ρώμης, πρόκειται όμως για σύγχυση των πηγών. Σχεδόν το ίδιο παρατηρείται και στον κώδικα 88, καθώς συγχέει τον Γελάσιο Καισαρείας με τον μεταγενέστερο του Γελάσιο Κυζίκου για αυτό και καταγράφει δυο Γελασίους Καισαρείας²²².

β. Ακόμη, σφάλματα ίσως προκύπτουν από λανθασμένα προσωπικά συμπεράσματα του συγγραφέα δεδομένου ότι στην περιγραφή του κώδικα 98 παρουσιάζει το έργο του Ζωσίμου, *Νέα ιστορία* ως τη νεότερη έκδοση ενός παλαιότερου έργου που δεν διασωζόταν επειδή φέρει αυτό τον τίτλο. Το έργο αυτό ταύτισε με την *Ιστορία του Ευναπίου*, αφού εντόπισε πολλές ομοιότητες στα δύο κείμενα²²³.

γ. Η *αυτό-αναίρεση*, όπως στον κώδικα 41 που σχολιάζει την Εκκλησιαστική ιστορία ενός Ιωάννη που τον θεωρεί Μονοφυσίτη. Το έργο αναφέρεται στη σύνοδο της Χαλκηδόνας, την οποία ο Φώτιος ανέφερε σε διαφορετικό κώδικα, το έργο εκεί στρεφόταν κατά της συνόδου. Ο συγγραφέας της *Βιβλιοθήκης* θεωρεί ότι πρόκειται για τον πρεσβύτερο Ιωάννη Αιγεάτη, ο οποίος και συνέγραψε την θεολογική πραγματεία. Το τελευταίο έργο το περιγράφει ξανά στον κώδικα 55 και τον συγγραφέα τον αποκαλεί εδώ Νεστοριανό. Την επίλυση σε αυτό το ζήτημα προσφέρει ο ίδιος ο κώδικας 41 που περιγράφει την Εκκλησιαστική ιστορία του Ιωάννη Διακρινόμενου που ήταν Μονοφυσίτης. Το έργο συντάχθηκε μετά το 526. Ο Ιωάννης Αιγεάτης που αναφέρει ο Φώτιος στον κώδικα 55, ήταν σίγουρα Νεστοριανός, αφού και το έργο του υποστήριζε τα επιχειρήματα της αίρεσης, γεγονός που οδήγησε στον αναθεματισμό του ίδιου το 511 και το 680. Επίσης, υπήρξε προγενέστερος του Στ' αιώνας, δεδομένου ότι υποστηρίχθηκε από τον Θεοδώρητο Κύρου, ο οποίος πέθανε το 466²²⁴.

δ. Τα απλά λογικά σφάλματα, λ.χ. το γεγονός ότι συγχέει τους δύο Φιλόστρατους (κώδικες 44, 150 και 241) ως το ίδιο πρόσωπο, το οποίο καταγόταν από την Τύρο και όχι τη Λήμνο. Την απάντηση για την ταύτιση των Φιλόστρατων

²²⁰ TREADGOLD, *Nature of the Bibliotheca*, σ. 67.

²²¹ «Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι κάθε συγγραφέας που κάνει εικασίες κινδυνεύει να πέσει και σε λανθασμένες θέσεις. Ο Φώτιος δεν αποτελεί εξαίρεση σε αυτόν τον κανόνα, αλλά παρουσιάζει τις απόψεις του με λογική και διαλλακτικότητα». TREADGOLD, *Nature of the Bibliotheca*, σ. 68.

²²² *Αυτόθι*, σ. 68.

²²³ *Αυτόθι*, σ. 69.

²²⁴ *Αυτόθι*, σ. 69.

η έρευνα την αναζήτησε στις λανθασμένες πληροφορίες των ίδιων των πηγών που μελέτησε ο Φώτιος, π.χ. στην Επιτομή του Ησυχίου. Ο Henry πρότεινε μία λύση που συνδύαζε τις ίδιες τις πηγές και τον αντίκτυπο που είχε και σε άλλα έργα, όπως η Σούδα με αφορμή την περιγραφή του κώδικα 150. Σε αυτόν αναφέρεται το λεξικό του Ιουλιανού (τῶν παρὰ τοῖς δέκα ῥήτορσι λέξεων κατὰ στοιχείον). Για το ίδιο θέμα έγραψε ο Διόδωρος και ο Φιλόστρατος αλλά το έργο του Ιουλιανού θεωρείται καλύτερο, αφού ο δεύτερος υπήρξε παλαιότερος αυτών. Στην απάντηση ποιος ακολούθησε μετά από αυτόν ο Φώτιος αδυνατούσε να τοποθετηθεί. Στον κώδικα 240 περιγράφεται η Εξαήμερος του Ιωάννη Φιλοπόνου την οποία αφιερώνει σε κάποιο Σέργιο, ο Φώτιος εικάζει ότι πρόκειται για τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως ενώ πρόκειται για τον προγενέστερο εκείνου, τον Σέργιο Αντιοχείας. Πρέπει να σημειωθεί, όμως, ότι όπου ο Φώτιος παρατηρεί παραλείψεις του σπεύδει να τις διορθώσει, ιδίως όταν αφορούν την υποδιαίρεση των έργων. Π.χ. στον κώδικα 46 (Ερανοιστές, Θεοδώρητος Κύρου) αναφέρει αρχικά ότι διακρίνεται σε τρία βιβλία, ενώ απαρτιζόταν από τέσσερα, διορθώνει όμως το λάθος του στην περιγραφή. Το ίδιο παρατηρείται και στους κώδικες 190 (Ιστορία Πτολεμαίου) και στον κώδικα 165 όπου περιγράφονται οι ρητορικοί λόγοι του σοφιστή Ιμερίου. Ενώ ο ίδιος γράφει ότι μελέτησε εβδομήντα λόγους στην πραγματικότητα περιγράφει εβδομήντα δυο και από αυτή την λίστα που παρουσιάζει δεν συμπεριλαμβάνει ακόμη τρεις λόγους του Ιμερίου όπως σχολιάζει στον κώδικα 243. Ο Treadgold παρατηρεί ότι ο Φώτιος στο χειρόγραφο που συμβουλευόταν δεν παρέθετε τον αριθμό των βιβλίων ή των λόγων για αυτό και ανέτρεχε στο κείμενο. Η βιασύνη όμως να τα προλάβει οδήγησε σε αυτά τα λάθη.

ε. Υπάρχουν, όμως, τα σφάλματα και οι παραλείψεις που πρέπει να αποδοθούν στον γραμματέα του Φωτίου ή στην παρανόηση μεταξύ εμπνευστή και αντιγραφέα της Βιβλιοθήκης. Αυτό συναντάται στους κώδικες 9-13 που περιγράφονται έργα του Ευσεβίου Καισαρείας²²⁵.

στ. Παρατηρούνται όμως και περιπτώσεις που ο Φώτιος αφήνει κενά για τον αριθμό των βιβλίων ενός έργου. Αυτό συμβαίνει με τον κώδικα 216 όπου περιγράφει τις Έκλογες του Γαληνού από τον Ορειβάσιο. Η πρώτη εξήγηση είναι ότι ο Φώτιος είχε το πρωτότυπο κείμενο στην διάθεση του και προτίμησε να κάνει την καταρίθμηση των βιβλίων αργότερα, κάτι που μετέπειτα παρέλειψε. Μια άλλη ερμηνεία που προτείνει ως πιθανή ο Treadgold, είναι η προσπάθεια του Φωτίου να διευκρινίσει ορισμένα ζητήματα που θέτει το ίδιο το χειρόγραφο. Σε αυτή την περίπτωση ανήκει ο κώδικας 68 όπου περιγράφεται η Ιστορία του Κεφαλίωνα, η οποία διαιρείται σε εννέα βιβλία. Ο Φώτιος στην περιγραφή των πέντε πρώτων βιβλίων είχε πετύχει να αριθμήσει τις πηγές τους αλλά δεν συνέχισε την αριθμηση και για τα υπόλοιπα τρία, ενώ για το τελευταίο είχε

²²⁵ Αυτόθι, σ. 70.

υπολογίσει μόνο τους συγγραφείς. Πρόκειται λοιπόν για μια κουραστική διαδικασία, την οποία άφησε για αργότερα ή και πιθανώς για τον γραμματέα του. Σύμφωνα με τον Treadgold, ίσως και ο ίδιος ο Φώτιος να έβρισκε βαρετή τη διαδικασία της καταλογογράφησης²²⁶.

ζ. Υπάρχουν φυσικά και τα κενά που προέκυψαν από την ίδια τη φθορά στο αρχέτυπο του χειρογράφου (κώδικες 229 και 230). Πρόκειται για κενά που εντοπίζονται στη μέση μιας πρότασης ή σε μία λέξη. Ο Treadgold τονίζει ότι τα σφάλματα και οι παραλείψεις που παρατηρούνται στη *Βιβλιοθήκη* οφείλονται στον Φώτιο. Ο Φώτιος άλλοτε υπαγόρευε από μνήμης, άλλοτε από αντίγραφα των κειμένων και άλλες φορές αυτό γινόταν από τον γραμματέα μέσω της χρήσης των σημειώσεων του ίδιου του Φωτίου²²⁷.

2.5 ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

Ο Φώτιος υπήρξε δεσπόζουσα μορφή των γραμμάτων, αφού το συνολικό έργο του και ειδικά η *Βιβλιοθήκη*, αποτελεί «μνημείο» για την ιστορία της αρχαίας και της μεσαιωνικής γραμματείας²²⁸. Πρόκειται για έργο με τριπλό άξονα αναφοράς, αφού πέρα από την καταγραφή του παρελθόντος δείχνει το ενδιαφέρον των βυζαντινών λογίων του Θ' αιώνας και αποτυπώνει το μέγεθος της λογιοσύνης του ιερού ανδρός²²⁹. Ως αναγνώστης ο Φώτιος μελέτησε περισσότερη θεολογία παρά κοσμική λογοτεχνία, δείχνοντας ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις αιρέσεις. Μάλιστα, αν αναλογιστεί κανείς ότι το έργο αυτό, όπως προτείνεται, είναι προϊόν της πρώιμης ηλικίας του, φαίνεται ότι είχε την ευκαιρία να μελετήσει στην πατριαρχική Βιβλιοθήκη και να εντρυφήσει περισσότερο στα θεολογικά κείμενα. Δεν μπορούμε να υποθέσουμε με βεβαιότητα τον χρόνο σύνθεσης του έργου, αν και το έτος 845 φαίνεται ως το πλέον πιθανό. Ο Φώτιος μελέτησε κατά τη διάρκεια της έως τότε σταδιοδρομίας του κάθε είδος θεολογικού και μη κειμένου και προχώρησε στη συγκέντρωση και σύνθεση διαφόρων σημειώσεων όταν ο αδελφός του Ταράσιος του ζήτησε να καταγράψει όσα μέχρι τότε είχε μελετήσει.

Έτσι, ο Φώτιος με τη βοήθεια ενός αντιγραφέα συμπεριέλαβε στο έργο του 279 περιλήψεις κειμένων ασκώντας μία μορφή αξιολόγησης και κριτικής σε αυτά. Μπορεί ο Φώτιος να επιθυμούσε να φτάσουν οι περιλήψεις σε κύκλους φίλων ή και σε κάποιους μαθητές. Βέβαια, παραμένει ωστόσο εντυπωσιακό το γεγονός ότι παρά την αναγνώριση που είχε το κείμενο της *Βιβλιοθήκης*, το σύνολο του έργου σώζεται μόνο σε δυο χειρόγραφα.

Μέσα από τη *Βιβλιοθήκη* συμπεραίνουμε ότι ο Φώτιος εργάστηκε γρήγορα και απρόσεκτα πράγμα που μαρτυρείται από τις επαναλήψεις και τα πολλά κενά στους αριθμούς των βιβλίων σε κάποιους κώδικες. Η *Βιβλιοθήκη* είναι η απόδειξη

²²⁶ *Αυτόθι*, σ. 73.

²²⁷ *Αυτόθι*, σ. 80.

²²⁸ *Αυτόθι*, σ. 115.

²²⁹ ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ, *Βιβλιοθήκη*, σ. 26.

ενός μεγάλου έργου που πέρα από την αναβίωση των γραμμάτων του Θ' αιώνας συνετέλεσε και στη μελέτη και κατανόηση πολλών άλλων ειδών κειμένων²³⁰, όπως της ρητορικής και της υφολογίας²³¹. Εν κατακλείδι, το κείμενο της *Βιβλιοθήκης*, εγκαινιάζει ένα νέο ξεκίνημα, αυτό του βυζαντινού κλασικισμού που θα μελετά με ζήλο και θα διδάσκει την αρχαία γραμματεία και θα αφομοιώνει χωρίς να απορρίπτει την παγανιστική λογοτεχνία²³² και δείχνει ότι το ενδιαφέρον των λογίων του Θ' αιώνας στρεφόταν στην αναζήτηση και μελέτη σπάνιων κειμένων και αρχαίων χειρογράφων²³³.

²³⁰ TREADGOLD, *Nature of the Bibliotheca*, σ. 114.

²³¹ LEMERLE, *Βυζαντινός Ουμανισμός*, σ. 173.

²³² LEMERLE, *Βυζαντινός Ουμανισμός*, σσ. 173-174.

²³³ KENNEDY, *Greek Rhetoric*, σ. 281.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΟΙ ΑΠΩΛΕΙΕΣ ΕΡΓΩΝ ΜΝΗΜΟΝΕΥΟΜΕΝΩΝ ΣΤΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Η σύγχρονη έρευνα κατέληξε στο συμπέρασμα ότι από τους 280 κώδικες που περιγράφει ο Φώτιος στη Βιβλιοθήκη του, 211 έργα δεν σώζονται όπως τα παραδίδει το κείμενο, 110 έργα χάθηκαν στο σύνολό τους, 51 σώζονται σε αποσπάσματα, 27 διασώζουν κάποιο τμήμα τους και 13 γίνονται γνωστά μέσα από μεταφράσεις σε άλλες γλώσσες (λατινικές, κοπτικές, συριακές, σλαβονικές). Για τον λόγο αυτό η Βιβλιοθήκη του Φωτίου αποτελεί τη μόνη πηγή για σπάνια έργα που έχουν χαθεί²³⁴. Στη συνέχεια θα γίνει μία συνοπτική απόπειρα παρουσίασης ορισμένων εκ των απολεσθέντων έργων, τα οποία και δίνονται κατά κατηγορίες.

3.1 ΑΠΟΛΕΣΘΕΝΤΑ ΕΡΓΑ

A. Εθνικοί συγγραφείς

α'. Ιστορικά έργα

Στον κώδικα 3 περιγράφεται από τον Φώτιο ο βυζαντινός συγγραφέας του 5' αιώνας Νόννοσος²³⁵, που συνέγραψε μία κατά βάση γεωγραφική και εθνολογική ιστορία των περιοχών που επισκέφτηκε κατά τη διάρκεια διπλωματικής αποστολής. Η συγγραφή αυτού του έργου προέκυψε, όπως πληροφορούμαστε από τη Βιβλιοθήκη, από την προσπάθεια του Ιουστινιανού να αποκτήσει διπλωματικές επαφές με τους λαούς της Ερυθράς θάλασσας και να ανοίξει νέους εμπορικούς δρόμους με την Ινδία και την πέραν Ανατολή²³⁶.

Ο κώδικας 62 αναφέρεται στον Αθηναίο ιστορικό Πραξαγόρα²³⁷ που έζησε τον 4' αιώνα μ.Χ. και συνέταξε ένα εγκώμιο για τον Μέγα Κωνσταντίνο σε δύο βιβλία. Η εξιστόρηση των γεγονότων αφορά στο διοικητικό σύστημα που

²³⁴ Βλ. TREADGOLD, *Nature of the Bibliotheca*, σσ. 118-168, όπου περιέχεται πλήρης κατάλογος των έργων.

²³⁵ Προερχόταν από οικογένεια διπλωματών συριακής καταγωγής. Πρόκειται για έναν ιστορικό που συνέγραψε το έργο του σε μορφή απομνημονευμάτων, στα οποία σκιαγραφούνται οι περιπέτειές του στην Αιθιοπία και την Αραβική χερσόνησο. Πιθανολογείται ότι ο Ιωάννης Μαλάλας και ο Θεοφάνης Ομολογητής χρησιμοποίησαν το έργο του Νόννοσου ως πηγή των δικών τους. Βλ. Α. ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, τ. Α' (4^{ος}-7^{ος} αι.), (Κανάκη), Αθήνα 1997, σ. 449, (στο εξής ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ, *Ιστορικοί και Χρονογράφοι*). ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ, *Βιβλιοθήκη*, σσ. 59-61.

²³⁶ ΦΩΤΙΟΣ, *Βιβλιοθήκη*, κώδ. 3, τ. Α', σσ. 4.20-7.38. Βλ. Μ. Σ. ΚΟΡΔΩΣΗΣ, *Ιστοριογεωγραφικά πρωτοβυζαντινών και εν γένει παλαιοχριστιανικών χρόνων*, (Διον. Ν. Καραβίας), Αθήνα 1996, σσ. 60-61, 339.

²³⁷ Αθηναίος ιστορικός που έζησε τον 4' αι. μ.Χ. Πέρα από το εγκώμιο που συνέταξε για τον Μ. Κωνσταντίνο στη γραφίδα του ανήκουν το ιστορικό έργο που περιγράφει την εποχή των βασιλέων της αρχαίας Αθήνας από τα μυθικά χρόνια, δηλαδή την ίδρυση της Αθήνας (Ωγύγος, Κέκροπας), πριν τα τρωικά (Αιγέας, Θησέας) έως και τα ιστορικά χρόνια (Κόδρος) σε δύο βιβλία. Το γεγονός ότι ο Φώτιος δεν αναφέρει τις περιόδους αυτές σημαίνει ή ότι το έργο πρέπει να ήταν γνωστό στον κύκλο του ή ότι δεν ήταν στα άμεσα ενδιαφέροντά του. Ακόμη, ο Πραξαγόρας συνέταξε ένα έργο για τον Μ. Αλέξανδρο αποτελούμενο από έξι βιβλία. W. EUBLIN, «Praxagoras», *RE* 22 (1954), στ. 1743. P. ΚΡΟΗ, *Λεξικό Ελλήνων και Λατίνων*, μτφρ. Δ. ΛΥΠΟΥΡΛΗΣ- Λ. ΤΡΟΜΑΡΑΣ, (University Studio Press), Θεσσαλονίκη 1996, σ. 400, (στο εξής ΚΡΟΗ, *Λεξικό*).

καθιέρωσε ο Διοκλητιανός²³⁸ (τετραρχία ή αρχή των Τεσσάρων) διαμοιράζοντας την αυτοκρατορία σε δύο Αυγούστους και σε δύο Καίσαρες συνεργάτες τους προκειμένου να αντιμετωπιστούν τα ποικίλα στρατιωτικά και πολιτικά προβλήματα που ταλάνιζαν τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Ο Διοκλητιανός κράτησε υπό την εξουσία του την Ανατολή με καίσαρα τον Γαλέριο, ενώ το δυτικό τμήμα της αυτοκρατορίας το εξουσίαζε ο Αύγουστος Μαξιμίνος ή Μαξιμιανός με βοηθό τον Κωνσταντίο Χλωρό. Ο γιός του Χλωρού, Κωνσταντίνος ανέλαβε εξουσία στο δυτικό τμήμα και μετά από έντονες εμφύλιες διαμάχες που ακολούθησαν με τους Μαξέντιο στη Δύση και τον Λικίνιο στην Ανατολή κατέστη μονοκράτορας (324) και μετέφερε την πρωτεύουσα της ενιαίας πλέον αυτοκρατορίας από τη Δύση στην Ανατολή, ιδρύοντας την Κωνσταντινούπολη στον χώρο της στρατηγικής αποικίας των Μεγαρέων, Βυζάντιο. Εν κατακλείδι, ο Φώτιος σχολιάζει θετικά τον Πραξαγόρα, ο οποίος, παρά το γεγονός ότι ήταν εθνικός, αναγνωρίζει ότι ο Κωνσταντίνος διέθετε αρετή, δικαιοσύνη και τις στρατιωτικές ικανότητες που τον κατέστησαν ως τον σημαντικότερο ηγεμόνα σε σύγκριση προς τους προκατόχους του. Όσον αφορά το ύφος του έργου, ο Φώτιος παρατηρεί ότι είναι διατυπωμένο με σαφήνεια στην ιωνική διάλεκτο, γεγονός που το καθιστούσε ευχάριστο, ενίοτε όμως και μονότονο²³⁹.

Στον κώδικα 224 ο Φώτιος πραγματεύεται το ιστορικό έργο του Μέμνωνος από την Ηράκλεια του Πόντου²⁴⁰ σε επτά βιβλία (9-16) από τα κλασικά χρόνια ως τη ρωμαϊκή κατάκτηση. Το έργο αριθμούσε περισσότερα βιβλία, αφού ο ίδιος ο Φώτιος αναφέρει στο τέλος της παρουσίασής του ότι τα πρώτα 8 βιβλία δεν είχαν μελετηθεί καθώς και αυτά που ακολουθούσαν μετά το 16^ο βιβλίο. Στο παρόν έργο σχολιάζονται και οι Μιθριδατικοί πόλεμοι της Ρώμης (88-63 π.Χ.). Σύμφωνα με τον Φώτιο το ύφος του συγγραφέα είναι σαφές. Η διήγησή του, όμως, δεν αποφεύγει τις παρεκβάσεις, οι οποίες πετυχαίνουν την συνύφανση των γεγονότων που αφορούν την πόλη του με το ευρύτερο ιστορικό γίνεσθαι του Ευξείνου Πόντου. Την κλασική περίοδο εξιστορούν τα βιβλία 9 και 10, τα οποία αφηγούνται την

²³⁸ Ανήκει στη σειρά των Ιλλυριών ηγεμόνων. Στέφθηκε αυτοκράτορας (284) μετά τον θάνατο του Νουμεριανού. Έλαβε μέτρα για την ενότητα της αυτοκρατορίας και θέσπισε ως πολίτευμα τη Δεσποτεία. Για την αντιμετώπιση των εξωτερικών κινδύνων καθιέρωσε τον θεσμό της Τετραρχίας, σύμφωνα με τον οποίο η αυτοκρατορία διοικούνταν από δύο ηγεμόνες (Αυγούστους) που επικουρούνταν από δύο καίσαρες που θα τους διαδέχονταν. Βλ. A. CAMERON – H. HALL, *Eusebius, Life of Constantine, introduction, translation and commentary*, (Clarendon press), Oxford 1999, σσ. 39-40. T. BARNES, *Constantine Dynasty, religion and power in the later Roman Empire*, (Wiley Blackwell Press), 2011, σ. 116.

²³⁹ ΦΩΤΙΟΣ, *Βιβλιοθήκη*, κώδ. 62, τ. Α', σσ. 61.29-63.18.

²⁴⁰ Γεννήθηκε στην Ηράκλεια του Πόντου (Α' αι. π.Χ.) και συνέχισε το ιστορικό έργο του Νυμφίου (β' μισό Γ' αι. π. Χ.). Το έργο του συγκαταλέγεται στην ομάδα των ιστορικών που συνέγραψαν τοπική ιστορία της πατρίδας τους και αφορά τις περιοχές του Βοσπόρου και του Ευξείνου Πόντου. N. G. HAMMOND, *Η ιστορία της Μακεδονίας*, 10: *Τα ιστορικά γεγονότα από το 323 έως το 239 π.Χ.*, μτφ. Θ. Γεωργιάδης, (Μάλλιαρης-Παιδεία), Θεσσαλονίκη 2018, σημ. 1, σ. 70. A. H. McDONALD, «Memnon», *OCDII*, (Oxford University Press), Oxford 1996, σ. 929. Φ.Ι. ΚΑΚΡΙΔΗΣ, *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Αθήνα 2013, σ. 209. W. TREADGOLD, *Nature of the Bibliotheca*, σ. 9. WILSON, *Λόγιοι*, σ. 137.

πολιτική κατάσταση που επικρατούσε στην πόλη της Ηράκλειας κατά τα τελευταία χρόνια της περσικής κυριαρχίας. Πρόκειται για τη διοίκηση της πόλης από μια σειρά τυράννων Κλέαρχος (364-353), Σάτυρος (353-346), Τιμόθεος (346-337) τον οποίο διαδέχεται ο Διονύσιος (337-305). Αντίθετα, το 11^ο βιβλίο αποτελεί μεταίχμιο μεταξύ κλασικής και ελληνιστικής εποχής. Τα δύο επόμενα βιβλία επικεντρώνονται στην ήττα του Αντιόχου στην Μαγνησία της Μ. Ασίας και την υποχώρηση του από αυτήν (189 π.Χ). Ακόμη, στα βιβλία 12 και 16, ο Φώτιος παραθέτει αυτούσιες μυθολογικές αναφορές του Μέμνωνος δίχως να τις επικρίνει. Τα βιβλία 15 και 16 φτάνουν απότομα στη ρωμαϊκή κατάκτηση της Μ. Ασίας. Θέμα τους η σύγκρουση της Ρώμης με τον βασιλιά του Πόντου Μιθριδάτη ΣΤ', ο οποίος και αποτελούσε το τελευταίο εμπόδιο για την κυριαρχία στην Ασία. Το πλέον πιθανό είναι ότι στην εποχή του Φωτίου δεν διεσώζετο ακέραιο το έργο του Μέμνωνος²⁴¹.

β'. Μαθηματικά έργα

Ο Φώτιος στον κώδικα 187 της Βιβλιοθήκης του²⁴² πραγματεύεται το απολεσθέν μαθηματικό έργο που φέρει τον τίτλο «*Αριθμητικὰ Θεολογούμενα*» του μαθηματικού και φιλοσόφου, Νικομάχου Γερασηνού που έζησε τον Β' μ.Χ. αιώνα²⁴³. Το έργο εκτεινόταν σε δύο βιβλία. Ήδη από τον τίτλο του κινείται η περιέργεια του αναγνώστη για όσα θα ακολουθήσουν. Θέμα του έργου είναι οι αριθμοί από τη μονάδα έως τη δεκάδα και η σχέση τους με τα όντα. Ο Φώτιος παρατηρεί ότι εξετάζονται οι αριθμοί χωρίς όμως να παρατίθενται συλλογισμοί για τη φύση των όντων, αλλά αντίθετα παρουσιάζονται θεωρίες που αποτελούν μυθεύματα της φαντασίας. Μάλιστα, τις περισσότερες φορές δίνεται στους αριθμούς υπερφυσική υπόσταση. Ο Φώτιος καταλήγει στο συμπέρασμα ότι στις μέρες του δεν διαβάζονταν πολύ τέτοιου είδους θέματα που ήταν χρήσιμα και γι' αυτό τον λόγο λέγει φθείρονται μαζί με τα άχρηστα. Γίνεται αντιληπτό ότι σε αυτόν τον κώδικα ενώ αρχικά ο Φώτιος κατακρίνει τον Νικόμαχο για την υπερφυσική αντίληψη των αριθμών, εν τέλει δεν απορρίπτει τη μελέτη τέτοιων κειμένων.

γ'. Βιογραφίες

Ο κώδικας 242 αποτελεί συνέχεια της βιογραφίας που συνέταξε ο Δαμάσκιος για τον καθηγητή του Ισίδωρο, προκάτοχο του στη Νεοπλατωνική Ακαδημία της Αθήνας. Περιλαμβάνει αξιοσημείωτες διηγήσεις που διατυπώθηκαν με καλλιπέπια από τον συγγραφέα, τον οποίο και επαινεί για τη

²⁴¹ ΦΩΤΙΟΣ, Βιβλιοθήκη, κωδ. 224, τ. Δ', σσ. 48-99.

²⁴² ΦΩΤΙΟΣ, Βιβλιοθήκη, κώδ. 187, τ. Γ', σσ. 40-48. TREADGOLD, «Photius on the Transmission of Texts (Bibliotheca, Codex 187)», GRBS 12 (1978), σσ. 171-175.

²⁴³ Ανήκε στους Νεοπυθαγόρειους και στο έργο του στηρίχθηκε στην πυθαγορική αριθμολογία. Έργα του είναι: α) *Εισαγωγή Αριθμητικής*, β) *Έγχειρίδιον άρμονικής*, γ) *Εισαγωγή γεωμετρικής*, βλ. ΚΡΟΗ, *Λεξικό*, σ. 336.

ρητορική του δεινότητα. Ο συγκεκριμένος κώδικας δεν περιορίζεται στο πρόσωπο του Ισιδώρου αλλά και σε άλλους διδασκάλους της Ακαδημίας γι' αυτό και θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένα χρονικό της²⁴⁴. Ο Φώτιος παρεμβαίνει συχνά στη διήγηση για να επικρίνει τον Δαμάσκιο αποκαλώντας τον δυσσεβή, ενώ χαρακτηρίζει το έργο του ως τερατολογία.

Τα θέματα που εξετάζονται στον συγκεκριμένο κώδικα είναι:

α. Η εξωτερική εμφάνιση του Ισιδώρου, οι πνευματικές αρετές του και οι δραστηριότητες του (αριστοτελιστής). β. Πληροφορίες για την ίδια την Ακαδημία, γ. Το αντικείμενο διδασκαλίας στην Ακαδημία δεν αποτελούσε μόνο η φιλοσοφία (Ζηνόδοτος, Ιάριος, Ερμείας, Μαρίνος), αλλά και άλλες επιστήμες, όπως η ρητορική (Εύνοιος, Αμμώνιος, Σαλλούστιος), η φιλολογία-γραμματική (Παμπρέπιος, Θέωνας, Αγάπιος, Αμμωνιανός) και η ιατρική (Ασκληπιόδοτος, Γέσιος), δ. Οι παρεκβάσεις του Δαμασκίου αξιοποιούνται από τον Φώτιο για να εξαπολύσει τα βέλη του κατά της εθνικής θρησκείας, οι οπαδοί της οποίας χαρακτηρίζονταν για τη δεισιδαιμονία και ορισμένοι για την επαναστατική τους φύση. ε. Το κείμενο περιέχει διάσπαρτους μύθους που το καθιστούν ευχάριστο²⁴⁵. Οι μύθοι που αφορούν στην Αίγυπτο χρησιμεύουν στο να προβάλλουν την πνευματική συγγένεια Ακαδημίας και Αλεξάνδρειας, καθώς πολλοί φιλόσοφοι της πρώτης κατάγονταν ή μαθήτευσαν και δίδαξαν αρχικά στην τελευταία (Παμπρέπιος, Ισιδώρος, Αμμωνιανός, Ερμείας, Δαμάσκιος)²⁴⁶.

Στον κώδικα 249 περιγράφεται ο ανώνυμος Βίος του Πυθαγόρα, που αποδίδει τις φάσεις της φιλοσοφίας των Πυθαγορείων. Τα θέματα που εξετάζονται είναι: α. η συνέχιση της πυθαγόρειας σκέψης μέσω του Πλάτωνος και του Αριστοτέλη, αφού ο Πλάτων υπήρξε μαθητής του Αρχύτα και άλλων Πυθαγορείων κατά τη διαμονή του στη Σικελία. β. Τα αντικείμενα που μελετούν οι Πυθαγόρειοι διακρίνονται σε τρεις ομάδες: i) τους Πολιτικούς που ασχολούνταν με τα ανθρώπινα θέματα, ii) τους Σεβαστικούς με θεωρητικά ζητήματα, iii) τους Μαθηματικούς που καταπιάνονταν με τη γεωμετρία και την αστρονομία. γ. Οι Πυθαγόρειοι διακρίνονται επίσης σε Πυθαγορικούς που ήταν οι μαθητές του Πυθαγόρα, σε Πυθαγορείους που υπήρξαν μαθητές των παραπάνω και σε Πυθαγοριστές που ήταν μεταγενέστεροι από αυτούς. δ. Ως αρχή των πάντων θεωρούσαν τη μονάδα, επειδή είναι αδιαίρετη. ε. Απέιχαν από την κρεοφαγία καθώς πίστευαν στη μετεμψύχωση. Είναι στο μοναδικό σημείο που ο Φώτιος παρεμβαίνει στο κείμενο για να επικρίνει τους Πυθαγορείους. ς. Ασχολήθηκαν ακόμη με τη θέση του ανθρώπου στον κόσμο. Όρισαν επίσης τα

²⁴⁴ KUSTAS, «Literary», σ. 132.

²⁴⁵ Ο Φώτιος στην 63^η επιστολή του αναφέρεται στην αξία των Αισώπειων μύθων, την οποία θεωρεί σημαντική, αλλά όχι ισάξια της Αγίας Γραφής. Την διάσταση μεταξύ ιστορίας και μύθου την εφάρμοσαν αρχικά οι ρήτορες της κλασικής αρχαιότητας, κυρίως ο Ισοκράτης. KUSTAS, «History and Theology», σσ. 44-45, σημ. 24, 25. PHOPIUS *Epistulae*, τ. Α', Επιστολή 63, σ. 107.1-18.

²⁴⁶ ΦΩΠΙΟΣ, *Βιβλιοθήκη*, τ. ς', σσ. 8-56.

μέρη της μάθησης (αγχίνοια, μνήμη, οξύτητα) και της γνώσης (αίσθηση, φαντασία, τέχνη, πίστη, σκέψη, επιστήμη, σοφία, νους), που βοηθούν στην διάκριση του ψευδούς και του αληθούς²⁴⁷.

δ'. Ιατρικά

Στον κώδικα 216 γίνεται αναφορά στον ιατρό του Δ' αιώνας μ.Χ. Ορειβάσιο²⁴⁸ που άνηκε στην ιατρική σχολή της Περγάμου²⁴⁹. Ο Φώτιος μελέτησε επτά βιβλία του απολεσθέντος έργου του. Το πρώτο βιβλίο του έργου επιγράφεται: «*Όρειβασίου Έπιτομή του Γαληνού προς Ίουλιανόν*» και συνοψίζει το ιατρικό έργο που συνέγραψε ο Γαληνός. Ο Φώτιος αποκαλεί εδώ τον Ιουλιανό αρνητή της Χριστιανικής Πίστεως σε αντίθεση προς τον χαρακτηρισμό που του απέδιδε ο ίδιος ο Ορειβάσιος ως θεϊκό, αφού από τον Ιουλιανό έλαβε την εντολή να συνοψίσει όσα συνέθεσε ο Γαληνός για την Ιατρική Τέχνη. Ο Ορειβάσιος τονίζει ότι η επιτομή του των έργων του Γαληνού θα αποβεί χρήσιμη σε όσους επιθυμούν να ασκήσουν την ιατρική τέχνη, αφού θα μάθουν εύκολα την ορολογία και την άσκησή της. Ο Φώτιος σχολιάζει ότι όσα συνοψίζει ο Ορειβάσιος θα φανούν ωφέλιμα και σε αυτούς που έχουν ήδη μία μορφή προπαιδείας στην ιατρική τέχνη. Στο τέλος του κώδικα ο Φώτιος δεν αναφέρει σε πόσους λόγους (κεφάλαια) χωρίζεται το παρόν έργο²⁵⁰.

Στον κώδικα 220 ο Φώτιος αναφέρεται στον Αλεξανδρινό ιατρό Θέωνα (Δ' μ.Χ. αι.), ο οποίος πιθανώς ήταν το ίδιο πρόσωπο με τον ομώνυμο ιατρό του Γ' μ.Χ. αι²⁵¹. Το βιβλίο έφερε τον τίτλο «*Άνθρωπος*». Αντικείμενο του έργου αποτελούσε η θεραπεία της κεφαλής ενώ επεκτεινόταν και στη θεραπεία των κάτω άκρων και σε διάφορες άλλες ασθένειες. Ο Φώτιος παρατηρεί ότι ο Θέων δεν εξηγεί εμπεριστατωμένα τη φύση της νόσου και τον τρόπο αντιμετώπισής της, αλλά περιορίζεται σε σύντομες εκδοχές. Κατά τον Φώτιο αναφέρεται επίσης σε καθαρικά φάρμακα προσπαθώντας να εξηγήσει μερικές αιτίες ασθενειών, χωρίς το επιθυμητό αποτέλεσμα. Στο βιβλίο του, όμως, ο Θέων περιέγραφε ωφέλιμα

²⁴⁷ ΦΩΤΙΟΣ, *Βιβλιοθήκη*, κώδ. 249, τ. Ζ', σσ. 126-134.

²⁴⁸ Β. ΣΠΑΝΔΑΓΟΥ, Ρ. ΣΠΑΝΔΑΓΟΥ, Δ. ΤΡΑΥΛΟΥ, *Οι Ιατροί και οι Φαρμακολόγοι της Αρχαίας Ελλάδας, Βιογραφικά στοιχεία και εργασίες των Ιατρών και των Φαρμακολόγων της Αρχαίας Ελλάδας από τους μυθικούς χρόνους έως και τον 4^ο μ.Χ. αιώνα*, (Αίθρα), Αθήνα 1996, σσ. 239-240, (στο εξής ΣΠΑΝΔΑΓΟΥ *et al.*, *Ιατροί και Φαρμακολόγοι*). Λόγω της φιλίας του με τον αυτοκράτορα Ιουλιανό του αφιέρωσε μία εκτενή πραγματεία που διαιρούνταν σε εβδομήντα βιβλία και γι' αυτό ονομαζόταν «*Εβδομηκοντάβιβλος*».

²⁴⁹ ΣΠΑΝΔΑΓΟΥ *et al.*, *Ιατροί και Φαρμακολόγοι*, σσ. 24-34. Οι ιατρικές σχολές στην αρχαιότητα ήταν τρεις: η σχολή της Κνίδου, η σχολή της Κω και η Σικελική σχολή. Οι ιατροί που προήλθαν από τις δύο πρώτες σχολές κατά την ελληνιστική περίοδο δραστηριοποιήθηκαν στην Αλεξάνδρεια και την κατέστησαν κέντρο ιατρικής στην αρχαιότητα. Η ιατρική σχολή της Ρώμης θεωρείται παρακλάδι αυτής. Η σχολή της Περγάμου ιδρύθηκε από τον Γαληνό (Β' αι. μ.Χ.), ο οποίος και θεωρείται ότι εισήγαγε τις βάσεις της ευρωπαϊκής επιστημονικής ιατρικής.

²⁵⁰ ΦΩΤΙΟΣ, *Βιβλιοθήκη*, κώδ. 218, τ. Γ', σσ. 134.42-137.13.

²⁵¹ ΣΠΑΝΔΑΓΟΥ *et al.*, *Ιατροί και Φαρμακολόγοι*, σ. 241.

είδη φαρμάκων, έμπλαστρα, κολλύρια για τη θεραπεία διαφόρων ασθενειών. Ο Φώτιος θεωρούσε ότι επρόκειτο για έργο παρόμοιο με αυτό του Ορειβασίου²⁵².

ε'. Φιλοσοφικά

Στον κώδικα 212 ο Φώτιος παρουσιάζει τον αλεξανδρινό φιλόσοφο Αινησιδήμο από την Κνωσό²⁵³ και τους οκτώ λόγους του για τη φιλοσοφία των Πυρρώνιων. Στο έργο παρουσιάζονταν δέκα προσπάθειες περί αμφιβολίας και αξιοπιστίας των αισθήσεων. Οι Πυρρώνιοι πίστευαν ότι μέσα από τη φιλοσοφία αγγίζουν οι άνθρωποι την άριστη γνώση. Ισχυρίζονταν ότι η διαφορά τους με τους Ακαδημαϊκούς έγκειται στο ότι δεν προσεγγίζουν τις έννοιες με δογματισμό. Το έργο του Αινησιδήμου αφιερωνόταν στον Λεύκιο Τοβέρωνα που πιθανότατα ήταν φίλος του Κικέρωνα²⁵⁴. Ο Φώτιος σχολιάζει τον Αινησιδήμο θετικά και θεωρεί το βιβλίο σημαντικό για όσους ασχολούνταν με τη μελέτη της διαλεκτικής μεθόδου²⁵⁵. Η αξιολόγηση αυτή του Φωτίου είναι βεβαίως αντίθετη με τις απόψεις του ως αντισκεπτικιστή²⁵⁶.

Ο κώδικας 251 αναφέρεται στο έργο του Ιεροκλή: «Περί Προνοίας». Οι αναφορές του Φωτίου και της Σούδας είναι οι μόνες πληροφορίες που διαθέτουμε για το πρόσωπο του Ιεροκλή²⁵⁷. Υπογραμμίζεται ότι στόχος του έργου ήταν να συμβιάσει τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη προς το ζήτημα της θείας πρόνοιας. Ο πρώτος που επιχείρησε να το κάνει ήταν ο Αμμώνιος Σακκάς (Β' αι.) και τελευταίος ο Σιμπλικίος (Ζ' αι.). Η σύνοψη όμως που παρουσιάζει ο Φώτιος φαίνεται μονόπλευρη, μιας και δίνονται μόνο οι θέσεις του Πλάτωνος. Ακόμη, ο συγγραφέας της Βιβλιοθήκης επικεντρώνεται περισσότερο στο 1^ο βιβλίο του Ιεροκλή. Τα θέματα που τίγονται στο έργο αποτελούν αντικείμενο της χριστιανικής διδασκαλίας και είναι τα εξής: η καταγωγή του κακού και της

²⁵² ΦΩΤΙΟΣ, Βιβλιοθήκη, κώδ. 220, τ. Γ', σσ. 139.25-140.5.

²⁵³ Ασπάστηκε τον σκεπτικισμό του Πύρωνα Ηλείου και λόγω της ενασχόλησής του με την εμπειρική σχολή επηρέασε τον Σέξτο Εμπειρικό. Από τον τελευταίο πληροφορούμαστε για τη δραστηριότητα του Αινησιδήμου. Φαίνεται ότι το έργο που παραδίδεται εδώ συντάχτηκε περί το 80 π.Χ. Βλ. ΚΡΟΗ, Λεξικό, σσ. 37-38. C. LEVY, *Les Philosophies hellénistiques*, Paris 1997, σ. 216. A. A. LONG, *Η έλληνιστική φιλοσοφία. Σταϊκοί, Έπικούρειοι, Σκεπτικοί*, μτφρ. ΣΤ. ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΣ & Μ. ΔΡΑΓΩΝΑ-ΜΟΝΑΧΟΥ, Αθήνα 1990, σ. 393 σημ. 1.

²⁵⁴ Σύμφωνα με τον Δημητρακόπουλο στις *Epistulae ad Quintum Fratrem* και στο *Pro Ligario* μνημονεύεται ως *Lucius Aelius Tubero*. Γ. Α. Δημητρακόπουλος, «Ο κώδικας 212 της Μυριοβίβλου του Φωτίου: Αινησιδήμου, Πυρρώνιοι λόγοι. Κείμενο, μετάφραση και έρμηνευτικά σχόλια», *Βυζαντιακά* 19 (1999), σ. 360, (στο εξής ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, «Κώδικας 212»). DECLEVA CAIZZI, «Anesidemus and The Academy», *CQ* 42, τ. 1, (1992), σσ. 176-189.

²⁵⁵ ΦΩΤΙΟΣ, Βιβλιοθήκη, κώδ. 212, τ. Γ', σσ. 119.18-122.45.

²⁵⁶ Πολλές φορές η άρνηση και η καταδίκη των θέσεων του αντιπάλου επιτυγχάνεται μόνο αν ο αντίπαλος είναι ιστορικά υπαρκτός και λειτουργεί ως πραγματική απειλή. Βλ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, «Κώδικας 212», σ. 350.

²⁵⁷ Α. ΚΑΖΗΔΑΝ, *Hierocles*, *ODB* III, σ. 930. J. R. MOZLEY, «Hierocles», *DCBL*, σ. 749. Υπήρξε μαθητής του Νεοπλατωνικού Πλούταρχου. Παρόλο που ήταν μετριοπαθής εθνικός όταν βρέθηκε στην Κωνσταντινούπολη συγκρούστηκε με τις χριστιανικές αρχές και δικάστηκε για την πίστη του. Εξορίστηκε στην Αλεξάνδρεια όπου έζησε και δίδαξε. Μαθητές του υπήρξαν ο εθνικός Θεοσέβιος και ο χριστιανός Αινείας Γαζαίος. Συνέταξε εκτενή σχόλια σε 7 βιβλία στα Χρυσά Έπη του Πυθαγόρα.

αμαρτίας, η δημιουργία εκ του μηδενός, το αυτεξούσιο και η θεία Πρόνοια²⁵⁸. Φαίνεται ότι ο Ιεροκλής είχε χριστιανικές επιρροές, τις οποίες ο Φώτιος τονίζει. Η μόνη παρέμβαση του Φωτίου στο κείμενο είναι για να παρουσιάσει την αλλαγή θέματος που κάνει ο φιλόσοφος. Στο 1^ο βιβλίο γίνεται λόγος: α. Η διάσταση μεταξύ Πλάτωνος και Αριστοτέλη είναι πλαστή και οφείλεται στην παραποίηση των κειμένων από τους μαθητές. β. Η μετενσάρκωση της ψυχής συμβαίνει μόνο σε ανθρώπινα σώματα. γ. Ο κόσμος δημιουργήθηκε εκ του μηδενός από τον Θεό οπότε δεν είναι αιώνιος. δ. Ειμαρμένη καλείται η δικαιοσύνη που απορρέει από την ενέργεια αγαθοποιών θεοτήτων. ε. Η ψυχή είναι η έδρα των επιθυμιών για αυτό και η επιλογή είναι αποκλειστικά ενέργεια αυτής. Τα επακόλουθα όμως των πράξεων είναι αρμοδιότητα της θείας πρόνοιας. Το 2^ο βιβλίο αναφέρεται στην Τριάδα (Θεός-Τύχη-Καιρός) που ρυθμίζει το κοσμικό γίγνεσθαι και αντιστοιχεί στους διαφορετικούς τύπους ανθρώπων. Με αυτό τον συλλογισμό εξηγεί ότι αιτία του κακού είναι οι επιλογές του καθενός και όχι ο Θεός. Αντίθετα, η πρόνοια αυτού έχει ως απόρροια τα προσόντα και τα ταλέντα που διαθέτει ο καθένας. Στο 10^ο κεφάλαιο του 3^{ου} βιβλίου αναφέρεται η αξία της ελεύθερης βούλησης του ανθρώπου που στόχος της είναι να πληροί ένα δίκαιο βίο. Με αυτόν τον τρόπο τηρεί τους νόμους που διέπουν την κοσμική τάξη όπως την όρισε ο θεός.

ζ'. Λεξικά

Πρόκειται για διάφορα αττικιστικά λεξικά όπως αυτό του κώδικα 145 που περιγράφει ένα λεξικό του Ελλαδίου, ενός Αλεξανδρινού γραμματικού του Δ' αιώνα, που αντλεί περισσότερο υλικό από τον πεζό και λιγότερο από τον ποιητικό λόγο²⁵⁹. Ο Φώτιος κρίνει θετικά το λεξικό αυτό, τονίζοντας τη χρησιμότητά του για όσους ενδιαφέρονταν να καταρτιστούν και να ασχοληθούν με τη συγγραφή έργων στην αττική γλώσσα²⁶⁰.

Επίσης, οι κώδικες 146, 147 και 148 αναφέρονται σε άπολεσθέντα λεξικά, όπου ο Φώτιος δίνει τους τίτλους: «Λεξικό τῆς καθαρᾶς ιδέας», «Λεξικό τῆς σεμνῆς ιδέας» και «Λεξικό τοῦ πολιτικοῦ λόγου», όπου ἐγκείται σε μικρό σχολιασμό, τονίζοντας τη σπουδαιότητά τους²⁶¹.

ζ'. Μυθιστορήματα

Ο κώδικας 129 συνοψίζει το έργο των *Μεταμορφώσεων* του Λουκίου Πατρῆως²⁶². Ο Φώτιος σχολιάζει θετικά τον συγγραφέα για τη σαφήνειά του, τον ψέγει, όμως, για τις γεμάτες φλυαρία παρουσιάσεις του. Ο Λούκιος στο έργο του αναφέρεται στις αλληλομεταμορφώσεις ανθρώπων και ζώων. Όσον αφορά στην

²⁵⁸ H. HUNGER, *Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τ. Α', σσ. 61, 75, 95. N. G. WILSON, *Scholars of Byzantium*, σ. 101.

²⁵⁹ ΚΡΟΗ, *Λεξικό*, σ. 162.

²⁶⁰ ΦΩΤΙΟΣ, *Βιβλιοθήκη*, κώδ. 145, τ. Β', σ. 110.1-12.

²⁶¹ ΦΩΤΙΟΣ, *Βιβλιοθήκη*, κώδ. 146-148, τ. Β', σ. 111.14-33.

²⁶² Μυθιστοριογράφος από τη Πάτρα που παρουσίαζε στο έργο του τις δικές του περιπέτειες. Πολλές φορές συγχέοταν με τον Λουκιανό από τα Σαμόσατα. Βλ. ΚΡΟΗ, *Λεξικό*, σσ. 306-307. HUNGER, *Λογοτεχνία*, τ. Α', σσ. 527-528, σημ. 71. HÄGG, *Μυθιστόρημα*, σσ. 218-223.

ταυτότητα των δύο πρώτων βιβλίων ο Φώτιος δεν είναι βέβαιος για το ποιος είναι ο συγγραφέας και πιθανολογεί ότι μπορεί να συντάχτηκαν από τον Λουκιανό από τα Σαμόσατα. Σύμφωνα με αυτόν ο Λουκιανός διαφέρει από τον Λούκιο, αφού ο πρώτος χλευάζει τη δεισιδαιμονία των εθνικών²⁶³.

Β. Χριστιανοί και Ιουδαίοι συγγραφείς

α'. Απολογητικά

Ο κώδικας 5 της Βιβλιοθήκης περιγράφει ένα βιβλίο του Σωφρονίου Πομπηίουπόλεως, που έζησε στα τέλη του Δ' και στις αρχές του Ε' αιώνα και ανήκε στους Μακεδονιανούς²⁶⁴. Το έργο φέρει τον τίτλο: «Υπὲρ Βασιλείου²⁶⁵ κατὰ Εὐνομίου²⁶⁶». Ο Φώτιος σχολιάζει θετικά τη συγγραφική δεινότητα του Σωφρονίου, η οποία διακρίνεται για τη σαφήνεια και τον σύντομο λόγο, χωρίς, όμως, να αντικρούει την αίρεση του Ευνομίου σε όλα τα σημεία της. Ακόμη, ο Φώτιος επαινεί τον Σωφρόνιο για το κατηγορηματικό ύφος στο κείμενό του, τονίζοντας ότι σε καμία περίπτωση δεν λείπουν από το έργο του τα λογικά επιχειρήματα²⁶⁷.

Στον κώδικα 75, ο Φώτιος αναφέρει το έργο του μονοφυσίτη τριθειστή, Ιωάννη Φιλοπόνου²⁶⁸ που συντάχτηκε τον ζ' αιώνα και στρεφόταν κατά του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ιωάννη Σχολαστικού²⁶⁹. Ο Φώτιος ψέγει τον

²⁶³ ΦΩΤΙΟΣ, *Βιβλιοθήκη*, κώδ. 129, τ. Α', σσ. 103.12-104.35.

²⁶⁴ Το όνομά τους προέρχεται από τον Μακεδόνα, πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως (342-364). Αυτοί δεν αποδέχονταν τη θεότητα του Αγίου Πνεύματος. Όμως, στη Β' Οικουμενική σύνοδο της Κωνσταντινουπόλεως συμμετείχαν 150 επίσκοποι που αποκήρυξαν με λίβελλο τις αιρέσεις και ιδίως των Ανομοίων (ακραϊφνης παραφυάδα των Αρειανών), των οποίων ηγούνταν ο Ευνόμιος. Η πράξη τους υπόκειται στην επιλογή τους να διατηρήσουν τους επισκοπικούς θρόνους που κατείχαν σε Ελλήσποντο και Δυτική Μικρά Ασία. Την προσέγγισή τους με την πλευρά των Νικαιανών (Ορθόδοξοι) την είχαν προετοιμάσει ο Βασίλειος Καισαρείας και ο Μελέτιος Αντιοχείας. Βλ. Βλ. ΦΕΙΔΑ, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ. Α', σ. 523. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Πατρολογία*, τ. Δ', σ. 116. Α. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΥ, *Ιεροί Κανόνες*, (Αποστολική Διακονία), Αθήνα 1997, σ. 39.

²⁶⁵ Γεννήθηκε περί το 330 στη Νεοκαισάρεια της Καππαδοκίας. Διδάχτηκε την εγκύκλιο παιδεία και μαθήτευσε κοντά στον εθνικό ρήτορα Λιβάνιο. Η δράση του Μεγάλου Βασιλείου στην Εκκλησία ταυτίζεται με την πολεμική που άσκησε ως επίσκοπος κατά των Αρειανών, αλλά και με την ενασχόλησή του με τον μοναχισμό. Θεολογικός του αντίπαλος ήταν ο Ευνόμιος. Βλ. Κ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ, «Βασίλειος ο Μέγας», *ΘΗΕ*, τ. Γ', (Μαρτίνος), Αθήνα 1963, σσ. 682- 696.

²⁶⁶ Καταγόταν από την Καππαδοκία. Οργάνωσε τη δική του Εκκλησία και εισήγαγε καινοτομίες στα μυστήρια, όπως τη μία κατάδυση κατά τη Βάπτισι. Θα καταδικαστεί μαζί με τους οπαδούς του από τη Β' Οικουμενική Σύνοδο της Κωνσταντινουπόλεως (381) και θα εξοριστεί στην Αλμυρίδα της Μυσίας, στην Καισάρεια της Καππαδοκίας. *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, (ed.) E. LIVINGSTONE, «Eunomius», (Oxford University Press), New York 1997, σσ. 572-73, (στο εξής ODCC).

²⁶⁷ ΦΩΤΙΟΣ, *Βιβλιοθήκη*, κώδ. 5, τ. Α', σ. 8.8-15.

²⁶⁸ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ελληνική Πατρολογία*, τ. Ε', (Κυρομάνος), Θεσσαλονίκη 1989, σ. 105, (στο εξής *Πατρολογία*). Ο Ιωάννης Φιλόππος με το έργο του «Περὶ Θεολογίας» ή «Περὶ Τριάδος» που εκτεινόταν σε τρία βιβλία δημιούργησε μια οριστική διατύπωση των τριθειστικών του απόψεων. Το έργο αυτό γράφτηκε περί το 567 και καταδικάστηκε τον Ιούνιο του 568 στη μονή του Βάσσου.

²⁶⁹ Ανήλθε στον πατριαρχικό θρόνο Κωνσταντινουπόλεως το 567 και παρέμεινε μέχρι το 577. Ασχολήθηκε με τη κωδικοποίηση των Κανόνων της Ελληνικής Εκκλησίας «*Συναγωγή κανόνων*» βασιζόμενος στο έργο ενός αγνώστου συγγραφέως. Πολεμήθηκε ιδιαίτερα από τον Ιωάννη Φιλόππο. Βλ. W. BUCHWALD, A. HOHLWEG, O. PRINZ, *Tusculum – Λεξικόν Ελλήνων και Λατίνων*

Φιλόπονο για το ύφος των λόγων του και για τη μορφή των επιχειρημάτων του, κρίνοντάς τα σαθρά και ανίσχυρα, αλλά και αναληθή. Ακόμη, κατηγορεί τον συγγραφέα ότι προσπαθεί με αδεξιότητα να εξουδετερώσει τη θρησκεία των Χριστιανών και ότι η αδυναμία του είναι έκδηλη όχι μόνο στο παρόν σύγγραμμα, αλλά και στα υπόλοιπα έργα του. Μάλιστα, ο Φώτιος δεν διστάζει να ισχυριστεί ότι ο Ιωάννης Φιλόπonos υποπίπτει σε λογοκλοπή, αφού εντάσσει απόψεις άλλων παραλλαγμένες στα δικά του συγγράμματα²⁷⁰.

Ο κώδικας 223 πραγματεύεται ένα έργο του Διοδώρου επισκόπου Ταρσού²⁷¹ «κατά είμαρμένης, στο οποίο ανασκευάζεται η επιχειρηματολογία των εθνικών που πρέσβευαν ότι η δύναμη της είμαρμένης και οι κινήσεις των άστροων είναι υπεύθυνα για το κοσμικό γίγνεσθαι. Ο συγγραφέας ανασκευάζει την επιχειρηματολογία των εθνικών, και μάλιστα των Νεοπλατωνικών. Ο Φώτιος σε άλλα σημεία επαινεί τον Διόδωρο για το ότι ο λόγος του είναι καθαρός και ευκρινής, σε ορισμένα, όμως, σημεία τονίζει ότι είναι αδύναμος. Επίσης, δεν παραλείπει να αναφερθεί στην ορθοδοξία του συγγραφέα, ότι δηλαδή δεν εκκρίπτει στην αίρεση του Νεστοριανισμού²⁷².

Στον κώδικα 226, ο Φώτιος περιγράφει το αντι-μονοφυσικό έργο του Ευλογίου Αλεξανδρείας²⁷³, τονίζοντας ότι οι Μονοφυσίτες ανασκεύαζαν το έργο του πάπα Λέοντος ζ' σε 14 κεφάλαια. Παρόλο που στους συντάκτες του έργου του Λέοντος κατονομάζεται και ο Σεβήρος, συγγραφέας του έργου είναι ο Θεοδόσιος που είναι και προγενέστερος του. Ο τελευταίος κυκλοφόρησε μια παραλλαγμένη μετάφραση του Τόμου του Λέοντος και καταπολέμησε τη σύνοδο της Χαλκηδόνας (451). Σε αυτό το σημείο ο Φώτιος κάνει μια παρέκβαση, καθώς διακόπτει την παρουσίαση και αξιολογεί το ύφος του Ευλογίου το οποίο βρίσκει σαφές, ευχάριστο, εύληπτο και σύντομο. Ο Ευλόγιος παραδίδει τη θέση των αντιφρονούντων, οι οποίοι είναι ο Μονοφυσίτης μοναχός Θεοδόσιος και ο Σεβήρος. Επιχειρήματά τους είναι η επίκληση στην αυθεντία, που για αυτούς είναι

συγγραφέων της Αρχαιότητας και του Μεσαίωνα, μτφρ. Αθ. Αλ. ΦΟΥΡΑΣ, τ. Α', (ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΑΛΕΞ. ΦΟΥΡΑΣ), Αθήνα 1993, σ. 24, (στο εξής *Tusculum*).

²⁷⁰ ΦΩΤΙΟΣ, Βιβλιοθήκη, κώδ. 75, τ. Α', σσ. 153.25-154.16.

²⁷¹ Καταγόταν από επιφανή οικογένεια της Αντιόχειας. Ίδρυσε μονή και κατηχητική σχολή (Ασκητήριον) στα όρια της πόλης της Αντιόχειας. Εξορίστηκε από τον αυτοκράτορα Ουάλη (372) και επανήλθε με την αποκατάσταση του Μελετίου στην επισκοπή της Αντιόχειας. Του ανατέθηκε η επισκοπή της Ταρσού (378) και στην Β' Οικουμενική σύνοδο (381) εναντιώθηκε στην εκλογή του Γρηγορίου Θεολόγου στον επισκοπικό θρόνο της Κωνσταντινούπολεως. Πέθανε το 394. Αν και υπήρξε δόκιμος συγγραφέας το έργο του χάθηκε, καθώς θεωρήθηκε αιρετικός από τον Κύριλλο Αλεξανδρείας (438), ο οποίος τον αποκαλεί πρόδρομο του Νεστοριανισμού. Βλ. Δ. ΤΣΑΜΗ, *Εκκλησιαστική Γραμματολογία*, (Πουρναράς), Θεσσαλονίκη 2001, σ. 162. R. E. VENABLES, «*Diodorus*», *DCBL*, σσ. 420-422. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Πατρολογία*, τ. Δ', σσ. 398-405.

²⁷² ΦΩΤΙΟΣ, Βιβλιοθήκη, κώδ. 223, τ. Δ', σσ. 8-48.

²⁷³ Σύρος συγγραφέας (ζ' αι. μ.Χ.). Καταγόταν από την Αντιόχεια, στην οποία χειροτονήθηκε πρεσβύτερος αλλά σύντομα μετέβη στην Κωνσταντινούπολη, όπου και διατέλεσε ηγούμενος της μονής Ιουστινιανού. Εξελέγη επίσκοπος Αλεξανδρείας το 581 και συνδέθηκε με τον πάπα Ρώμης Γρηγόριο Α' (590-604). Βλ. Γ. ΜΠΕΜΠΗΣ, «Ευλόγιος Αλεξανδρείας», *ΘΗΕ* 5 (1964), στ. 1053. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Πατρολογία*, Ε', σσ. 185-187.

ο Κύριλλος Αλεξανδρείας, και ότι οι αποφάσεις της συνόδου κλίνουν προς τον Νεστοριανισμό²⁷⁴.

β'. Δογματικά

Στον κώδικα 14, ο Φώτιος αναφέρεται στον Κλαύδιο Απολλινάριο²⁷⁵, επίσκοπο Ιεραπόλεως στη Φρυγία και στο έργο του «Πρὸς Ἑλληνας καὶ Περί εὐσεβείας καὶ ἀληθείας». Το έργο αυτό αναφέρεται μόνο στη Βιβλιοθήκη, καθώς έχει απολεσθεί. Ο Φώτιος σε αυτόν τον κώδικα επιχειρεί να παρουσιάσει την προσωπικότητα του επισκόπου, τονίζοντας ότι ήκμασε την εποχή του Ρωμαίου αυτοκράτορα Μάρκου Αυρηλίου (161-180), αξιολογώντας θετικά τόσο τον ίδιο τον Απολλινάριο όσο και το ύφος του έργου. Εν τέλει τονίζει ότι υπάρχουν και άλλα σημαντικά έργα του Απολλινάριου, που, όμως, δεν είχαν φτάσει ακόμη στα χέρια του²⁷⁶.

Στον κώδικα 233: «Γερμανού²⁷⁷, πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, βίβλος», ο Φώτιος παρουσιάζει τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γερμανό Α' (715-730), ο οποίος έγραψε την πραγματεία «Ἀνταποδοτικός» κατά των οπαδών του Ωριγένη. Σύμφωνα με τον Φώτιο, η συγγραφή του είναι αληθής και διαπνέεται από ευσέβεια, γλυκύτητα και ρητορικό λόγο, αποτελεί δε πρότυπο μίμησης²⁷⁸. Στον «Ἀνταποδοτικό» ο Γερμανός ανασκευάζει τη θεωρία περί αποκατάστασης των πάντων, στην οποία οι Ωριγενιστές απέδιδαν απηχήσεις από έργα του Γρηγορίου Νύσσης. Η μέθοδος που ακολουθείται έχει ως εξής: α) τί ονομάζεται αποκατάσταση των πάντων, β) ανασκευή της θεωρίας του Ωριγένη μέσα από την Αγία Γραφή, γ) αξιοποίηση της πατερικής γραμματείας και δ) αξιοποίηση των έργων του ίδιου του Γρηγορίου Νύσσης.

²⁷⁴ ΦΩΤΙΟΣ, Βιβλιοθήκη, κώδ. 226, τ. Δ', σσ. 108.26-111.7.

²⁷⁵ Ο Απολλινάριος έζησε στο β' μισό του Β' αι. μ.Χ. Είναι ένας από τους Αποστολικούς Διαδόχους και πολέμησε την αίρεση του Μοντανού, την οποία και καταδίκασε με σύνοδο. Τα έργα του Απολλινάριου έχουν χαθεί στο σύνολό τους. Κάποια σωζόμενα αποσπάσματα αμφισβητούνται για τη γνησιότητά τους. W. HENRY, σσ. 64-65.

²⁷⁶ ΦΩΤΙΟΣ, Βιβλιοθήκη, κώδ. 14, τ. Α', σσ. 11.14-12.21.

²⁷⁷ Συγγένευε με τη δυναστεία του Ηρακλείου. Ο πατέρας του Πατρίκιος εκτελέστηκε για την συμμετοχή του στην εξέγερση κατά του Κωνσταντίνου Δ' Πρωγνάτου, ενώ ο ίδιος υποβλήθηκε σε ευνουχισμό (669). Μετά από αυτό εντάχθηκε στον κλήρο της Αγίας Σοφίας, στην οποία τέθηκε επικεφαλής. Πιθανώς συμμετείχε στην ζ' Οικουμενική Σύνοδο Κωνσταντινουπόλεως (680) και στην Πενθέκτη (692). Όταν ανήλθε ο Φιλιππικός στον θρόνο ήταν επίσκοπος Κυζίκου και δεν αντέδρασε στην προσπάθεια να επαναφέρει τον Μονοθελητισμό. Ως πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (715-730) αντέδρασε στην εικονομαχική πολιτική του Λέοντα Γ' (726) παραιτήθηκε (730) από τον θρόνο και αποσύρθηκε στην πατρική του κατοικία. Άλλα έργα του αποτελούν το *Περί Αίρέσεων και Συνόδων, Περί ὄρων Ζωής, Ἐκκλησιαστική ἱστορία*, «Germanus», ODCC, σ. 669.

²⁷⁸ ΦΩΤΙΟΣ, Βιβλιοθήκη, κώδ. 233, τ. Ε', σ. 80.38-43, ΚΥΣΤΑΣ, «Literary» σ. 138.

γ'. Αγιολογικά

Ο κώδικας 252 αναφέρεται στο έργο: «*Εκλογαί του Βίου Γρηγορίου*²⁷⁹ τῆς Ρωμαίων Ἐκκλησίας ἀρχιερέως». Ο Φώτιος στον συγκεκριμένο κώδικα παραθέτει αποσπάσματα αυθεντικών κειμένων της ελληνικής μετάφρασης που είχε επιμεληθεί ο πάπας Ρώμης Ζαχαρίας (741-752). Ο τελευταίος είχε επιμεληθεί τη μετάφραση των Διαλόγων του πάπα Γρηγορίου του ζ' που διαιρούνταν σε 4 βιβλία και περιελάμβαναν βίους Ιταλών αγίων που είχε διορθώσει και επεξεργαστεί ο ίδιος με πρότυπο τον Άγιο Βενέδικτο²⁸⁰. Μέσα στο κείμενο της Βιβλιοθήκης επισημαίνεται ότι τα έργα του Γρηγορίου για πάνω από ενάμισι αιώνες ήταν προσιτά μόνο σε όσους γνώριζαν τα λατινικά, δηλαδή στη Δύση²⁸¹. Αυτό πιστοποιεί ότι στην Ανατολή η λατινική γλώσσα αγνοούνταν όπως αντίστοιχα στη Δύση η ελληνική. Ο συγγραφέας της Βιβλιοθήκης αξιολογεί θετικά τον Βίο του πάπα Γρηγορίου, καθώς εμπειρείχε πλούσιο φιλανθρωπικό έργο²⁸².

δ'. Κείμενα Εξηγητικής Θεολογίας

Ο κώδικας 1 της Βιβλιοθήκης αναφέρεται στον Θεόδωρο Φαράν²⁸³, ο οποίος σχολίασε ένα έργο του Διονυσίου Αρεοπαγίτου. Στον κώδικα αυτό ο Φώτιος αναφέρει ότι μελέτησε την πραγματεία του Θεοδώρου περί της γνησιότητας του έργου του Διονυσίου του Αρεοπαγίτου. Ο Θεόδωρος προβάλλει τέσσερα επιχειρήματα: α. Αν το συγκεκριμένο βιβλίο ήταν γνήσιο, πώς οι μεταγενέστεροι Πατέρες δεν αναφέρθηκαν σε αυτό; β. πώς ήταν δυνατό ο Ευσέβιος Παμφίλου που ασχολήθηκε με την καταγραφή των συγγραμμάτων των Πατέρων να μην κάνει καμία αναφορά στο παρόν βιβλίο; γ. πώς γίνεται ένα τέτοιο βιβλίο να παραδίδει με κάθε λεπτομέρεια τις παραδόσεις που παρουσιάζονταν κατά καιρούς στην Εκκλησία; δ. πώς γίνεται αυτό το βιβλίο να φέρει την επιστολή που συνέταξε ο Ιγνάτιος, δεδομένου ότι ο ίδιος έζησε τα χρόνια του αυτοκράτορα Τραϊανού, ενώ ο Διονύσιος την περίοδο των Αποστόλων; Ο Θεόδωρος κατέληξε ότι το σύγγραμμα του Διονυσίου είναι γνήσιο. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι ο Φώτιος δεν

²⁷⁹ Καταγόταν από επιφανή συγκλητική οικογένεια και ο ίδιος έλαβε το αξίωμα του επάρχου της πόλης (572) αλλά σύντομα αφιερώθηκε στον μοναχικό βίο και στην φιλανθρωπία. Διοργάνωσε ιεραποστολή στην Βρετανία υπό τον φίλο του Αυγουστίνο Canterbury. Οι σχέσεις του με την Κωνσταντινούπολη δεν ήταν φιλικές, καθώς δεν δεχόταν τον τίτλο του Οικουμενικού που έφερε ο πατριάρχης, αλλά και με τον ίδιο τον αυτοκράτορα Μαυρίκιο. R. J. BARMBY, «Gregorius I», *DCBL*, σσ. 694-704. Α. ΚΑΖΗΔΑΝ, «Gregory I the Great», *ODB* II, σσ. 875-876. «Gregory I», *ODCC*, σσ. 706-707. Ζ. ΤΣΙΡΠΑΝΛΗΣ, *Μεσαιωνική δύση (5^{ος}-15^{ος} αιώνες)*, (Βάνιας), Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 117, 139, 147.

²⁸⁰ Ο Πάπας Ζαχαρίας είχε μεταφράσει και άλλα έργα του Γρηγορίου (*Homiliarium in Evangelia*, τα *Magna Moralia* στο βιβλίο του Ιώβ και το *Liber Regulae Pastoralis*). Βλ. TREADGOLD, *Nature of the Bibliotheca*, σσ. 30-31.

²⁸¹ TREADGOLD, *Nature of the Bibliotheca*, σσ. 30-31.

²⁸² ΦΩΤΙΟΣ, *Βιβλιοθήκη*, κώδ. 252, τ. Ζ', σ. 207.26- 209.14.

²⁸³ Έζησε το πρώτο μισό του Ζ' αιώνα και πέθανε πιθανώς πριν από το έτος 638. Σύμφωνα με μαρτυρίες ήταν ο πρώτος που διαμόρφωσε το δόγμα της μίας ενέργειας του Χριστού. Πολλές φορές ταυτίζεται με τον Θεόδωρο Ραϊθουάτο, που διετέλεσε επίσκοπος της πόλεως Φαράν και υπήρξε με τη σειρά του υποστηρικτής του Μονοενεργητισμού. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Πατρολογία*, τ. Ε', σσ. 257-258. ΧΡΗΣΤΟΥ, «Θεόδωρος Φαράν» *ΘΗΕ* 6, στ. 1112.

σχολιάζει το κείμενο και δεν κάνει καμία αναφορά στον επίσκοπο Εφέσου Υπάτιο, ο οποίος το 532 απέδειξε ότι ο ψευδο-Διονύσιος δεν ήταν αρχαιότερος του Ε' αιώνας²⁸⁴. Το παρόν έργο έχει χαθεί, όπως και όλα τα έργα του Θεοδώρου. Ο ίδιος και τα συγγράμματά του καταδικάστηκαν στην Ζ' Οικουμενική Σύνοδο (787)²⁸⁵.

ε'. Έργα Εβραϊκής ιστορίας

Στον κώδικα 33 περιγράφεται το έργο του Ιουδαίου ιστορικού Ιούστου²⁸⁶ από την Τιβεριάδα, που κατέγραψε μια ιστορία εκτεινόμενη από τα χρόνια του Μωϋσή έως τον θάνατο του τελευταίου βασιλιά των Ιουδαίων Αγρίππα Ζ'. Εδώ ο Φώτιος κρίνει αρνητικά τη φρασεολογία του συγγραφέα μιας και θεωρεί τη διήγηση σύντομη και πρόχειρη. Επίσης, παρατηρεί ότι η αποφυγή καταγραφής σημαντικών γεγονότων, όπως λ.χ. η διδασκαλία και τα θαύματα του Χριστού, οφείλεται στην ιουδαϊκή καταγωγή του Ιούστου. Ο Φώτιος παρουσιάζει τη σύγκρουση των δύο Ιουδαίων ιστορικών του Ιούστου και του Ιωσήπου. Κρίνει όμως ότι και η ιστορία του Ιωσήπου σε πολλά σημεία δεν είναι αληθής, ιδίως στις περιγραφές του πολέμου μεταξύ Ρωμαίων και Ιουδαίων και της άλωσης και καταστροφής των Ιεροσολύμων (70 μ.Χ.)²⁸⁷.

ζ'. Εκκλησιαστικές Ιστορίες

Στον κώδικα 42, αναφέρεται στην εκκλησιαστική ιστορία του μονοφυσίτη Βασιλείου Κίλικος²⁸⁸, που εκτεινόταν σε τρία βιβλία και αφορούσε τα χρόνια 450-540 και είχε ως αφετηρία τις βασιλείες του Αναστασίου και του Ιουστίνου Α'. Ο Φώτιος σχολιάζει αρνητικά το ιστορικό έργο του Βασιλείου Κίλικος, αφού θεωρεί ότι χρησιμοποιεί στο κείμενό του οτιδήποτε άλλο παρά την πραγματική εξιστόρηση των γεγονότων, πολλά από τα οποία αναφέρει ο συγγραφέας είναι εν μέρει έγκυρα, αλλά δεν είναι πλήρως εξακριβωμένα²⁸⁹.

Στον κώδικα 67, περιγράφεται το ιστορικό έργο του Σεργίου Ομολογητού²⁹⁰ «Στηλιτευτικὸν τῶν εἰκονομάχων». Το έργο του ξεκινά από τον αυτοκράτορα

²⁸⁴ Μ. ΑΝΑΣΤΟΣ, «Πνευματικός Βίος και Πολιτισμός», *ΙΕΕ Η'*, σ. 241.

²⁸⁵ ΦΩΤΙΟΣ, *Βιβλιοθήκη*, τ. Α', κώδ. 1, σ. 3.3-16.

²⁸⁶ Ιουδαίος ιστορικός που έδρασε τον Α' μ.Χ. αιώνα. Συμμετείχε ενεργά μαζί με τον λαό σε μία επανάσταση ενάντια στους Ρωμαίους, ο λεγόμενος Α' Ιουδαϊκός πόλεμος (66-74 μ.Χ.). Αργότερα έγινε γραμματέας του βασιλέως Ηρώδη Αγρίππα Β'. Στο συγγραφικό του έργο ανήκει η «*Ιστορία του Ιουδαϊκού πολέμου*», μέρος ενός ευρύτατου χρονικού για τους Ιουδαίους βασιλείς γραμμένη σε ελληνική γλώσσα. Για το περιεχόμενό της πληροφορούμαστε από την αυστηρή κριτική που άσκησε ο Ιώσηπος. Βλ. F. JACOBY, «Iustus», *RE* 10.2 (1919) σσ. 1341-1346. ΚΡΟΗ, *Λεξικό*, σ. 254. Α. LESKY, *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, (μτφρ. Α. ΤΣΟΠΑΝΑΚΗΣ), Θεσσαλονίκη 1964, σ. 1092.

²⁸⁷ ΦΩΤΙΟΣ, *Βιβλιοθήκη*, κώδ. 33, τ. Α', σσ. 18.23-19.5.

²⁸⁸ Μονοφυσίτης εκκλησιαστικός ιστορικός, πρεσβύτερος στην Αντιόχεια και επίσκοπος Ειρηνοπόλεως στη Κιλικία. Φαίνεται ότι ο Φώτιος διέθετε από τα τρία βιβλία του έργου του μόνο το δεύτερο των ετών 485-518. Βλ. ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ, *Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, τ. Α' σσ. 197-199. ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ, *Βιβλιοθήκη*, σσ. 85-89.

²⁸⁹ ΦΩΤΙΟΣ, *Βιβλιοθήκη*, κώδ. 42, τ. Α' σσ. 26.20-27.9.

²⁹⁰ Εικάζεται ότι πρόκειται για τον πατέρα του Φωτίου, ο οποίος λόγω της εικονόφιλης στάσης του διώχτηκε με την οικογένειά του από τον εικονομάχο αυτοκράτορα Θεόφιλο. Το έργο του συμπεριλήφθηκε στον παρόντα κώδικα και έπειτα χρησιμοποιήθηκε από τον Γενέσιο και τους

Κωνσταντίνο Ε' και ανατρέχει στον Μιχαήλ Β'. Ο Φώτιος τονίζει ότι το βιβλίο παρουσιάζει όλες τις αθέμιτες και πολεμικές προσπάθειες εναντίον της Εκκλησίας. Σχολιάζει θετικά τη φρασεολογία του Σεργίου και τον κρίνει ως κατάλληλο για τη συγγραφή της εκκλησιαστικής ιστορίας²⁹¹.

ζ'. Πρακτικά Συνόδων

Στον κώδικα 15, ο Φώτιος τονίζει ότι μελέτησε μέσα από ένα βιβλίο του Γελασίου Κυζίκου²⁹² τα Πρακτικά της Α' Οικουμενικής Συνόδου της Νίκαιας (325). Ο Φώτιος κρίνει αρνητικά το ύφος των λόγων του έργου, όμως τονίζει ότι εμπεριέχει πολλά σημαντικά γεγονότα για την εν λόγω σύνοδο²⁹³. Όσον αφορά στα Πρακτικά της Α' Οικουμενικής Συνόδου σώζονται αποσπασματικά²⁹⁴.

Ακόμη, ο κώδικας 52 αφορά τη Σύνοδο που συνεκλήθη στη Σίδη το 390 υπό την προεδρεία του Αμφιλοχίου Ικονίου²⁹⁵ και είκοσι πέντε επισκόπων οι οποίοι στηλίτευσαν την αίρεση των Μεσσαλιανών²⁹⁶. Ο Φώτιος παραθέτει σειρά εγγράφων που περιγράφουν την πορεία της αιρέσεως έως και τον ζ' αιώνα. Το πρώτο από αυτά αναφέρει μία συνοδική επιστολή προς τον Φλαβιανό Αντιοχείας και πιθανώς συντάχθηκε από τον ίδιο τον Αμφιλόχιο. Στη συνέχεια ο συγγραφέας της Βιβλιοθήκης αναφέρεται στους υπόλοιπους δημιουργούς των Μεσσαλιανών που τους παρομοιάζει με ζιζάνια του πονηρού (Σάββας ο μοναχός, Σάββας,

Συνεχιστές του Θεοφάνη. Βλ. Α. NOGARA, «Sergio il Confessore e il cod. 67 della Biblioteca de Fozio patriarca di Costantinopoli», *Aevum* 52 (1978), σσ. 261-66.

²⁹¹ ΦΩΠΙΟΣ, *Βιβλιοθήκη*, κώδ. 67, τ. Α', σ. 99.30-34. Στη Βιβλιοθήκη δεν αναγράφεται ο αρχικός τίτλος του έργου, αλλά η σύντομη εκδοχή του: «*Άνεγνώσθη μοι Σεργίου τοῦ ὁμολογητοῦ*». ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ, *Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, τ. Β', σσ. 31-32.

²⁹² Εκκλησιαστικός ιστορικός του Ε' αιώνα μ.Χ. Η ιστορία του αμφισβητείται από τους ερευνητές. Το έργο του στόχευε στην παρουσίαση των εργασιών της Α' Οικουμενικής Συνόδου στη Νίκαια (325). Ο ίδιος ο ιστορικός αναφέρεται στο προοίμιο του έργου στον βίο του. Ο ακριβής τίτλος του έργου δεν είναι γνωστός, αλλά έχει επικρατήσει ως «*Τῶν ἐν Νικαίᾳ ἁγίας συνόδου πραχθέντων Σύνταγμα*». Το χειρόγραφο που είχε στη διάθεσή του ο Φώτιος δεν έφερε το όνομα του Γελασίου Κυζίκου και γι' αυτό συγχέει τον Κυζικηνό με τον ομώνυμό του εκκλησιαστικό ιστορικό Γελάσιο Καισαρείας. Βλ. ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ, *Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, τ. Α', σσ. 197-199.

²⁹³ ΦΩΠΙΟΣ, *Βιβλιοθήκη*, κώδ. 15, τ. Α', σ. 12.23-27.

²⁹⁴ Διασώζονται χειρόγραφα στα ελληνικά, τα λατινικά, τα συριακά, αραβικά, αρμενικά και κοπτικά, αλλά σύμφωνα με τη νεότερη έρευνα πρόκειται για μεταγενέστερα της Συνόδου. Μπορεί να μην τέθηκαν σε κυκλοφορία προκειμένου να επιτευχθεί συμβιβασμός με τους αντιφρονούντες, αλλά και να μην θιγούν πρόσωπα (Ευσέβιος Καισαρείας). Το μόνο αυτούσιο από τη σύνοδο είναι το Σύμβολο της Πίστεως και οι Κανόνες, που αναφέρονταν σε εγκύκλιες επιστολές. Πληροφορίες για την Σύνοδο της Νίκαιας υπάρχουν και σε άλλες πηγές (Ευσέβιος Καισαρείας και Γελάσιος Καισαρείας). Βλ. ΦΕΙΔΑ, *Προβλήματα περί τη σύγκλησιν, την συγκρότησιν και την λειτουργίαν της συνόδου*, σσ. 56-59.

²⁹⁵ Καταγόταν από τη Διοκισαρεία της Καππαδοκίας και μορφώθηκε κοντά στον Λιβάνιο. Χειροτονήθηκε επίσκοπος Ικονίου το 373 από τον Μ. Βασίλειο. Υπήρξε πολέμιος των Αρειανών και ορισμένων παρακλαδίων του Μανιχαϊσμού. Δ. ΤΣΑΜΗΣ, *Εκκλησιαστική Γραμματολογία*, (Π. Πουρναράς), Θεσσαλονίκη 1989, σσ. 150-51, (στο εξής ΤΣΑΜΗΣ, *Γραμματολογία*).

²⁹⁶ ΧΡΗΣΤΟΥ, *Πατρολογία*, τ. Γ', σ. 121, το όνομα της αιρέσεως προερχόταν από την ευχή και από την αντίστοιχη συριακή λέξη μεσσάλ και εμφανίστηκε το 360 στην Ανατολική Συρία. Πρόκειται για μια ενθουσιαστική κίνηση που επηρεαζόταν από το μοντανιστικό πνεύμα και τη μανιχαϊκή δυαρχία.

Ευστάθιος Εδεσηνός, Δαδώης και Συμεώνης). Όπως τονίζει ο Φώτιος, όλοι καταδικάστηκαν παρότι είχαν ζητήσει συγχώρεση²⁹⁷.

Εν συνεχεία ο κώδικας 59 περιγράφει τη συγκληθείσα ἐπὶ Δρῦν Σύνοδο (404) που αποτελεί συνέχεια της συνόδου που πραγματοποιήθηκε στην Αλεξάνδρεια το 399 και μεμφόταν το πρόσωπο του Ιωάννη Χρυσοστόμου²⁹⁸. Ο Φώτιος, αφού μελέτησε ένα τόμο της συνόδου και παραθέτει τους ηγέτες της, τη χαρακτήρισε ως παράνομη²⁹⁹.

2. ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΙΚΑ ΕΡΓΑ

α'. Εκκλησιαστικές Ιστορίες

Στον κώδικα 40, περιγράφεται η *Εκκλησιαστική ιστορία* του ιστορικού Φιλοστοργίου³⁰⁰. Το έργο του Φιλοστοργίου δημοσιεύτηκε μεταξύ του 425 και 433 και διαιρείτο σε 12 βιβλία όπως και τα γράμματα του ονόματός του και εξιστορούσε τα γεγονότα από το 300 έως το 425³⁰¹. Αποτελεί συνέχεια της Εκκλησιαστικής ιστορίας του Ευσεβίου Καισαρείας, τον οποίο μέμφεται για τις θεολογικές του θέσεις και την άποψη του για τον Μ. Κωνσταντίνο³⁰². Εξαίρει τον Αέτιο, και τον μαθητή του Ευνόμιο. Επιθυμούσε να αναδείξει τη θεϊκή οργή προς τον αυτοκράτορα Θεοδόσιο, λόγω των διωγμών που άσκησε κατά του Ευνομίου και των οπαδών του³⁰³. Όσον αφορά στην αφήγησή του διαθέτει στοιχεία αντικειμενικότητας και θεωρείται σημαντική πηγή μελέτης, διότι προβάλλει την πλευρά των ηττημένων. Αντικείμενο μελέτης του υπήρξαν πραγματείες του Ιωσήπου, του Φλέγωνος και του Ευσεβίου Καισαρείας. Εκτός από την *Εκκλησιαστική Ιστορία* λέγεται ότι συνέταξε ένα εγκωμιαστικό λόγο για τον Ευνόμιο και μια απολογία: *κατά Πορφυρίου* που δεν διασώζονται. Πηγές του υπήρξαν το *περί των Ιουδαϊκών πολέμων* έργο του Ιωσήπου, η *Εκκλησιαστική*

²⁹⁷ ΦΩΤΙΟΣ, *Βιβλιοθήκη*, κώδ. 52, τ. Α', σσ. 36.7-41.37.

²⁹⁸ ΦΩΤΙΟΣ, *Βιβλιοθήκη*, κώδ. 59, τ. Α', σσ. 52.25-57.14.

²⁹⁹ Ηγούνταν της συνόδου οι Θεόφιλος Αλεξανδρείας Ακάκιος Βερροίας, Αντίοχος Πτολεμαΐδος, Σεβηριανός Γαβάλων και Κυρίνος Χαλκηδόνος. Όπως ισχυρίζεται ο Φώτιος μέσα στο έργο του όλοι αυτοί διετέλεσαν κατήγοροι και μάρτυρες εναντίον του Ιωάννη Χρυσοστόμου. Η μεταστροφή του Θεοφίλου Αλεξανδρείας σε αντιωριγενιστή ανάγκασε τους ωριγενιστές μοναχούς να εγκαταλείψουν τα μοναστήριά τους. Μάλιστα ορισμένοι από αυτούς «*Μακροί Αδελφοί*» έφυγαν από την περιοχή της Αιγύπτου και αφού περιπλανήθηκαν στα Ιεροσόλυμα και στη Σκυθόπολη, κατέληξαν στην πρωτεύουσα, ζητώντας προστασία από τον πατριάρχη Ιωάννη Χρυσόστομο. Βλ. ΟΔΣΣ, σ. 1606. ΦΕΙΔΑΣ, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ. Α', σ. 547. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Πατρολογία*, τ. Γ', σ. 52.

³⁰⁰ Αρειανός εκκλησιαστικός ιστορικός του Ε' αιώνα. Καταγόταν από τη Βορυσσό της Καππαδοκίας και το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του έμεινε στην Κωνσταντινούπολη. Βλ. ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ, *Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, τ. Α', σ. 97.

³⁰¹ Άνοδος Ουαλεντιανού στη Δύση. Βλ. ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ, *Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, τ. Α', σ. 98.

³⁰² Ο Φιλοστόργιος κατηγορούσε τον Μ. Κωνσταντίνο, διότι διέπραξε αρκετές δολοφονίες και γιατί διατηρούσε παγανιστικές δοξασίες. Βλ. *Philostorgius Kirchengeschichte*, (ed.) J. BIDEZ – F. WINKELMANN, (GCS), Berlin 1972, (στο εξής BIDEZ – WINKELMANN, *Philostorgius Kirchengeschichte*), σ. 6.

³⁰³ Τα φυσικά φαινόμενα στη διήγηση του Φιλοστοργίου παραπέμπουν σε σκηνές από την Αποκάλυψη, πιστεύοντας ότι ο ίδιος περιέμενε τη συντέλεια. Βλ. ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ *Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, τ. Α', σ. 111.

Ιστορία του Ευσεβίου Καισαρείας και τα ιστορικά έργα των εθνικών Ευναπίου και Ολυμπιοδώρου. Ο Φώτιος στη Βιβλιοθήκη του ψέγει τον Φιλοστοργίο λόγω των ενδιαφερόντων του για τους Αρειανούς. Τονίζει ότι η διήγηση του Φιλοστοργίου έχει ως αντικείμενο τα πεπραγμένα σε διαφορετικό πνεύμα από τους άλλους εκκλησιαστικούς ιστορικούς³⁰⁴ (Σωκράτης Σχολαστικός, Ερμείας Σωζομενός, Γελάσιος Κυζίκου, Θεοδώρητος Κύρου). Δεν διστάζει όμως παράλληλα και να τον επαινέσει για το ύφος του το οποίο είναι γλαφυρό και διανθίζεται με ποιητικές λέξεις και καλαισθησία³⁰⁵.

Επειδή, έχει διατυπωθεί το ερώτημα αν ο Φώτιος όταν συνέτασσε τη Βιβλιοθήκη του είχε τα κείμενα που αναφέρει μπροστά του ή ήταν ένα εγχείρημα αποτυπώσεως αναμνήσεων των μελετών του από τη νεανική του ηλικία η περίπτωση του Φιλοστοργίου στηρίζει το πρώτο επιχείρημα. Και αυτό συνάγεται όχι μόνο από τα σχόλια του αλλά και από το γεγονός ότι είχε συντάξει και ο ίδιος μια επιτομή του έργου³⁰⁶. Δεν μπορεί, όμως, να αποφύγει να παρεμβαίνει στο κείμενο και να κατηγορεί τον συγγραφέα για ψευδείς διηγήσεις και δικαιολογίες, όταν αναφέρεται στη μόρφωση του Αετίου και του Ευνομίου. Με αποτέλεσμα να μην υπάρχει συνοχή στο κείμενο. Τέλος, ο Φώτιος τάσσεται κατά του Φιλοστοργίου για το μένος που δείχνει στον ορθόδοξο πληθυσμό. Κατά την άποψη του, ο Αρειανός ιστορικός δεν τόλμησε να απευθυνθεί με αρνητικά σχόλια για τον Γρηγόριο Θεολόγο και τον Μέγα Βασίλειο. Ίσως όλη αυτή η κριτική κατά του Φιλοστοργίου και των προσώπων που εκθειάζει να είναι και μια προσπάθεια του Φωτίου να απαλείψει κάθε κατηγορία των αντιπάλων του ότι ο ίδιος υπήρξε αιρετικός λόγω της υψηλής κοσμικής του παιδείας³⁰⁷. Είναι γνωστό ότι οι πρώτοι εικονομάχοι και ιδίως ο Ιωάννης Γραμματικός είχε αναλάβει τη συλλογή βιβλίων που θα στήριζαν τα επιχειρήματα που θα αποδείκνυαν την κακοδοξία των εικονοφίλων. Κάλλιστα ο Φιλοστοργίος θα μπορούσε να συγκαταλέγεται στη συλλογή αυτή καθώς αναφέρεται στο χάλκινο άγαλμα του Χριστού που υπήρχε στην πόλη της Πανεάδος.

³⁰⁴ «Ανεγνώσθη Φιλοστοργίου Αρειανού την θρησκείαν, ως δήθεν εκκλησιαστική ιστορία. Ιστορεί δέ τάναντία σχεδόν ἅπασι τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ιστορικοῖς». ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ, Βιβλιοθήκη, σ. 76.

³⁰⁵ ΦΩΤΙΟΣ, Βιβλιοθήκη, κώδ. 40, τ. Α', σσ. 23.30-25.42.

³⁰⁶ Διασώζεται στον *cod. Barroc. 142*, ο οποίος επιγράφεται ως *ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἱστοριῶν Φιλοστοργίου ἐπιτομή ὑπὸ φωνῆς Φωτίου Πατριάρχου*. Βλ. ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ, *Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, τ. Α', σσ. 97-111.

³⁰⁷ Είχε παγιωθεί η θεωρία από τον μοναστικό κόσμο ότι όλοι όσοι ασχολούταν με την κλασική γραμματεία, αλλά και με τις επιστήμες (αστρονομία, μαθηματικά) ήταν αιρετικοί ή μάγοι. Όσον αφορά τον ίδιο τον Φιλοστοργίο στο έργο του παραδίδονται γεωγραφικές πληροφορίες που αντλούταν από την Αστρονομία και την Γεωγραφία του Κλαυδίου Πτολεμαίου. Βλ. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Πατρολογία*, τ. Γ', σ. 365.

β'. Ιστορικά

Ένα ακόμη έργο που σώζεται σε αποσπάσματα αναφέρεται στον κώδικα 72 και συνοψίζει την ιστορία του Κτησία από τη Κνίδο, του Ε' αιώνας π.Χ.³⁰⁸ Η ιστορία του χωρίζεται σε είκοσι τρία βιβλία. Όπως αναφέρει ο Φώτιος τα πρώτα έξι βιβλία εξιστορούν την ιστορία της Ασσυρίας και της Βαβυλώνας πριν από την ίδρυση της Περσικής αυτοκρατορίας και φέρουν τον τίτλο *Ασσυριακά*. Ενώ τα επόμενα δέκα επτά αναφέρονται στους Περσικούς πολέμους. Στην αρχή της περιγραφής του έργου ο Φώτιος παρατηρεί ότι η εξιστόρηση των γεγονότων από τον Κτησία είναι διαφορετική σε σχέση με αυτή του Ηροδότου, τον οποίο δεν διστάζει, ο Κτησίας να αποκαλέσει ψεύτη. Υπάρχει μια αμφισβήτηση όσον αφορά την αξιοπιστία των λόγων του ιστορικού, που πιθανόν επηρεάστηκε από την αίγλη της περσικής δύναμης. Μπορεί ακόμη να έλαβε την έκβαση των γεγονότων όπως αποτυπώνονταν στα περσικά αρχεία. Σύμφωνα με νεότερες έρευνες το τελευταίο δεν ακούγεται καθόλου άτοπο, διότι με βάση τις πληροφορίες που παρέχει ο Ηρόδοτος οι Πέρσες τροποποιούσαν πολλές φορές την έκβαση των γεγονότων προς όφελός τους. Μία άλλη εκδοχή μπορεί να οφείλεται στην τροποποίηση του κειμένου του Κτησία από τους αντιγραφείς του έργου, καθώς παρατηρούνται πολλά λάθη στα ονόματα ακόμη και στον αριθμό των περσικών πλοίων που δηλώνει ότι έπλευσαν προς την Ανατολή και όχι προς τη Δύση σύμφωνα με τους άλλους ιστορικούς³⁰⁹.

γ'. Ανθολογίες

Ο κώδικας 175 αναφέρεται στο έργο: «*Συμμίκτων ιστορικῶν ὑπομνημάτων*» της ιστορικού Παμφίλας³¹⁰. Ο Φώτιος μελέτησε μόνο οκτώ λόγους, καθώς το έργο αποτελούνταν από τριάντα τρεις. Η Παμφίλα συγκέντρωσε πλούσιο υλικό πληροφοριών από όσα βιβλία μελέτησε η ίδια και ο σύζυγός της. Το έργο δεν ήταν ταξινομημένο σε θεματικές κατηγορίες. Ο Φώτιος κρίνει θετικά το σύγγραμμα της ιστορικού, καθώς είναι χρήσιμο για το ιστορικό του περιεχόμενο και το φιλολογικό και ρητορικό του ύφος.

δ'. Ρητορικά

Ο Φώτιος στον κώδικα 74 της *Βιβλιοθήκης* διάβασε τους τριάντα έξι πολιτικούς λόγους του Θεμιστίου και τους δεκαέξι λόγους του Λεσβώνακτα³¹¹.

³⁰⁸ Ιατρός και ιστορικός. Έζησε στην αυλή του Πέρση βασιλιά Αρταξέρξη Β' προσφέροντάς του τις υπηρεσίες του. Μετέπειτα επέστρεψε στη Κνίδο, όπου αφιερώθηκε στη συγγραφή. Στο συγγραφικό του έργο είναι έκδηλα τα σημάδια εντυπωσιασμού και οι πολλές παρεκβάσεις. Το έργο του Κτησία συνέχισε ο Δίνωνας Κολοφώνιος και η Παμφίλα έκανε μία επιτομή. Βλ. ΚΡΟΗ, *Λεξικό*, σ. 295. ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ, *Βιβλιοθήκη*, σσ. 212-289.

³⁰⁹ ΦΩΤΙΟΣ, *Βιβλιοθήκη*, κώδ. 72, τ. Α', σσ. 105.36-147.4. ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ, *Βιβλιοθήκη*, σσ. 213, 233.

³¹⁰ Έδρασε την εποχή του Νέρωνα (Α' αι. μ.Χ.) με πλούσια συγγραφική δραστηριότητα. Χαρακτηριστική είναι η επιτομή των *Περσικῶν* του Κτησία. Πληροφορίες για τα έργα της συναντούμε στον Διογένη Λαέρτιο. Βλ. Δ. ΧΗΝΙΑΔΗΣ, *Αρχαίοι ιστοριογράφοι και γεωγράφοι*, Αθήνα 2012, σ. 213.

³¹¹ Ο Θεμιστίος έζησε τον Δ' αιώνα στη Κωνσταντινούπολη και διηύθυνε μια σχολή Ρητορικής. Μέσω των διάφορων λόγων του άσκησε μεγάλη επιρροή. Από την άλλη πλευρά ο Λεσβώναξ ανήκει στην

Στους λόγους του Θεμιστίου περιλαμβάνονται και λόγοι προς τους αυτοκράτορες Κωνσταντίο, Βαλεντιανό, Ουαλεντιανό τον νέο και προς τον Θεοδοσίο. Ακόμη, τονίζει ότι ο Θεμιστίος συνέγραψε υπομνήματα στα έργα του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη³¹². Ο Φώτιος αξιολογεί θετικά το ύφος των λόγων του ρήτορα, καθώς η έκφρασή του είναι σαφής, τον χαρακτηρίζει επίσης και εραστή της φιλοσοφίας. Όσον αφορά τον Λεσβώνακτα πέρα από τον αριθμό των λόγων του δεν δίνεται κανένα άλλο στοιχείο³¹³. Στις μέρες μας σώζονται τριάντα τέσσερις από τους τριάντα έξι λόγους του Θεμιστίου, ενώ από τους 16 λόγους του Λεσβώνακτα σώζονται μόνο οι τρεις.

ε'. φιλολογικά

Στον κώδικα 239 ο Φώτιος περιγράφει τον γραμματικό Πρόκλο και το έργο του *Χρηστομάθεια* που περιλάμβανε διάφορες συλλογές λογοτεχνικών αποσπασμάτων³¹⁴. Η συλλογή χωριζόταν σε τέσσερα βιβλία και χρησίμευε στην κατανόηση των λογοτεχνικών ειδών. Ξεκινά τη διήγηση ο Φώτιος με το πρώτο βιβλίο, όπου γίνεται λόγος για τις διαφορές και ομοιότητες μεταξύ της ποίησης και του πεζού λόγου, στη συνέχεια παραθέτει το έπος, την ελεγεία και τον ίαμβο. Η *Βιβλιοθήκη* περιλαμβάνει αναφορές μόνο στα δύο πρώτα βιβλία³¹⁵

3. ΈΡΓΑ ΣΩΖΟΜΕΝΑ ΣΕ ΛΑΤΙΝΙΚΕΣ – ΚΟΠΤΙΚΕΣ –

ΣΥΡΙΑΚΕΣ – ΣΛΑΒΟΝΙΚΕΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

Ο κώδικας 4 της *Βιβλιοθήκης* αναφέρεται στο έργο του Θεοδώρου Μοψουεστίας ή Αντιοχέα³¹⁶, υπέρ του Μεγάλου Βασιλείου και κατά του Ευνομίου, το οποίο διανθιζόταν σε είκοσι πέντε λόγους. Το έργο σώζεται στις μέρες μας σε λατινική και συριακή μετάφραση. Όσον αφορά τον συγγραφέα ο Φώτιος επαινεί

κατηγορία της δεύτερης σοφιστικής. Συνέγραψε ποικίλες ερωτικές επιστολές, καθώς και τρία ρητορικά έργα ιστορικό-πολιτικής φύσεως. Βλ. KENNEDY, *Ιστορία Ρητορικής*, σσ. 399-400. ΚΡΟΗ, *Λεξικό*, σ. 298.

³¹² Για το θέμα των υπομνημάτων στον Πλάτωνα και στον Αριστοτέλη βλέπε το άρθρο του H.J. BLUMENTHAL «Photius on Themistius (Cod. 74): Did Themistius write commentaries on Aristotle?» *Hermes*, 107 (1979), σσ. 168-82.

³¹³ ΦΩΤΙΟΣ, *Βιβλιοθήκη*, κώδ. 74, τ. Α', σσ. 152.2-153.23

³¹⁴ Το έργο συντάχθηκε από κάποιον Πρόκλο που πιθανότατα έζησε τον 2^ο αι. μ.Χ., καταγόταν από τη πόλη Σίκκα της Βόρειας Αφρικής και ήταν δάσκαλος του αυτοκράτορα Μάρκου Αυρηλίου. Πολλές φορές συγχέεται με τον νεοπλατωνικό φιλόσοφο του Ε' αι. μ.Χ. Για τη συλλογή πέρα από τη *Βιβλιοθήκη* του Φωτίου πληροφορούμαστε και στα σχόλια στην *Ιλιάδα* του κώδικα *Venetus A*. Τον 12^ο αιώνα η *Χρηστομάθεια* χρησιμοποιήθηκε από τον Ιωάννη Τζέτζη και άλλους σχολιαστές. Το έργο είναι σημαντικό και για την περιληπτική απόδοση χαμένων επών του Τρωικού κύκλου. Βλ. W. SMITH, *A Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology. By various writers*, (University of Michigan Library), Michigan 2005, σ. 46. A. SEVERYNS, *Recherches sur la Chrestomathia de Proclus*, τ. Α' - Δ', Παρίσι 1938 - 1963. A. LESKY, *Ιστορία*, σ. 135. R. BEUTLER, «Proklos», *RE* 23 (1957), στ. 186-247.

³¹⁵ ΦΩΤΙΟΣ, *Βιβλιοθήκη*, κώδ. 239, τ. Ε', σσ. 122-130.

³¹⁶ Προερχόταν από επιφανή οικογένεια της Αντιόχειας. Υπήρξε σύγχρονος του Ιωάννη Χρυσόστομου. Μαθήτευσε κοντά στον Λιβάνιο και σε θεολόγους (Διόδωρο, Καρτέριο). Χειροτονήθηκε πρεσβύτερος στην Αντιόχεια το 383 και το 392 έγινε επίσκοπος Μοψουεστίας στην Κιλικία. Κατά τη διάρκεια της δράσης του μαχόταν τις αιρέσεις του Αρειανισμού και του Απολλιναρισμού. Βλ. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Πατρολογία*, τ. Δ', σσ. 413-414.

την επιχειρηματολογία του, αλλά ψέγει τη μορφή των λόγων που χρησιμοποιεί. Τέλος, επαινεί τον Θεόδωρο για την πλήρη ανασκευή των επιχειρημάτων του Ευνομίου³¹⁷.

Σε συριακή μετάφραση αποδίδεται το έργο του κώδικα 55 «*Κατά τῆς Αγίας καὶ Οἰκουμενικῆς τετάρτης Συνόδου*» του Ιωάννη Φιλοπόνου, που χαρακτηρίζεται από τον Φώτιο ως Ματαιόπονος. Συγκεκριμένα μέμφεται την έκφραση του συγγραφέα και την προσπάθειά του μέσα από το έργο του να καταδικάσει την Δ' Οικουμενική Σύνοδο³¹⁸.

Ενώ το έργο του Μάρτυρα Παμφίλου³¹⁹ και του Ευσεβίου³²⁰ για τον Ωριγένη που εκτεινόταν σε έξι βιβλία και συζητείται στον κώδικα 118³²¹ της Βιβλιοθήκης σώζεται πλέον σε λατινική μετάφραση. Σύμφωνα με τον Φώτιο τα πρώτα πέντε βιβλία συγγράφηκαν όταν ο Πάμφιλος ήταν στο δεσμοτήριο μαζί με τον Ευσέβιο, ενώ το έκτο ολοκληρώθηκε μετά τον θάνατο του μάρτυρα από τον Ευσέβιο. Ο Πάμφιλος και ο Ευσέβιος περιέγραψαν όσα είχαν πληροφορηθεί από διάφορες πηγές για τη ζωή, τη δράση και το θάνατο του Ωριγένη³²².

Σε κοπτική και λατινική μετάφραση, αλλά και μερικώς στην ελληνική γλώσσα σώζεται το έργο του Λευκίου Χαρίνου³²³ «*οἱ Περίοδοι τῶν Αποστόλων*» που παρουσιάζεται στον κώδικα 114 της Βιβλιοθήκης. Ο Φώτιος επικρίνει τον συγγραφέα για τη φρασεολογία του μιας και ο λόγος του δεν αρμόζει στη γλώσσα του Ευαγγελίου. Το κείμενο έχει πολλά στοιχεία νεοπλατωνικά και νεοπυθαγόρεια. Ο Λεύκιος φαίνεται να κατείχε φιλοσοφική μόρφωση και

³¹⁷ Φώτιος, *Βιβλιοθήκη*, κώδ. 4, τ. Α', σσ. 7.40-8.6.

³¹⁸ Φώτιος, *Βιβλιοθήκη*, κώδ. 55, τ. Α', σ. 45.30-43.

³¹⁹ Καταγόταν από επιφανή οικογένεια της Βηρυτού. Ολοκλήρωσε τις σπουδές του στην Αλεξάνδρεια κοντά στον μαθητή του Ωριγένη, Πιέριο. Χειροτονήθηκε πρεσβύτερος στη Καισάρεια της Παλαιστίνης και συμπλήρωσε την βιβλιοθήκη που είχε ιδρύσει ο Ωριγένης. Το 307 φυλακίστηκε κατά τη διάρκεια των διωγμών του Μαξιμίνου. Λόγω του θαυμασμού που έτρεφε για τον Ωριγένη μαζί με τον ιστορικό Ευσέβιο διέσωσαν μέσω της αντιγραφής πολλά έργα του. Βλ. ΤΣΑΜΗ, *Γραμματολογία*, σσ. 100-101.

³²⁰ Γεννήθηκε στη Παλαιστίνη το 263 και συνδέθηκε με τον λόγιο πρεσβύτερο και μετέπειτα μάρτυρα της Εκκλησίας Πάμφιλο και έστρεψε τα ενδιαφέροντά του στη μελέτη της αλεξανδρινής φιλολογικής μεθόδου και στον Ωριγένη. Ως χρέος προς τον Πάμφιλο, υπέγραψε ως Ευσέβιος ό Πάμφιλου. Το 313/314 χειροτονήθηκε επίσκοπος Καισαρείας στη Παλαιστίνη και συμμετείχε το 325 στην Α' Οικουμενική Σύνοδο της Νίκαιας. Η *Εκκλησιαστική ιστορία* του αποτελεί τη σημαντικότερη πηγή από τους αποστολικούς χρόνους έως τα χρόνια του Μεγάλου Κωνσταντίνου. Βλ. ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ, *Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, τ. Α', σσ. 57-66.

³²¹ Φώτιος, *Βιβλιοθήκη*, κώδ. 118, τ. Β', σσ. 90.41- 92.29.

³²² Έλληνας εκκλησιαστικός πατέρας που έζησε τα χρόνια 185-254 και υπήρξε μαθητής του Κλήμεντος Αλεξανδρείας και αργότερα ορίστηκε καθηγητής στη σχολή της Αλεξάνδρειας. Δέχτηκε σωρεία βασανιστηρίων και πέθανε στην Τύρο. Τα έργα του χαρακτηρίστηκαν αιρετικά από τη Σύνοδο της Νίκαιας. Κάποια έργα του σώζονται μέσα από τις λατινικές μεταφράσεις του Ρουφίνου. Βλ. *Tusculum*, σσ. 518-519.

³²³ Το όνομά του ίσως ήταν πλασματικό. Του αποδίδονται οι *Απόκρυφες Πράξεις των Αποστόλων* (Πέτρου, Ιωάννη, Ανδρέα, Θωμά, Παύλου). Ο Φώτιος τον αναφέρει ως Λεύκιο Χαρίνο. Βλ. ODCC, σ. 974.

αργότερα σε κάποιο στάδιο της ζωής του να ασπάστηκε τον Χριστιανισμό³²⁴. Τέλος, ο συγγραφέας της *Βιβλιοθήκης* τον κατηγορεί για τη χρήση ανυπόστατων κρίσεων για τον Χριστό τονίζοντας ότι το έργο του μπορεί να θεωρηθεί πηγή κάθε αίρεσης³²⁵.

Στον κώδικα 236 γίνεται λόγος για τον Μεθόδιο Ολύμπου³²⁶ και τον λόγο του για το *αυτεξούσιο* που περιλαμβάνεται στο έργο του «*περι ἀναστάσεως*». Ο λόγος σώζεται πλέον σε σλαβονική μετάφραση. Θέμα του κώδικα είναι η πηγή των δεινών του ανθρώπου. Ο Μεθόδιος, όπως, αναφέρει ο Φώτιος θεωρεί ότι ο άνθρωπος έγινε αυτεξούσιος λόγω της υπακοής ή ανυπακοής στον Θεό.³²⁷

3.2 ΠΙΘΑΝΕΣ ΑΙΤΙΕΣ ΑΠΩΛΕΙΑΣ ΕΡΓΩΝ

Όπως ήδη επισημάναμε, μετά την αναστήλωση των εικόνων το 843 θα αναδειχθεί μία πλειάδα σημαντικών λογίων οι οποίοι επέδειξαν ζήλο για κείμενα της αρχαιότητας. Ορισμένοι μελετητές, όπως ο Spreck, υποστηρίζουν ότι οι βυζαντινοί καταφεύγοντας στο πολιτισμικό παρελθόν επιθυμούσαν να συνεχιστεί η πνευματική κίνηση που είχε διακοπεί. Η επίτευξη αυτού του σκοπού θα γινόταν με τη μίμηση αρχαίων προτύπων. Βέβαια, στη πραγματικότητα δεν υπήρξε καμία διακοπή. Το ενδιαφέρον που προκλήθηκε για τον αρχαίο πολιτισμό μέσα από τη μελέτη των κλασικών κειμένων αποτέλεσε το έναυσμα μιας νέας άνθησης της παιδείας, της πνευματικής παραγωγής και της βυζαντινής τέχνης³²⁸. Η πνευματική άνθηση υλοποιήθηκε χάρη στη δράση σημαντικών προσωπικοτήτων των γραμμάτων, όπως ο Λέων Μαθηματικός και ο Φώτιος. Όσον αφορά τον Λέοντα τον Μαθηματικό κατέφυγε στην Άνδρο προκειμένου να αναζητήσει κοσμικά χειρόγραφα και να εμπλουτίσει τις γνώσεις του³²⁹.

Εν συνεχεία διαπιστώσαμε, ότι μεγάλος αριθμός συγγραμμάτων που παρουσιάζονται στη *Βιβλιοθήκη* χάθηκαν οριστικά και γνωρίζουμε την ύπαρξή τους μόνο μέσα από το έργο του Φωτίου. Αν ο Φώτιος δεν κατέγραφε και δεν παρέδιδε στις επόμενες γενεές περιλήψεις όσων βιβλίων μελέτησε δεν θα γνωρίζαμε τίποτε για τον συγγραφέα και το περιεχόμενό τους. Για τις συνθήκες κάτω από τις οποίες σημειώθηκαν πολλές απώλειες χειρογράφων μπορούμε να

³²⁴ A. ΜΕΝΤΖΟΣ, «Ο Άγιος Ανδρέας και η εκκλησία της Θεσσαλονίκης», στο: ΙΣΤ' Επιστημονικό Συμπόσιο «Χριστιανική Θεσσαλονίκη», σ. 311.

³²⁵ ΦΩΤΙΟΣ, *Βιβλιοθήκη*, κώδ. 114, τ. Β', σσ. 84.9 - 86.19.

³²⁶ «Methodius of Olympus», *ODCC*, σ. 1080. TREADGOLD, *Nature of the Bibliotheca*, σ. 8. «Methodius», *DCBL*, σσ. 1174-1177. Ο Μεθόδιος ήταν επίσκοπος Πατάρων (Λυκία) και ένας από τους σημαντικούς φιλοσόφους της εποχής του (3^{ος}-4^{ος} αι). Ήταν από τους σημαντικότερους πολέμιους του Ωριγένη, για αυτό και παραλείπεται από τον Ευσέβιο Καισαρείας στον κατάλογο των μαρτύρων κατά την διάρκεια των διωγμών του Μαξιμιανού. Τα περισσότερα έργα του χάθηκαν αλλά μνημονεύονται από άλλους συγγραφείς όπως το *Περί Αναστάσεως* που αναφέρει ο Επιφάνιος Κωνσταντίας και ο Ιωάννης Δαμασκηνός.

³²⁷ ΦΩΤΙΟΣ, *Βιβλιοθήκη*, κώδ. 236, τ. Ε', σσ. 116.22 - 125.4.

³²⁸ ROSENQVIST, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σσ. 90-91.

³²⁹ LEMERLE, *Βυζαντινός Ουμανισμός*, σ. 280.

αρκεστούμε μόνο σε εικασίες. Βεβαίως, οι φυσικές φθορές και οι διάφορες ιστορικές συγκυρίες αποτελούν πιθανές αιτίες απωλειών. Έτσι, πολλά από τα σπάνια χειρόγραφα φαίνεται να μην πέρασαν από τη διαδικασία αντιγραφής και περιέπεσαν στη λήθη και τη φθορά του πανδαμάτορος χρόνου.

Αναμφίβολα, ο Φώτιος, που διακρινόταν για την ευρυμάθειά του, μπόρεσε να προμηθευτεί τέτοιου είδους σπάνιο υλικό χειρογράφων και να το εντάξει στη Βιβλιοθήκη του που αργότερα χάθηκε οριστικά. Η πρόσβαση στην αυτοκρατορική και πατριαρχική βιβλιοθήκη ήταν εύκολη για τον Φώτιο, λόγω της ευγενούς καταγωγής του και των δημόσιων λειτουργημάτων που ήσκησε. Εξάλλου το ίδιο το περιεχόμενο των έργων του δείχνει τα είδη των χειρογράφων που φυλάσσονταν στις βιβλιοθήκες της πρωτεύουσας τον Θ' αιώνα³³⁰. Ο λόγιος άνδρας βρήκε στο ειδικό τμήμα της πατριαρχικής βιβλιοθήκης, η οποία πέραν των κλασικών κειμένων περιλάμβανε πρωτίστως θεολογικά και λειτουργικά κείμενα, έργα και αιρετικών συγγραφέων εκπροσώπων του Νεστοριανισμού και του Μονοφυσιτισμού. Ήδη από την εποχή του πατριάρχη Ιωάννη Γραμματικού συγκεντρώθηκαν στην Κωνσταντινούπολη βιβλία που θεωρούνταν μέχρι εκείνη την περίοδο σπάνια. Τα κείμενα αυτά αντιγράφηκαν και τοποθετήθηκαν στην αυτοκρατορική και πατριαρχική βιβλιοθήκη αντίστοιχα. Ας μην ξεχνάμε ότι μία από τις ανάγκες των Ορθοδόξων ιεραρχών ήταν και η μελέτη κλασικών κειμένων, των δικανικών λόγων, της ιστοριογραφίας και της φιλοσοφίας προκειμένου να υποστηρίξουν τις απόψεις τους μέσω της ρητορικής δεινότητας και της διαλεκτικής μεθόδου³³¹.

Πιο συγκεκριμένα για τις απώλειες, δεν είναι λίγες οι φορές που ο ίδιος ο Φώτιος τη στιγμή που σχολιάζει ένα έργο στη Βιβλιοθήκη του τονίζει και τη σπανιότητά του. Στην περίπτωση του μαθηματικού έργου του Νικόμαχου Γερασηνού αναφέρει: «καὶ τῶν Νικομάχου ἀριθμῶν ὡς ἐν κεφαλαίῳ ἢ πολυθρόλυτος καὶ δυσεύρετος θεολογία ... διὰ τὸ ἐν αὐτῇ δυσέμβατόν τε καὶ δυσκατάληπτον μικροῦ τῶν ἀνθρώπων ἀνακεχωρηκυῖα ...». Πέρα όμως από έργα που σπάνιζαν μιας και χάθηκε το ενδιαφέρον για τη μελέτη τους υπάρχουν και έργα που καταδικάστηκαν από συνόδους ως αιρετικά. Σ' αυτή την περίπτωση ανήκει το κείμενο εξηγητικής θεολογίας του Θεόδωρου Φαράν, καθώς και όλα τα έργα του που καταδικάστηκαν στην Ζ' Οικουμενική Σύνοδο (787). Φαίνεται, λοιπόν, ότι ο Φώτιος κατάφερε να εντοπίσει στην πατριαρχική βιβλιοθήκη και να μελετήσει το εν λόγω κείμενο. Κάτι αντίστοιχο ίσως συνέβη με το έργο του Λεύκιου Χαρίνου, συγγραφέα του έργου «οἱ Περίοδοι τῶν Ἀποστόλων». Το βιβλίο για τις Πράξεις του Αποστόλου Ανδρέα παύει να αντιγράφεται, καθώς κατηγορήθηκε ως αιρετικό. Βέβαια, το τμήμα που θεωρήθηκε για την εκκλησία

³³⁰ Κ. Α. ΜΑΝΑΦΗΣ, *Αἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει βιβλιοθήκαι αὐτοκρατορικαὶ καὶ πατριαρχικὴ καὶ περὶ τῶν ἐν αὐταῖς χειρογράφων μέχρι τῆς ἀλώσεως (1453)*, (Τυπογραφεῖον Ἀδελφῶν Ρόδη), Αθήνα 1972, σσ. 115, 117, 119.

³³¹ ΜΑΝΑΦΗΣ, *βιβλιοθήκαι*, σσ. 121-128.

σημαντικό να αντιγραφεί είναι ο κατάλογος των επισκόπων του Βυζαντίου και ενσωματώθηκε στην αφήγηση του Ψευδο-Δωροθέου³³². Επιπλέον, στον κώδικα 224 ο Φώτιος περιγράφει το έργο του ιστορικού Μέμνωνος για την Ηράκλεια του Πόντου. Ο ίδιος ο Φώτιος κλείνοντας την παρουσίαση τονίζει ότι τα βιβλία του Μέμνωνος ήταν περισσότερα και ότι τα πρώτα 8 δεν είχαν μελετηθεί, όπως και εκείνα που ακολουθούσαν μετά το 16^ο βιβλίο. Σε αυτή την περίπτωση φαίνεται λογικό ότι στην εποχή του Φωτίου το έργο του Μέμνωνος εσώζετο μόνο αποσπασματικά. Τα έργα της Χρηστομαθείας του Πρόκλου και της Παμφίλας, επίσης, πρέπει να σώζονταν ήδη σε αποσπάσματα την εποχή του Φωτίου, ο οποίος δηλώνει ότι μελέτησε μέρος μόνο των έργων αυτών.

Είναι, εξάλλου, εύλογη η υπόθεση ότι η προσπάθεια του Φωτίου να εντοπίζει σπάνια έργα και να τα εντάσσει στη Βιβλιοθήκη του, πιθανόν να συνέβαλε στη μερική ή οριστική απώλειά τους. Αφού μεταγενέστεροι αναγνώστες ακολούθησαν την κριτική του Φωτίου και απέφευγαν να τα αναζητήσουν ή αρκούσαν στην ίδια την περιληπτική παρουσίασή τους.

Στο Βυζάντιο, όμως, συμβαίνουν τον Θ' αιώνα δύο επαναστατικές αλλαγές στο υλικό και στον τρόπο γραφής³³³. Προς τα τέλη του Η' αιώνας έρχεται στην αυτοκρατορία από την Ανατολή ένα νέο υλικό γραφής, το χαρτί, που αντικατέστησε σταδιακά την περγαμηνή και μείωσε το κόστος των βιβλίων³³⁴. Το νέο υλικό ήταν πιο οικονομικό από την περγαμηνή και πιο προσιτό από τον πάπυρο μετά την αραβική κατάκτηση της Αιγύπτου³³⁵. Το χαρτί εμφανίστηκε στο Βυζάντιο μέσω των Αράβων που το έφεραν από τη Κίνα. Από τους Βυζαντινούς ονομάστηκε βαγδατικός ή βαμβύκινος χάρτης, προφανώς από τη Βαγδάτη ή τη Βαμβύκη που ήταν η πόλη εισαγωγής του νέου υλικού στην Αυτοκρατορία. Ο κώδικας *Vaticanus Graecus* 2200 της Βιβλιοθήκης του Βατικανού σώζει το παλαιότερο ελληνικό βιβλίο γραμμένο σε χαρτί και χρονολογείται γύρω στο 800³³⁶. Οι αλλαγές που σημειώθηκαν κατά τη διάρκεια των ετών στο υλικό γραφής είχαν ως αποτέλεσμα να χαθούν οριστικά κείμενα γραμμένα σε πάπυρο και

³³² ΜΕΝΤΖΟΣ, «Άγιος Ανδρέας», σ. 314.

³³³ LEMERLE, *Βυζαντινός Ουμανισμός*, σσ. 102-110.

³³⁴ Στην αρχαιότητα βασικό υλικό γραφής θεωρούνταν ο πάπυρος. Όμως τα μειονεκτήματα του παπύρου δεν άργησαν να φανούν. Έτσι ο Δ' αιώνας βρίσκει την υποχώρηση του αιγυπτιακού υλικού γραφής λογοτεχνικών κειμένων και τη θέση του να παίρνει ένα νέο ανταγωνιστικό-ανθεκτικότερο υλικό γραφής: η περγαμηνή. Παρόλα αυτά η χρήση του παπύρου δεν έπαψε εντελώς να υφίσταται καθώς έγγραφα και διάφορες επιστολές σε Ανατολή και Δύση ήταν γραμμένα σε αυτό το υλικό. Βλ. H. BLANCK, *Το Βιβλίο στην Αρχαιότητα με 121 εικόνες και σχέδια*, μτφρ. Δ. Γ. Γεωργοβασίλης και Μ. Pfreimter, (Δημ. Παπαδήμας), Αθήνα 1994, σσ. 75-77. H. HUNGER, *Ο Κόσμος του Βυζαντινού Βιβλίου, γραφή και ανάγνωση στο Βυζάντιο*, μτφρ. Γ. Βασιλάρος, επιμέλεια Τ. Κόλιας, (Ινστιτούτο του Βιβλίου – Μ. Καρδαμίτσα), Αθήνα 1995, σ. 21.

³³⁵ LEMERLE, *Βυζαντινός Ουμανισμός*, σ. 102.

³³⁶ WILSON, *Λόγιοι*, σ. 90.

περγαμηνή, καθώς αρκετά κείμενα έπαψαν να προσελκύουν το διδακτικό ή άλλο ενδιαφέρον για προσεκτική αντιγραφή τους³³⁷.

Σημαντική όμως υπήρξε η τομή που συντελέστηκε στον τρόπο γραφής. Έως τότε κύρια γραφή στα χειρόγραφα ήταν η μεγαλογράμματη ελληνική γραφή³³⁸. Η εν λόγω γραφή γνώρισε μεγάλη διάδοση φτάνοντας στο απόγειό της τον Δ΄ αιώνα παρουσιάζοντας ορισμένες μεταβολές κατά τη διάρκεια των αιώνων³³⁹. Έως τον Ι΄ αιώνα χρησιμοποιούνταν μόνο για τα λειτουργικά βιβλία.

Όμως, οι λόγοι που οδήγησαν στην αντικατάστασή της με τη νέου τύπου μικρογράμματη ή μικρόσχημη γραφή ήταν αναγκαίοι. Η διαδικασία αντιγραφής των χειρογράφων απαιτούσε αρκετό χρόνο, ενώ το μέγεθός της κάλυπτε σημαντικό χώρο στα χειρόγραφα. Η διευκόλυνση του αντιγραφέα ήταν μεγάλη, καθώς μπορούσε να μεταγράφει τα κείμενα πιο άνετα και με μεγαλύτερη ταχύτητα. Μπόρεσαν να αντιγραφτούν μεγάλου μεγέθους κείμενα σε ένα μόνο χειρόγραφο, όπως το Αφθονιανό-Ερμογενιανό corpus³⁴⁰.

Η εύχρηστη μικρογράμματη γραφή διακρίνεται για τη κομψότητά της και για το ότι σε όλους σχεδόν τους κώδικες εισάγονται πλέον τόνοι και πνεύματα³⁴¹. Η καταγωγή της ίσως συναντάται στο κέντρο αντιγραφής χειρογράφων της εποχής, το περίφημο *scriptorium* της Μονής Στουδίου στη Κωνσταντινούπολη. Η μικρόσχημη γραφή διευκόλυνε ως επί το πλείστον και τον ίδιο τον Φώτιο, αφού μπόρεσε να προμηθευτεί πλήθος βιβλίων³⁴². Το πρώτο μικρογράμματο χειρόγραφο που φέρει ακριβή χρονολόγηση είναι το *Εὐαγγελιστάριο* του Uspenskij (Λένινγκραντ gr. 219) του έτους 835³⁴³.

Πιστεύεται ότι ο μεταχαρακτηρισμός των έργων από τη κεφαλαιογράμματη στη μικρογράμματη ελληνική γραφή που συντελέστηκε εν πολλοίς τον Θ΄ και Ι΄ αιώνα, και η μη μεταγραφή πολλών μεγαλογράμματων κειμένων στον νέο τύπο γραφής³⁴⁴ οδήγησε στην απώλεια ορισμένων σπάνιων έργων που μνημονεύει ο Φώτιος στη *Βιβλιοθήκη* του. Αφού, παρά τις καταστροφές που προκλήθηκαν κατά τους προηγούμενους αιώνες, φαίνεται ότι πολλά έργα διεσώζοντο στην αυτοκρατορική και πατριαρχική βιβλιοθήκη σε ένα τουλάχιστον αντίγραφο³⁴⁵. Με την υιοθέτηση της μικρόσχημης γραφής αποτιμάται εκ νέου η

³³⁷ Ε. ΜΙΟΝΙ, *Εισαγωγή στην ελληνική παλαιογραφία*, μτφρ. Νικ. Μ. Παναγιωτάκη, με συμπληρώσεις του συγγραφέα και του μεταφραστή, Ε΄ έκδοση, (ΜΙΕΤ), Αθήνα 1998, σ. 48, (στο εξής *Παλαιογραφία*).

³³⁸ Μεγαλογράμματη (*maiuscula*) πρόκειται για τη γραφή, όπου τα γράμματά της βρίσκονται μεταξύ δύο παράλληλων γραμμών χωρίς να παρεκκλίνουν από το όριο. Θεωρήθηκε γραφή των επιγραφών. Αποτελείται από κεφαλαία καθαρά γράμματα που βρίσκονται ξεχωριστά το ένα από το άλλο. Πέρασε από διάφορα στάδια όσον αφορά την κατεύθυνση της γραφής με τελική επικράτηση τη γραφή από τα αριστερά προς τα δεξιά. ΜΙΟΝΙ, *Παλαιογραφία*, σ. 55.

³³⁹ REYNOLDS & WILSON, *Αντιγραφείς*, σ. 77.

³⁴⁰ KENNEDY, *Greek Rhetoric*, σ. 281.

³⁴¹ ΜΙΟΝΙ, *Παλαιογραφία*, σ. 83.

³⁴² ΒΡΕΤΤΑ- ΠΑΣΧΑΛΙΔΟΥ, «Περιστατικά συγγραφής», σ. 125.

³⁴³ REYNOLDS & WILSON, *Αντιγραφείς* σ. 77.

³⁴⁴ ΜΙΟΝΙ, *Παλαιογραφία*, σ. 82.

³⁴⁵ REYNOLDS & WILSON, *Αντιγραφείς*, σ. 81.

συνείδηση της πνευματικής κληρονομιάς. Έργα χριστιανικού και κλασικού περιεχομένου κρίνονται κατάλληλα ή όχι για αντιγραφή και διαίωνηση³⁴⁶. Επισημαίνονται τα καλύτερα αντίγραφα ενός χειρογράφου στις βιβλιοθήκες της Κωνσταντινούπολης, αλλά και σε μοναστηριακές βιβλιοθήκες, ώστε να ξεκινήσει ο μεταχαρακτηρισμός³⁴⁷. Είναι φυσικό η τομή αυτή του Θ' αιώνα να πλήττει περισσότερο περιθωριακά έργα της κλασικής και ύστερης αρχαιότητας και ίσως έργα που περιγράφονται στη *Βιβλιοθήκη* να οδεύουν σε απώλειες³⁴⁸.

Εν συνεχεία, η γενικευμένη χρήση παλίμψηστων χειρογράφων³⁴⁹ πιθανότατα οδήγησε στην απώλεια σπάνιων κειμένων που μελέτησε ο Φώτιος τον Θ' αιώνα, επειδή κάποιοι κωδικογράφοι επιδόθηκαν στην απόξεση των αρχικών χειρογράφων προκειμένου να τα αντικαταστήσουν με λειτουργικούς και άλλους κώδικες. Μέσα από τα παλίμψηστα που έχουν διασωθεί γίνεται αντιληπτό ότι είχαν αποξεστεί και αντικατασταθεί ημιτελή φύλλα ή φύλλα που είχαν υποστεί φθορές εξαιτίας της μακράς χρήσης ή είχαν παλαιωθεί³⁵⁰.

Ακόμη, χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι σήμερα γνωρίζουμε την ύπαρξη ορισμένων έργων που περιγράφει ο Φώτιος στη *Βιβλιοθήκη* του μέσα από διάφορες μεταφράσεις (λατινικές, συριακές, κοπτικές, παλαιοσλαβικές)³⁵¹. Αρχικά, τα μεταφρασμένα κείμενα στη λατινική γλώσσα αποτέλεσαν συνηθισμένες μορφές λογοτεχνικής δημιουργίας και δείχνουν μία σχέση αλληλεξάρτησης ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση. Εκτός από θεολογικά κείμενα μεταφράζονταν και κείμενα φιλοσοφικού, ιατρικού κ.ά. περιεχομένου προκειμένου να καλυφθούν διδακτικές και άλλες ανάγκες³⁵². Από την εποχή του Κικέρωνα έως τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες έκδηλη είναι η διαδικασία μετάφρασης κειμένων. Ο Κικέρων επιδόθηκε σε μεταφράσεις έργων του Ξενοφώντα, του Πλάτωνος, του Δημοσθένη χωρίς να μεταφράζει λέξη προς λέξη το κείμενο, αλλά παρέδιδε τα κύρια νοήματα των πρωτότυπων. Αργότερα, κατά τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους πολλά έργα της ελληνικής λογοτεχνίας παρέμειναν ακόμη αμετάφραστα στη Λατινική, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι χάθηκε το ενδιαφέρον της λατινικής παιδείας για την ελληνική, αλλά η επίδραση γινόταν με έμμεσο τρόπο λόγω των περιορισμένων μεταφράσεων. Από τον Θ' αιώνα είναι έκδηλο το ενδιαφέρον της Δύσης για μεταφράσεις θεολογικών κειμένων. Ακόμη, πιο

³⁴⁶ ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ, *Βιβλιοθήκη*, σσ. 26-27.

³⁴⁷ HUNGER, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, τ. Β', σ. 372.

³⁴⁸ ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ, *Βιβλιοθήκη*, σσ. 26-27.

³⁴⁹ Πρόκειται για λέξη που περιγράφει την διαδικασία απόξεσης ενός φύλλου για δεύτερη φορά (πάλιν ψάω). Βλ. ΜΙΟΝΙ, *Παλαιογραφία*, σ. 51.

³⁵⁰ REYNOLDS & WILSON, *Αντιγραφείς*, σ. 107.

³⁵¹ «Translation», *ODB III*, στ. 2106-2107.

³⁵² ΝΙΚ. ΚΟΝΟΜΗΣ, «Πρακτική των Ρωμαίων στις μεταφράσεις τους από την ελληνική γραμματεία», στο: *Μεταφραστική Θεωρία και Πράξη στη Λατινική Γραμματεία, Πρακτικά Ζ' Συμποσίου Λατινικών Σπουδών*, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 26, (στο εξής ΠΣΛΣ).

συστηματικά τον ΙΒ΄ και ΙΓ΄ αιώνα έγιναν προσπάθειες νέων μεγαλόπνοων μεταφραστικών προσπαθειών³⁵³.

Μεταφράσεις έργων εκτός της Λατινικής σημειώθηκαν και σε ανατολικές γλώσσες. Ήδη από την Ύστερη Αρχαιότητα παρατηρείται σωρεία μεταφράσεων ελληνικών κειμένων στα συριακά με σπουδαία μεταφραστικά κέντρα τη Νίσιβη και την Έδεσσα της Συρίας. Το πρώτο κείμενο που μεταφράστηκε ήταν η Καινή Διαθήκη και ακολούθησαν και άλλα λειτουργικά και πατερικά κείμενα³⁵⁴.

Όσον αφορά την κοπτική γραμματεία αυτή ξεκίνησε από μοναχούς της Αιγύπτου. Πρόδρομος όλων ήταν ο Παχώμιος (πρώτο ήμισυ Δ΄ αιώνας). Σε κοπτικές μεταφράσεις παραδίδονται πολλά απόκρυφα βιβλία για τη ζωή του Χριστού και των Αποστόλων ήδη από τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες. Πριν από τη Σύνοδο της Χαλκηδόνος (451) μεταφράστηκαν οι Μεγάλοι Έλληνες Πατέρες και αργότερα εκπρόσωποι της αίρεσης του Μονοφυσιτισμού (Διόσκορος, Σεβήρος Αντιοχείας)³⁵⁵.

Από την άλλη πλευρά οι μεταφράσεις έργων στη σλαβονική γλώσσα είχαν ως βασικό επιστέγασμα τη μετάφραση της Παλαιάς Διαθήκης μετά τον εκχριστιανισμό των Νοτίων Σλάβων από τους δύο Θεσσαλονικείς αδελφούς Κύριλλο και Μεθόδιο. Πέρα από τα λειτουργικά και θεολογικά κείμενα μεταφράστηκαν στη σλαβονική και φιλοσοφικά έργα³⁵⁶.

Από τα έργα που ήδη αναφέραμε το κείμενο του Θεοδώρου Μοψουεστίας, «*ὑπὲρ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καὶ κατὰ τοῦ Εὐνομίου*», σώζεται σε λατινική και συριακή μετάφραση. Ο ίδιος ο Θεόδωρος και τα έργα του καταδικάστηκαν στην Ε΄ Οικουμενική Σύνοδο (553) και έτσι μεγάλο μέρος τους έπαψε να αντιγράφεται και απολέσθηκε. Πολλά, όμως, έργα του είναι γνωστά σε μας μέσα από συριακές και λατινικές μεταφράσεις. Οι Συρρονεστοριανοί αντέγραψαν σημαντικό μέρος έργων του Θεοδώρου Μοψουεστίας, καθώς έβλεπαν σ' αυτόν τον πρόδρομο του Νεστοριανισμού³⁵⁷.

Ακόμη, τονίσαμε το έργο του Φιλοπόνου, «*Κατὰ τῆς Ἁγίας καὶ Οἰκουμενικῆς τετάρτης Συνόδου*», που παραδίδεται σε συριακή μετάφραση. Ήδη από τα τέλη του Θ΄ και τις αρχές του Ι΄ αιώνας στη Βαγδάτη υπό την εποπτεία

³⁵³ ΕΛ. ΚΑΡΑΜΑΛΕΓΚΟΥ, «Οι μεταφράσεις των Ελλήνων τραγικών από τον Κικέρωνα: ρητορική ή ποιητική;» στο: *Μεταφραστική Θεωρία και Πράξη στη Λατινική Γραμματεία*, στο: ΠΣΛΣ, σσ. 109-131. Β. ΒΑΪΟΠΟΥΛΟΣ, «Στα χρόνια του πρώιμου ανθρωπισμού: άλδινες εκδόσεις και λατινικές μεταφράσεις ελληνικών κειμένων», στο: *Ίόνιος λόγος* (χαριστήριος τόμος στον Δ. Ζ. Σοφιανό), τ. Α΄, (Ιονίου Πανεπιστημίου), Κέρκυρα 2007, σσ. 43-57.

³⁵⁴ L. D. REYNOLDS & N. G. WILSON, *Αντιγραφείς και Φιλολόγοι – Το ιστορικό της παράδοσης των κλασικών κειμένων*, μτφρ. Νικ. Μ. Παναγιωτάκη, Β΄ Έκδοση, (ΜΙΕΤ), Αθήνα 1989, σ. 73, (στο εξής *Αντιγραφείς*).

³⁵⁵ ΑΘ. ΑΡΒΑΝΙΤΗΣ, «Κοπτική γραμματεία», *ΘΗΕ Ζ'* (1965), στ. 803-817.

³⁵⁶ Κ. ΒΕΡΥΚΙΟΥ, «Η Σέρβικη γλώσσα και φιλολογία ως πολιτιστικό προϊόν της ιστορίας του Σέρβικου λαού» στο: *Δρώμενα και Γράμματα Σλαβικού Πολιτισμού, Πρακτικά Διημερίδας, Σχολή Βαλκανικών Γλωσσών και Ρωσικής, Θεσσαλονίκη 2008*, σ. 15.

³⁵⁷ ΧΡΗΣΤΟΥ, *Πατρολογία*, τ. Δ΄, σσ. 414-422.

Νεστοριανών λογίων μεταφράστηκαν στα συριακά και τα αραβικά μεγάλο μέρος αρχαίων φιλοσόφων περιλαμβανομένου του Πλάτωνος και του Αριστοτέλη. Μεταξύ άλλων μεταφράστηκαν έργα του Πορφυρίου, Ιαμβλίχου, Πρόκλου, Ολυμπιόδωρου, αλλά και του Ιωάννη Φιλοπόνου³⁵⁸.

Επίσης, σε λατινική μετάφραση από τον Ρουφίνο (τέλη Δ' αρχές Ε' αιώνας) αποδίδεται σήμερα το έργο του μάρτυρα Παμφίλου για τον Ωριγένη³⁵⁹.

Άλλες απώλειες έργων φαίνεται να σημειώθηκαν, όταν μεταγενέστεροι βυζαντινοί λόγιοι αρκούσαν στην περιήληψη ορισμένων σπάνιων έργων, όπως τα παραδίδει ο Φώτιος στη *Βιβλιοθήκη* του και δεν ανέτρεχαν στο πρωτότυπο χειρόγραφο, το οποίο αφέθηκε και καταστράφηκε από τη φθορά του χρόνου³⁶⁰. Επομένως, το ίδιο το κείμενο της *Βιβλιοθήκης* πιθανόν να απέφερε τη μετέπειτα απώλεια κειμένων στα οποία άσκησε αρνητική κριτική ο Φώτιος και οδήγησε έτσι στην έλλειψη ενδιαφέροντος για την αναζήτηση και μελέτη των πρωτοτύπων.

Ένας επιπλέον σημαντικός λόγος καταστροφής ή διασποράς χειρογράφων είναι οι λεηλασίες που υπέστησαν οι βιβλιοθήκες από διάφορα στασιαστικά κινήματα, αλλά κυρίως από την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως το 1204 από τους Σταυροφόρους και το 1453 από τους Οθωμανούς.

Κατά τη διάρκεια της 57χρονης Λατινοκρατίας λεηλατήθηκαν και παραμελήθηκαν οι βιβλιοθήκες της Κωνσταντινουπόλεως με αποτέλεσμα να χαθούν σπάνια κλασικά κείμενα που διατηρούνταν έως τον ΙΒ' αιώνα³⁶¹. Μπορεί αρχικά η Δ' Σταυροφορία να ξεκίνησε με την ευλογία του πάπα Ιννοκεντίου Γ' με σκοπό την κατάληψη των Αγίων Τόπων από τους μουσουλμάνους, ολοκληρώθηκε όμως με την εκτροπή από τον αρχικό της στόχο. Η καταστροφή που έπληξε την Κωνσταντινούπολη ήταν μεγάλη και θύματά της υπήρξαν και οι βιβλιοθήκες. Πολλά βιβλία κάηκαν όπως συνέβη το 1203 και πιο βίαια το 1204. Πιθανόν στην πυρκαγιά του 1203 κάηκε και ο Θωμαΐτης τρίκλιнос, στον οποίο υποστηρίχτηκε ότι στεγάζονταν τα βιβλία της πατριαρχικής βιβλιοθήκης. Πέρα από την καταστροφή από τη φωτιά, χειρόγραφα ποικίλου περιεχομένου αρπάχθηκαν και πουλήθηκαν και άλλα μεταφέρθηκαν στη Δύση μετά το ενδιαφέρον που έδειξαν εκκλησιαστικοί κύκλοι της Δυτικής εκκλησίας³⁶². Ο Μιχαήλ Χωνιάτης περιγράφει τη βαρβαρότητα των κατακτητών και δείχνει τον βαθμό της καταστροφής που υπέστη η πατριαρχική βιβλιοθήκη³⁶³. Όσον αφορά την άλωση του 1453, αυτή

³⁵⁸ S. P. BROCK, «Syriac translations of Greek popular philosophy», στο: *Von Athen nach Bagdad*, (ed.) P. BRUNS (2003), σσ. 9-23.

³⁵⁹ ΧΡΗΣΤΟΥ, *Πατρολογία*, τ. Β', σσ. 940-943.

³⁶⁰ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΑΗΣ, *Συμβολή*, σ. 28.

³⁶¹ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΑΗΣ, *Συμβολή*, σσ. 41-42. WILSON, *Scholars*, σ. 218.

³⁶² Το τμήμα αυτό της πατριαρχικής βιβλιοθήκης ξαναχτίστηκε μετά την προτροπή του Θεοδώρου Λασκάρεως το 1214. Βλ. ΜΑΝΑΦΗΣ, *Βιβλιοθήκαι*, σσ. 130-131.

³⁶³ Μιχαήλ Ακομινάτου του Χωνιάτου, *Τὰ σωζόμενα*, (εκδ.) ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ, τ. Β', Αθήνα 1880, επιστολή 147, «*Τῷ Εὐρίπου κῦρ Θεοδώρῳ*», σ. 296.2-3: «*μᾶλλον γὰρ ὄνος λύρας καὶ κάνθαρος μύρου αἰσθήσονται ἢ οὔτοι ἀρμονίας λόγου καὶ χάριτος*».

επέτεινε την καταστροφή. Χαρακτηριστικά είναι τα αποσπάσματα των ιστορικών της περιόδου του Δούκα³⁶⁴ και του Κριτοβούλου³⁶⁵, που θρηνούν για την απώλεια των βιβλίων. Μετά την κατάληψη της Κωνσταντινουπόλεως το 1453 παρατηρείται εγκατάσταση πολλών Βυζαντινών λογίων στις λατινοκρατούμενες χώρες και την Ιταλία. Το γεγονός αυτό είναι χαρακτηριστικό για την αντιγραφή και μελέτη των χειρογράφων, αφού εκδηλώθηκε ένα έντονο ενδιαφέρον για το ελληνικό παρελθόν και τη σπουδή της κλασικής γραμματείας³⁶⁶. Μπορεί η αυτοκρατορία να είχε συρρικνωθεί, καθώς απαρτιζόταν μόνο από την Κωνσταντινούπολη και τον Μυστρά, ωστόσο το ενδιαφέρον των λογίων για τα γράμματα δεν σταμάτησε³⁶⁷. Πολλά χειρόγραφα μεταφέρονταν στη Δύση για να αντιγραφούν εκ νέου και να διατηρηθούν. Οι Ιταλοί ενδιαφέρθηκαν μέσω των Ελλήνων δασκάλων τους να γνωρίσουν την ελληνική γλώσσα και να μελετήσουν κείμενα της αρχαιότητας. Κύριος εκπρόσωπος της Ιταλικής Αναγέννησης θεωρείται ο Giordano Bruno, μαθητής του Μανουήλ Χρυσολωρά που τον ακολούθησε στην Κωνσταντινούπολη και επέστρεψε στην Ιταλία μεταφέροντας 238 ελληνικά χειρόγραφα. Ακόμη, ο καρδινάλιος Βησσαρίων (1403-1472) αποτελεί ένα σπουδαίο λόγιο της εποχής του βυζαντινού και ιταλικού ουμανισμού και συγχρόνως της μετάβασης από τον Μεσαίωνα στην Αναγέννηση, με πλούσιο συγγραφικό έργο. Ως πνεύμα δραστήριο ξεκίνησε να συγκεντρώνει κοσμικά χειρόγραφα από τον ελληνικό χώρο και να τα μεταφέρει στη Δύση³⁶⁸, ενώ παράλληλα κατέβαλε προσπάθειες ενίσχυσης των ελληνικών σπουδών στην Ιταλία. Προώθησε σε πανεπιστημιακές έδρες Έλληνες λογίους προερχόμενους, κυρίως από την Κωνσταντινούπολη. Ο Βησσαρίων πρόσφερε τα μέγιστα στην αναβίωση των ελληνικών γραμμάτων κατά τον ΙΕ' αιώνα, συμβάλλοντας και στη διάσωση του κειμένου της Βιβλιοθήκης του Φωτίου, αφού και οι δυο αρχαιότεροι κώδικες του

³⁶⁴ DUCAS, *Istoria Turco-Byzantinā (1241-1462)*, (ed.) V. GRECU, (Scriptores Byzantini I), Βουκουρέστι 1958, σσ. 387, 391-393, κεφ. 41.3, 42.1, στ. 1-8, 28-41, «Ὡ ναέ, ὦ ἐπίγειε οὐρανέ, ὦ οὐράνιον θυσιαστήριον, ὦ θεῖα καὶ ἱερά τεμένη, ὦ κάλλος ἐκκλησιῶν, ὦ βίβλοι ἱεραὶ καὶ Θεοῦ λόγια, ὦ νόμοι παλαιοὶ τε καὶ νέοι ... μεθ' ἡμέρας οὖν τρεῖς τῆς ἀλώσεως ἀπέλυσε τὰ πλοῖα, πορεύεσθαι ἕκαστον εἰς τὴν αὐτῶν ἐπαρχίαν καὶ πόλιν, φέροντα φόρτον, ὥστε βυθίζεσθαι. Ὁ δὲ φόρτος τί; ἱματισμὸς πολυτελής, σκεύη ἀργυρᾶ, χρυσᾶ, χαλκᾶ, καττιτέρινα, βιβλία ὑπὲρ ἀριθμὸν ... τὰς δὲ βίβλους ἀπάσας ὑπὲρ ἀριθμὸν ὑπερβαινούσας ταῖς ἀμάξαις φορτηγῶσαντες ἀπανταχοῦ ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ δύσει διέσπειραν. Δι' ἐνός νομίσματος δέκα βίβλοι ἐπιπράσκοντο, Ἀριστοτελικοί, Πλατωνικοί, Θεολογικοὶ καὶ ἄλλο πᾶν εἶδος βίβλου. Εὐαγγέλια μετὰ κόσμου παντοῖου ὑπὲρ μέτρον, ἀνασπῶντες τὸν χρυσὸν καὶ τὸν ἄργυρον, ἄλλ' ἐπώλουν, ἄλλ' ἔρριπτον».

³⁶⁵ CRITOBULI IMBRIOTAE, *Historiae*, (ed.) D. R. REINSCH, CFHB 22, Βερολίνο-Νέα Υόρκη 1983, σ. 73.6-10, «Βίβλοι τε ἱεραὶ καὶ θεῖαι, ἀλλὰ δὴ καὶ τῶν ἑξω μαθημάτων καὶ φιλοσόφων αἰ πλεῖσται, αἰ μὲν πυρὶ παρεδίδοντο, αἰ δὲ ἀτίμως κατεπατοῦντο, αἰ πλείους δὲ αὐτῶν οὐ πρὸς ἀπόδοσιν μᾶλλον ἢ ὕβριν δύο ἢ τριῶν νομισμάτων, ἔστι δ' ὅτε καὶ ὀβολῶν ἀπεδίδοντο».

³⁶⁶ ROSENQVIST, *βυζαντινὴ λογοτεχνία*, σσ. 254-256.

³⁶⁷ REYNOLDS & WILSON, *Αντιγραφείες*, σ. 92. Γνωρίζουμε ότι το μόνο σημαντικό πλήρες αντίγραφο που καταστράφηκε από τους Τούρκους, όπως πληροφορούμαστε από τον Κωνσταντίνο Λάσκαρι είναι το κείμενο της παγκόσμιας ιστορίας του Διοδώρου Σικελιώτη.

³⁶⁸ Για τη βιβλιοθήκη του Βησσαρίωνος βλ. L. LABOWSKY, *Bessarion's Library and the Bibliotheca Marciana: Six Early Inventories*, (Edizioni di Storia e Letteratura), Roma 1979.

έργου: *Marcianus Graecus 450* και *Marcianus Graecus 451* προέρχονται από τη μεγάλη συλλογή του, που κοσμεί σήμερα τη Μαρκιανή Βιβλιοθήκη της Βενετίας.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο Φώτιος ανεδείχθη σε μία από τις κορυφαίες προσωπικότητες του Θ' αιώνας. Εκτός από πολιτικός και διπλωμάτης υπήρξε εκκλησιαστικός ηγέτης, δεινός συγγραφέας και θεολόγος. Η μορφή του συνδέθηκε με τον εκχριστιανισμό των σλαβικών λαών και των Βουλγάρων, αλλά και με τη διαμάχη με τον πάπα Νικόλαο Α' και τη Δυτική Εκκλησία. Η πολύπλευρη δράση του αποτέλεσε πολλάκις αντικείμενο της σύγχρονης έρευνας. Αξιοπρόσεκτο είναι το γεγονός ότι η διορατικότητα σε συνδυασμό με την ευρεία μόρφωσή του αναδεικνύονται στην επικοινωνία που είχε με άρχοντες εντός και εκτός Βυζαντίου. Χαρακτηριστική είναι η πατρική σχέση που ανέπτυξε με τον άρχοντα της Βουλγαρίας, Βόρι - Μιχαήλ. Η φιλική του στάση προς αλλοεθνείς ηγεμόνες φανερώνει το μεγάλο ιεραποστολικό του έργο. Οι σύγχρονοί του, όμως, δεν φαίνεται να συνέλαβαν το πνεύμα του Φωτίου και αφιέρωσαν λίγες μόνο γραμμές γύρω από τον πολύτροπο του και συνήθως οι πηγές που τον μνημονεύουν παρουσιάζουν αντιφωτιανές τάσεις.

Η μορφή του Φωτίου σηματοδοτεί την πνευματική αναγέννηση του βυζαντινού Θ' αιώνας. Η ευρυμάθειά του, την οποία αναγνώριζαν ακόμη και οι εχθροί του (*Νικήτας Δαβίδ, ψευδο-Συμεών*) εγκαινιάζουν μία νέα εποχή του Βυζαντινού Κλασικισμού. Η λογιοσύνη του Φωτίου βρίσκει την έκφρασή της στη σύνθεση μεγάλων έργων όπως το *Λεξικό* και η *Βιβλιοθήκη*, τα οποία σηματοδοτούν τη στροφή των λογίων της εποχής του στα κλασικά πρότυπα. Μπορεί να μην γνωρίζουμε παρά μόνο ελάχιστα για τη μόρφωσή του, αλλά οπωσδήποτε υπήρξε μεγάλη. Ο Φώτιος με τη *Βιβλιοθήκη* του εισάγει μία νέα στάση της Ορθοδοξίας ως προς τον αρχαίο ελληνικό κόσμο. Είναι αυτός που βοηθά στην αφομοίωση της αρχαίας ελληνικής γραμματείας στην πνευματική ζωή των Βυζαντινών. Η *Βιβλιοθήκη* είναι κείμενο μοναδικό, καθώς ο Φώτιος ενσωμάτωσε τις προσωπικές κρίσεις του σε κάθε έργο ξεχωριστά, με έκδηλη την έλλειψη φανατισμού, αφού επικρίνει και εκκλησιαστικούς ιστορικούς για δογματική εκτροπή. Η *Βιβλιοθήκη* αποτελεί το επιστέγασμα αυτού του πνεύματος, το οποίο έθεσε τις βάσεις για περαιτέρω σπουδή και παραγωγή κοσμικών κειμένων. Αν δεν ήταν ο Φώτιος να καταγράψει τα έργα αρχαίων και βυζαντινών συγγραφέων δεν θα γνωρίζαμε ούτε το όνομα μερικών από αυτούς. Αλλά και για τη χριστιανική λογοτεχνία η συμβολή του είναι μεγάλη, αφού εκατό και πλέον εκκλησιαστικά κείμενα γίνονται γνωστά μόνο μέσα από τη *Βιβλιοθήκη* του. Ακόμη, όμως, και για τα σωζόμενα έργα ο Φώτιος προσφέρει τη φιλολογική και άλλη αξιολόγησή του στον σύγχρονο μελετητή.

Μία από τις πρώτες παρατηρήσεις του αναγνώστη της *Βιβλιοθήκης* είναι η έμφαση που δίνει ο Φώτιος στην ιστοριογραφία και μάλιστα την κοσμική. Όπως, επισημάνθηκε οι κοσμικοί ιστοριογράφοι είναι 27 έναντι 15 εκκλησιαστικών. Ο

λόγιος άνδρας φαίνεται ότι ενδιαφέρθηκε για την ιστοριογραφία, η οποία ως γραμματειακό είδος παραμελήθηκε στην εποχή του. Επέδειξε πρωτίστως ενδιαφέρον για ιστορικούς συγγραφείς της περιόδου από τον Δ΄ έως τον Ζ΄ αιώνα. Επιπρόσθετα, στη Βιβλιοθήκη συναντώνται και είδη που δεν ευδοκίμησαν στην εποχή του Φωτίου, όπως το ερωτικό μυθιστόρημα που απαντάται στην ελληνιστική αρχαιότητα. Η προσπάθειά του είναι εμφανής: να διασώσει το περιεχόμενο εκείνων των βιβλίων που κινδύνευαν να χαθούν. Ακόμη, η ενασχόλησή του με συγγραφείς των ελληνορωμαϊκών χρόνων προβάλλει την αντίθεση των όρων Έλληνας- Βάρβαρος. Ο Φώτιος ενδιαφέρεται επίσης για την εναλλαγή των αυτοκρατοριών της Ανατολής, των Αχαιμενιδών, των Μακεδόνων και της Νέας Ρώμης και από τη φιλολογική μελέτη της ιστορίας αντλεί όχι μόνο γνώση αλλά και πνευματική τέρψη. Βέβαια, η αξία της Βιβλιοθήκης δεν σταματά εκεί. Παρά την αρνητική κριτική του Φωτίου σε κάποια έργα, όπως, στην περίπτωση του Νικομάχου Γερασηνού, το έργο παρουσιάζεται εκτενώς. Παράλληλα, κάποια από τα κείμενα δεν περιέχουν μόνο πολιτικά και πολεμικά γεγονότα αλλά και πολλές γεωγραφικές πληροφορίες, πράγμα που δείχνει το ενδιαφέρον του Φωτίου για εξωτικά μέρη. Οι διηγήσεις του Κτησία και του Νόννοσου αποτελούν ενδεικτικά παραδείγματα. Πιο συγκεκριμένα, θεωρούμε ότι η ιστορία του Νόννοσου που περιγράφει τη διπλωματική αποστολή στους Αιθίοπες φαίνεται να αποτέλεσε πρότυπο μίμησης για τη δική του αποστολή στους Άραβες. Ενδιαφέρον επέδειξε ο Φώτιος και στις βιογραφίες των φιλοσόφων (Πυθαγόρας, Απολλώνιος Τυανέας, Ισίδωρος) και στα φιλολογικά έργα του Πρόκλου, του Ελλαδίου και της Παμφίλας. Επιπρόσθετα, παρατηρείται στη Βιβλιοθήκη, το ενδιαφέρον του λογίου για την ελεύθερη βούληση. Γι' αυτό πραγματεύεται τα έργα «Περί Προνοίας» και «Είμαρμένης» του Ιεροκλή, «κατά Είμαρμένης» του Διόδωρου Ταρσού, του Μεθόδιου Ολύμπου και το εκτενές κείμενο για το χαμένο έργο του Θεόδωρου Μοψουεστίας που διαψεύδει τις ιδέες του Ωριγένη και κάνει λόγο για τη σημασία της ενσάρκωσης του Λόγου, τη σημασία της Ανάστασης και του Βαπτίσματος. Αξιοπρόσεκτο είναι ότι οι ποιητές της ελληνικής αρχαιότητας απουσιάζουν από το έργο, αφού αποτελούσαν αντικείμενο της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Από τη Βιβλιοθήκη, όμως, δεν θα μπορούσαν να απουσιάζουν και τα θεολογικά έργα, καθώς ως Χριστιανός ο Φώτιος έπρεπε να διαβάζει και τέτοιου είδους κείμενα για πνευματική ωφέλεια!

Με βάση τα ανωτέρω εύλογα εξάγεται το συμπέρασμα ότι η μορφή του Φωτίου σηματοδότησε την αφετηρία για την ακμή των γραμμάτων που ακολούθησε το τέλος της εικονομαχίας και υπήρξε ο βασικός πρόδρομος του καλούμενου πρώτου βυζαντινού ουμανισμού. Ο ιδρυτής της Μακεδονικής δυναστείας, Βασίλειος Α΄, προσφυώς επέλεξε τον Φώτιο ως παιδαγωγό των διαδόχων του. Χάρη στη διδασκαλία του οι αυτοκράτορες Λέων ς' και ο διάδοχος του Κωνσταντίνος Ζ' Πορφυρογέννητος, επέδειξαν υψηλό ενδιαφέρον για την εγκύκλιο παιδεία και την υψηλή λογιόσύνη. Ενώ, όμως, ο Φώτιος επέλεξε να

παραθέσει και να αξιολογήσει τα κλασικά ή χριστιανικά κείμενα αυτόνομα, οι προαναφερόμενοι λόγιοι αυτοκράτορες προτίμησαν να ενθαρρύνουν τη δημιουργία μεγάλων συμπληματικών εγκυκλοπαιδικών έργων για χρηστικούς κυρίως λόγους.

SUMMARY

The famous patriarch Photius became one of the most prominent figures in the 9th century. Besides being a politician and diplomat, he excelled as ecclesiastical leader, outstanding writer and a theologian. His name has been associated with the conversion of the Slavs and Bulgars into Christianity, as well as his controversial relationship with Pope Nicholas I and the western church. His multi-level activities became the focus point in contemporary research. It is worth noting that his far-sightedness together with his substantial education is evident in his contacts with noblemen within and outside the empire. Characteristic of this trend is the relationship he developed with the leader of the Bulgars Boris – Michael. His friendly contacts to foreign rulers reveal his great missionary work. His contemporaries however, did not perceive his great intelligence and only devoted marginal comments to his talented nature. Thus, the few references to him show anti-Photian tendencies.

The personality of Photius encompasses the Byzantine renaissance of the 9th century. His impressive knowledge, also recognized by his enemies (Nicetas David, pseudo-Symeon), inaugurates a new period in Byzantine classicism. Photius's literary capability finds its expression in several major works, such as his *Lexicon*, and his *Bibliotheca* which point to the implementation of classical models in the literary activity of his time. Even though we have minimal knowledge of his education, we can be sure that it was extensive. With his *Bibliotheca*, Photius introduces a new attitude of the Orthodox church towards the classical Greek world. It is his activity which contributes towards the assimilation of the ancient literary tradition into the spiritual life of contemporary Byzantines. The *Bibliotheca* is a unique text, because Photius incorporated his personal commentary for each work separately with a visible lack of fanaticism, since he even rebukes ecclesiastical authors for dogmatic digression. The *Bibliotheca* forms the apex of this legacy which laid the foundation for the increase in production of secular works. Without the contribution of Photius who undertook to register the works of ancient and Byzantine authors, even the name of some of them would remain unattested. At the same time, his contribution for Christian literature remains substantial, since more than one hundred sacred works become known only through his *Bibliotheca*. But even for surviving texts, Photius offers his literary and general evaluation to modern researchers. With regard to the *Bibliotheca*, one of the first observations of the modern reader is the emphasis that Photius stresses on historiography, especially secular. As it has been pointed out in our study, there are 27 secular historians, as compared to 15 ecclesiastical. This literary figure showed interest for secular historiography, which had been neglected as a literary genre in his time. He primarily demonstrated interest for historians between the 4th and 7th centuries. In addition, the *Bibliotheca* also includes genres which were not cultivated in

the age of Photius, such as the literary romance which flourished during the Hellenistic period. His goal is apparent: To preserve the content of such works that were in danger to be lost forever. His preoccupation with authors of the Graeco-Roman times also demonstrates the juxtaposition of the terms Greek and barbarian. Photius is also interested in the alteration of the empires in the east, the Achaemenid, the Macedonian as well as New Rome, while from the literary study of history he absorbs not only knowledge, but pleasure too. Of course, this is not the end in the *Bibliotheca's* literary value. Despite the negative judgment of Photius for some works such as that of Nichomachus of Gerasa, the treatise receives extensive covering. At the same time, some of the texts do not preserve only political or war narratives, but include much geographical information a fact which reflects Photius's interest for exotic places. The narratives of Ctesias and Nonnosus form characteristic examples. More specifically, we believe that the history of Nonnosus which describes the diplomatic mission to the Ethiopians appears to have formed a model of emulation for his own mission to the Arabs. Photius was similarly attracted to the biographies of philosophers (Pythagoras, Apollonius of Tyana, and Isidore) and the literary treatises of Proclus, Helladius and Pamphila. Free will is also revealed as a subject of interest within the *Bibliotheca*. For this reason he comments on the works «Περὶ Προνοίας» and «Εἰμαρμένης» of Hierocles, «κατὰ Εἰμαρμένης» by Diodorus of Tarsus, the work of Methodius of Olympus and the extensive commentary for the now lost text by Theodorus of Mopsuestia which abrogated the views of Origen and lays significance on the idea of the incarnation of speech as well as that of the resurrection and baptism. It is noteworthy that ancient Greek poets are absent from Photius's work, since they formed part of the educational curriculum. Nonetheless, theological works could not be absent from the *Bibliotheca*, since Photius as a Christian, had to read such works for his spiritual profit! Based on these results, the conclusion is reached that Photius's personality initiated the beginning in the rise of literary activity following the end of iconoclasm, and became the forerunner of the so-called first Byzantine humanism. The founder of the Macedonian dynasty, Basil I, was mindful of this when he selected Photius as tutor to his heirs. It was due to his teaching efforts that emperors Leo VI and his son Constantine VII Porphyrogenetus demonstrated outstanding interest for higher education and proficient literary activity. However, whereas Photius chose to present and evaluate classical and Christian works by themselves, the aforementioned emperors decided to encourage the formation of large collections of extracts to be employed for practical use.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΕΣ

- ARETHAE ARCHIEPISCOPI CAESARIENSIS, *Scripta Minora*, (ed.) L. WESTERINK, Leipzig 1968.
- ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, «Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων», PG 31, Ομιλία ΚΒ', (ed.) J. P. MIGNE, Venice 1857.
- CRITOBULI IMBRIOTAE, *Historiae*, (ed.) R. REINSCH, CFHB 22, Βερολίνο-Νέα Υόρκη 1983.
- NICETAE DAVIDIS, *Vita Ignatii Patriarchae*, (ed.) J. M. DUFFY, CFHB 51, Washington, D.C. 2013.
- DUCAS, *Istoria Turco-Byzantinā (1241-1462)*, (ed.) V. GRECU, (Scriptores Byzantini I), Βουκουρέστι 1958.
- IOSEPHI GENESII, *Regum Libri Quattuor*, (ed.) H. G. BECK – A. KAMBYLIS – R. KEYDELL, CFHB 14, Berlin 1978.
- J. D. MANSI, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, τ. 1-31, Φλωρεντία – Βενετία 1759 – 1798, (ανατ.) Graz 1960 – 1962.
- Μιχαήλ Ακομινάτου τοῦ Χωνιάτου, *Τὰ σωζόμενα*, (έκδ.) ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ, τ. Β', Αθήνα 1880.
- NICHOLAS I PATRIARCH OF CONSTANTINOPLE *Letters*, (eds.) R. JENKINS – L. WESTERINK, CFHB 6, Washington D. C. 1973.
- PHOTIUS *Bibliothèque*, (ed.) R. HENRY, 8 vols, (Les Belles Lettres), Paris 1959-1977.
- PHOTIUS *Epistulae et Amphilochia*, (eds.) B. LAOURDAS – W. G. WESTERINK, τ. Α'-Στ', (Teubner), Leipzig 1983-1987.
- PHOTII PATRIARCHAE *Lexicon*, τ. Α', Α-Δ, (ed.) ΧΡ. ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ, Βερολίνο – Νέα Υόρκη 1982 και τ. Β' 1998.
- (Pseudo)SYMEONIS MAGISTRI AC LOGOTHETAE, *Annales*, (ed.) I. BEKKER, CSHB 45, Βόννη 1838.
- SYMEONIS MAGISTRI ET LOGOTHETAE, *Chronicon*, CFHB 44, Berlin 2006.
- SUIDAE *Lexicon*, (ed.) A. ADLER, τ. Α'-Ε', (BT), Leipzig 1928-1938.
- The Synodicon Vetus*, (eds.) J. DUFFY – J. PARKER, CFHB 15, Washington 1979.
- THEOPHANES *Continuatus*, (ed.) M. FEATHERSTONE, Libri I-IV, (CFHB 53), Berlin 2014.
- Vie et office de Saint Euthyme le Jeune*, (ed.) L. PETIT, ROC 8 (1903), σσ. 155-205.
- Βίος Ιωσήφ Υμνογράφου, (ed.) A. PAPADOPOULOS - KERAMEUS, *Monumenta Graeca et Latina ad historiam Photii patriarchae pertinentia*, v. II, (BHG 944), Petropoli 1901.
- PHILOSTORGIUS *Kirchengeschichte*, (eds.) JOSEPH BIDEZ- F. WINKELMANN (GCS), Berlin 1972.

ΝΕΩΤΕΡΗ ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- D.E. AFINOGENOV, «Patriarch Photius as Literary Theorist. Aspects of Innovation» *Bsl* 56 (1995), σσ. 339-345.
- H. AHRWEILER, «Sur la carrier de Photius avant son patriarcat», *BZ* 58 (1965), σσ. 348-363.
- M. AUBINEAU, «Photius, Bibliothèque: Codex 53: Sur les Pelagiens», *Revue de philology, de literature, et d'histoire anciennes* 41, (1967), σσ. 232-241.
- T. BARNES, *Constantine Dynasty, religion and power in the later Roman Empire*, (Wiley Blackwell Press), 2011.
- G. H. BECK, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, (München 1959).
- R. BEUTLER, «Proklos», *RE* 23 (1957), στ. 186-247.
- H. BLANCK, *Το Βιβλίο στην Αρχαιότητα με 121 εικόνες και σχέδια*, μτφρ. Δ. Γ. Γεωργοβασίλης και Μ. Pfreimter, (Δημ. Παπαδήμας), Αθήνα 1994.
- H. J. BLUMENTHAL, «Photius on Themistius (Cod. 74): Did Themistius Write Commentaries on Aristotle?», *Hermes* 107 (1979), σσ. 168-182.
- S. P. BROCK, «Syriac translations of Greek popular philosophy», στο *Von Athen nach Bagdad*, (ed.) P. BRUNS (Bonn 2003), σσ. 9-23.
- W. BUCHWALD, A. HOHLWEG, O. PRINZ, *Tusculum – Λεξικόν Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων της Αρχαιότητας και του Μεσαίωνα*, μτφρ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΑΛΕΞ. ΦΟΥΡΛΑΣ, τ. Α', (ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΑΛΕΞ. ΦΟΥΡΛΑΣ), Αθήνα 1993.
- A. CAMERON – H. HALL, *Eusebius, Life of Constantine, introduction, translation and commentary*, (Clarendon press), Oxford 1999.
- L. CANFORA, «Le "cercle des lecteurs" autour de Photius: une source contemporaine», *REB* 56 (1998), σσ. 269-273.
- EV. CHRYSOS, «Rome and Constantinople in Confrontation: the Quarrel over the Validity of Photius's Ordination», στο: *Byzantium in Dialogue with the Mediterranean. History and Heritage*, (eds.) D. SLOUTJES – M. VERHOEVEN, Boston 2019, σσ. 24-46.
- C. COPPOLA, «Contributo alla restituzione del testo della lettera a Tarasio, proemiale della "Bibliotheca" di Fozio» *Rivista di Studi Bizantini e Neollenici* 12-13 (1975-1976), σσ. 129-153.
- K. CORRIGAN, *Visual polemics in the Ninth – Century Byzantine Psalters*, (Cambridge University Press), Cambridge 1992.
- CAIZZI DECLEVA, «Aenesidemus and The Academy», *CQ* 42, τ. 1, (1992), σσ. 176-189. *Dictionnaire de Spiritualité, Ascétique et mystique, Doctrine et histoire*, publié sous la direction de M. Viller, S. J., assisté de F. Cavallera et de Guibert, S. J., avec le concours d'un grand nombre de collaborateurs, Tome XII, Première Partie, Paris 1984.
- A. DILLER, «Photius' Bibliotheca in Byzantine Literature», *DOP* 16 (1962), σσ. 389-396.

- F. DVORNIK, «'Photius' Career in Teaching and Diplomacy», *Bsl* 34 (1973), σσ. 211-218.
- _____, «Patriarch Photius, Scholar and Statesman» *Classical Folia* 13.2 (1959), σσ. 3-18 και 14.1 (1960), σσ. 3-22.
- _____, «The Patriarch Photius in the Light of Recent and Research», *Berichte zum XI. Internationalen Byzantinisten-Kongress*, III.2 (Munich 1958), σσ. 1-56.
- _____, «The second schism de Photios», *Byz* 8 (1933), σσ. 425-475.
- V. GRUMEL, *Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople*, τ. Β', Κωνσταντινούπολη 1936.
- N. G. HAMMOND, *Η ιστορία της Μακεδονίας, 10: Τα ιστορικά γεγονότα από το 323 έως το 239 π.Χ.*, μτφρ. Θ. Γεωργιάδης, (Μάλλιαρης-Παιδεία Α.Ε), Θεσσαλονίκη 2018.
- T. HÄGG, «Photius at work: Evidence from the Text of the Bibliotheca», *GRBS* 14 (1973), σσ. 213-222.
- _____, *Photios als Vermittler antiker Literatur: Untersuchungen zur Technik des Referierenrens und Exzerpieren in der Bibliothek*, Uppsala 1975.
- T. HÄGG and W. TREADGOLD, «The Preface of the Bibliotheca of Photius once more» *SO* 61 (1986), σσ. 133-138.
- F. HALKIN, «La Date de composition de la Bibliothèque de Photius remise en question», *AnBoll* 81 (1963), σσ. 414-417.
- J. HERGENRÖTHER, *Photius, Patriarch von Konstantinopel: Sein Leben seine Schriften und das grieschische Schisma*. (Nach Handschriften und gedruckten Quellen), Regensburg 1867 και επανέκδοση Darmstadt 1966.
- B. HEMMERDINGER, «Photius à Bagdad», *BZ* 64 (1971), σ. 37.
- _____, «Les "notices et extraits" des Bibliothèques grecques de Bagdad par Photius», *REG* 69 (1965), σσ. 101-103.
- _____, «Le Codex 252 de la Bibliothèque de Photius», *BZ* 58 (1965), σσ. 1-2.
- W. HENRY, *A Dictionary of Christian Biography and Literature to the end of the sixth century A.D., with an Account of the Principal Sects and Heresies*, new ed. GRAND RAPIDS, (Christian Classics Ethereal Library), Boston 2000.
- L. VAN HOOK, «The Literary Criticism in the *Bibliotheca* of Photius», *Classical Philology* 4 (1909), σσ. 178-189.
- H. HUNGER, *The Reconstruction and Conception of the Past of the Literature, The 17th International Byzantine Congress*, (Major Papers), Νέα Υόρκη 1986.
- _____, *Βυζαντινή Λογοτεχνία, η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τ. Α'-Γ', (Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης), Αθήνα 1987-1994.
- _____, *Ο Κόσμος του Βυζαντινού Βιβλίου, γραφή και ανάγνωση στο Βυζάντιο*, μτφρ. Γ. Βασιλάρος, επιμ. Τ. Κόλιας, (Ινστιτούτο του Βιβλίου – Μ. Καρδαμίτσα), Αθήνα 1995.
- F. JACOBY (ED.), *DIE FRAGMENTE DER GRIECHISCHEN HISTORIKER*, 3 VOLS, (LEIDEN NEW YORK), 1923-1958.
- _____, «IUSTUS», *RE* 10.2 (1919), στ. 1341-1346.

- R. J. H. JENKINS, «A NOTE ON NICETAS DAVID PAPHLAGO AND THE VITA IGNATII», *DOP* 19 (1965), σσ. 241-248.
- A. KAZHDAN, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, v. I-III, (Oxford University Press), New York-Oxford 1991.
- G. KENNEDY, *Ιστορία της Κλασικής ρητορικής, Αρχαίας Ελληνικής και Ρωμαϊκής*, μτφρ. Νικ. Νικολούδης, Επίβλεψη Ιωαν. Αναστασίου, 9^η Έκδοση, (Δημ. Ν. Παπαδήμας), Αθήνα 2000.
- _____, *Greek Rhetoric under Christian Emperors*, (Princeton University Press), New Jersey 1983.
- P. KROH, *Λεξικό Ελλήνων και Λατίνων*, μτφρ. Δ. ΛΥΠΟΥΡΔΗΣ- Λ. ΤΡΟΜΑΡΑΣ, (University Studio Press), Θεσσαλονίκη 1996.
- K. ΚΡΟΥΜΠΑΧΕΡ, *Ιστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας*, τ. Δ', μτφρ. Γ. ΣΩΤΗΡΙΑΔΟΥ, εκδ. (Πάπυρος), Αθήνα 1964.
- G.L. KUSTAS, «History and Theology in Photius», *GOTR* 10 (1964), σσ. 37-74.
- _____, «The Literary Criticism of Photius», *Ελληνικά* 17 (1962), σσ. 132-169.
- L. LABOWSKY, *Bessarion's Library and the Bibliotheca Marciana: Six Early Inventories*, (Edizioni di Storia e Letteratura), Roma 1979.
- P. LEMERLE, *Ο Πρώτος Βυζαντινός Ουμανισμός. Σημειώσεις και Παρατηρήσεις για την εκπαίδευση και τη παιδεία στο Βυζάντιο από τις αρχές ως τον 10^ο αιώνα*, μτφρ. Μαρία Πελεκίδου –Νυσταζοπούλου, (Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης), Αθήνα 1985.
- A. LESKY, *Ιστορία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας*, (μτφρ. Α. ΤΣΟΠΑΝΑΚΗΣ), Θεσσαλονίκη 1964.
- C. LEVY, *Les Philosophies hellénistiques*, (Les Belles Lettres), Paris 1997.
- ST. LINNER, *Ιστορία του Βυζαντινού πολιτισμού*, μτφρ. Ψάλτης Ζ., (Γκοβόστης), Αθήνα 1999.
- E. A. LIVINGSTONE, *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, (Oxford University Press) New York 1997.
- A. A. LONG, *Η έλληνιστική φιλοσοφία. Στωϊκοί, Επικούρειοι, Σκεπτικοί*, μτφρ. ΣΤ. ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΣ & Μ. ΔΡΑΓΩΝΑ-ΜΟΝΑΧΟΥ, Αθήνα 1990.
- C. MANGO, «The Availability of Books in the Byzantine Empire», A.D. 750-850, στο: *Byzantine Books and Bookmen*, (Washington, D.C., 1975), σσ. 29-45.
- H. I. MARROU, *Histoire de l'éducation dans l'Antiquité*, (Éditions du Seuil), Paris 1964.
- E. MARTINI, *Textgeschichte der Bibliothek des Patriarchen Photios von Konstantinopel*, τ. Α', (Die Handschriften, Ausgaben und Übertragungen), Λειψία 1911.
- D. MENDELS, «Greek and Roman History in the Bibliotheca of Photius. A note», *Byz* 56 (1986), σσ. 196-206.
- E. MIONI, *Bibliothecae Divi Marci Codices Graeci Manuscripti*, vol. II, *Thesaurus Antiquus codices 300- 625*, (Istituto Poligrafico E Zecca Dello Stato Libreria Dello Stato), Roma 1985.
- _____, *Εισαγωγή στην ελληνική παλαιογραφία*, μτφρ. Νικ. Μ. Παναγιωτάκη, με συμπληρώσεις του συγγραφέα και του μεταφραστή, Ε' έκδοση, (MIET), Αθήνα 1998.

- V. NARBEKOV, *Der Nomokanon des Patriarchen von Kpel Photios mit der Erläuterung des Balsamon*, (Historisch – Kanonische Untersuchungen), Kasan 1899.
- A. NÉMETH, «*The Excerpta Constantiniana and the Byzantine Appropriation of the Past*», (Cambridge University Press), Cambridge 2018.
- A. NICHOLS, *Rome and the Eastern Churchs*, 2nd edition, (Ignatius Press), United States 2010.
- A. NOGARA, «Note sulla composizione e la struttura della Biblioteca di Fozio, patriarca di Costantinopoli I», *Aevum* 49 (1976), σσ. 213-242.
- _____, «Sergio il Confessore e il cod. 67 della Biblioteca de Fozio patriarca di Costantinopoli», *Aevum* 52 (1978), σσ. 261-266.
- J. NORWICH., *Σύντομη Ιστορία του Βυζαντίου*, μτφρ. Π. ΚΩΣΤΕΛΕΝΟΣ, (Γκοβόστης), Αθήνα 1999.
- G. OSTROGORSKY, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, (μτφρ. Ιωάννης Παναγόπουλος, επιστημονική εποπτεία Ευάγγελος Κ. Χρυσός), τ. Α'-Β', (Στέφανος Βασιλόπουλος), Αθήνα 2008.
- J.R. MARTINDALE, *Prosopography of the Byzantine Empire I. (641-867)*, Ashgate, Aldershot, 2001.
- J. O. ROSENQVIST, *Η Βυζαντινή λογοτεχνία από τον 6^ο αιώνα ως την άλωση της Κωνσταντινούπολης*, (μτφρ. Ι. Βάσσης), (Κανάκη), Αθήνα 2008.
- R. RENEHAN, «Photius on Ctesias», *AJP* 84 (1963), σ. 71.
- L. D. REYNOLDS & N. G. WILSON, *Αντιγραφείς και Φιλολόγοι – Το ιστορικό της παράδοσης των κλασικών κειμένων*, μτφρ. Νικ. Μ. Παναγιωτάκη, Β' Έκδοση, (MIET), Αθήνα 1989.
- S. RUNCIMAN, *Η Βυζαντινή Θεοκρατία*, (Δόμος), Αθήνα 1982.
- A. SEVERYNS, *Recherches sur la Chrestomathia de Proclo*, τ. Α'-Δ', Παρίσι 1938 – 1963.
- _____, «Les vies paralleles de Plutarque dans la Bibliothèque de Photius», *Mélanges offerts à A. M. Desrousseaux*, Paris 1937, σσ. 435-450.
- L. SIMEONOVA, *Diplomacy of the Letter and the Cross, Photios, Bulgaria and the Papacy 860s-880s*, (A. M. Hakkert) Amsterdam 1998.
- J. SCHAMP, *Photios historien des lettres. La Bibliothèque et ses notices biographiques*, (Les Belles Lettres), Παρίσι 1987.
- J. SCHARF, «Zur Ehrheitsfrange der Manichäerbücher des Photius» *BZ* 44 (1951), σσ. 487-494.
- W. SMITH, *A Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology. By various writers*, (University of Michigan Library), Michigan 2005.
- C. STINGER, *Humanism and the Church Fathers: Ambrogio Traversari (1386-1439) and the Revival of Patristic Theology in the Early Italian Renaissance*, (University of New York Press), New York 1977.
- W. T. TREADGOLD, «Photius before his Patriarchate», *JEH* 53 No1, (January 2002), σσ. 1-17.
- _____, *The Nature of the Bibliotheca of Photius*, (Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies Trustees for Harvard University Washington), Washington, D.C. 1980.

- _____, «The Recently Completed Edition of the Bibliotheca of Photius», *Bsl* 41 (1980), σσ. 50-61.
- _____, «Photius' Bibliotheca: a Supplementary Note» *GRBS* 12 (1971), σσ. 559-560.
- _____, «Photius on the Transmission of texts (Bibliotheca, Codex 187) », *GRBS* 19 (1978), σσ. 171-175.
- _____, «The Preface of the Bibliotheca of Photius: Text, Translation and Commentary» *DOP* 31 (1977), σσ. 343-349.
- V. TSAMAKDA, *The Illustrated Chronicle of Ioannes Skylitzes in Madrid*, (Alexandros Press), Leiden 2002.
- K. TSANTSANOGLOU, *New Fragments of Greek Literature from the Lexicon of Photius*, (Ακαδημία Αθηνών), Αθήνα 1984.
- R. E. VENABLES, *A Dictionary of Christian Biography and Literature, with an Account of the Principal Sects and Heresies*, (Cristian Classics Ethereal Library), 2000.
- H. WACE, *A Dictionary of Christian Biography and Literature to the end of the Sixth Century A. D., with an Account of the Principal Sects and Heresies*, new ed. GRAND RAPIDS, (Christian Classics Ethereal Library), Boston 2000.
- G. WENTZEL, «Die griechische Übersetzung der Viri illustres des Hieronymus», *TU*, 13.3 (1895).
- D. STRATOUDAKI – WHITE, *Patriarch Photios of Constantinople. His Life, Scholarly Contributions, and Correspondence Together with a Translation of Fifthy – two of His Letters*, (Holy Cross Orthodox Press), Massachusetts 1981.
- N.G. WILSON, *Οι Λόγιοι στο Βυζάντιο*, μτφρ. Νικ. Κονομής, (Καρδαμίτσα), Αθήνα 2014 (δεύτερη έκδοση πλήρως αναθεωρημένη).
- _____, «Books and Readers in Byzantium», *Byzantine Books and Bookmen. A Dumbarton Oaks Colloquium*, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, Washington, D.C. 1971, σσ. 1-15.
- _____, «The Composition of Photius' Bibliotheca» *GRBS* 9 (1968), σσ. 451-455.
- _____, «The Libraries of the Byzantine World», *GRBS* 8 (1967), σσ. 53-80.
- K. ZIEGLER, «Photios 13» *RE* 20 (1941), στ. 667-727.

ΝΕΩΤΕΡΗ ΕΛΛΗΝΟΦΩΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- A. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΥ, *Ιεροί Κανόνες*, (Αποστολική Διακονία), Αθήνα 1997.
- I. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, «Βίος Κωνσταντίνου-Κυρίλλου, Βίος Μεθοδίου» *ΕΕΘΣΘ* 12 (1967), σσ. 113-200.
- M. ΑΝΑΣΤΟΣ, «Παυλικιανοί και Βογόμιλοι», *ΙΕΕ Η'* (Βυζαντινός Ελληνισμός-Μεσοβυζαντινοί Χρόνοι 642-1071), (Εκδοτική Αθηνών), Αθήνα 2001, σσ. 258-259.
- _____, «Οι δύο πατριαρχείες του Φωτίου», *ΙΕΕ Η'* (Βυζαντινός Ελληνισμός-Μεσοβυζαντινοί Χρόνοι 642-1071), (Εκδοτική Αθηνών), Αθήνα 2001, σσ. 261-262.

- _____ «Η μελέτη των κλασικών και ο Φώτιος», *ΙΕΕ Η'* (Βυζαντινός Ελληνισμός- Μεσοβυζαντινοί Χρόνοι 642-1071), (Εκδοτική Αθηνών), Αθήνα 2001, σσ. 240-242.
- _____ «The papal legates at the Council of 861 and their compliance with the wishes of the Emperor Michael III» στο: *Αρμός, Τιμητικός τόμος στον καθηγητή Ν. Κ. Μουτσόπουλο για τα 25 χρόνια πνευματικής του προσφοράς στο Πανεπιστήμιο*, (Θεσσαλονίκη 1990), σσ. 185-200.
- ΑΘ. ΑΡΒΑΝΙΤΗΣ, «Κοπτική γραμματεία», *ΘΗΕ Ζ'* (1965), στ. 803-817.
- Β. ΒΑΪΟΠΟΥΛΟΣ, «Στα χρόνια του πρώιμου ανθρωπισμού: αλδίνες εκδόσεις και λατινικές μεταφράσεις ελληνικών κειμένων», στο: *Ιόνιος λόγος (χαριστήριο τόμος στον Δ. Ζ. Σοφριανό)*, τ. Α', (Ιονίου Πανεπιστημίου), Κέρκυρα 2007, σσ. 43-57.
- Κ. ΒΕΡΥΚΙΟΣ, «Η Σέρβικη γλώσσα και φιλολογία ως πολιτιστικό προϊόν της ιστορίας του Σέρβικου λαού» στο: *Δρώμενα και Γράμματα Σλαβικού Πολιτισμού, Πρακτικά Διημερίδας, Σχολή Βαλκανικών Γλωσσών και Ρωσικής*, Θεσσαλονίκη 2008, σσ. 13-21.
- Β. Ν. ΒΛΥΣΙΔΟΥ, «Σχετικά με την πρεσβεία του Φωτίου "Επ' Ασουρίους"», *Δίπτυχα* 5 (1991-92), σσ. 270-279.
- Μ. ΒΡΕΤΤΑ- ΠΑΣΧΑΛΙΔΟΥ, «Τα περιστατικά συγγραφής της Βιβλιοθήκης του Φωτίου», στο: *ΠΘΣ Μέγας Φώτιος*, Θεσσαλονίκη 1995, σσ. 115-135.
- Α. ΔΕΔΟΥΣΗ, «Ο Μέγας Φώτιος ως επιστολογράφος», *ΕΘ* 10 (1989-91), σσ. 329-454.
- Γ. Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, «Ο κώδικας 212 τῆς Μυριοβίβλου τοῦ Φωτίου: Αἰνησιδῆμου, Πυρρώνιοι λόγοι. Κείμενο, μετάφραση καὶ ἐρμηνευτικὰ σχόλια», *Βυζαντιακά* 19 (1999), σσ. 349-399.
- ΣΤ. ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ, *Φώτιος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως – Βιβλιοθήκη ὅσα της ιστορίας*, *Ανθολογία*, εκδ. Κανάκη, Αθήνα 2000.
- Δ. Ν. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, *Βυζαντινή Ιστορία 324-1071*, (Δωδώνη), Αθήνα – Γιάννινα 1989.
- Χ. ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ, «Ο σκοπός της συγγραφής του Λεξικού του Φωτίου» *ΠΕΣ Μνήμη Αγίων Γρηγορίου του Θεολόγου και Μεγάλου Φωτίου Αρχιεπισκόπων Κωνσταντινουπόλεως*, σσ. 567-572.
- Ε. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, «Ἐπιστολή πρὸς τὸν Ἐκδότην Μητροπολίτου Πισιδίας Μεθοδίου, Εἰσαγωγή εἰς τὸν Μέγαν Φώτιον», *ΕΘ* 10 (1989-1991), σσ. 1-126.
- Φ. Ι. ΚΑΚΡΙΑΔΗΣ, *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Αθήνα 2013.
- ΕΛ. ΚΑΡΑΜΑΛΕΓΚΟΥ, «Οι μεταφράσεις των Ελλήνων τραγικών από τον Κικέρωνα: ρητορική ή ποιητική;» στο: *Μεταφραστική Θεωρία και Πράξη στη Λατινική Γραμματεία*, ΠΣΛΣ, σσ. 109-131.
- ΙΩΝ. ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Τα Δογματικά και Συμβολικά Μνημεία της Ορθοδόξου Καθολικής Εκκλησίας*, τ. Α', Αθήνα 1960.
- Α. ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, τ. Α' και Β' (Κανάκη), Αθήνα 1997 και 2002.

- ΧΡ. ΚΑΨΙΜΑΛΑΚΟΥ, *Κλήμης ο Αλεξανδρεύς και η αρχαία ελληνική ηθική*, (Παπαζήσης), Αθήνα 2017.
- ΝΙΚ. ΚΟΝΟΜΗΣ, «Πρακτική των Ρωμαίων στις μεταφράσεις τους από την ελληνική γραμματεία», στο: *Μεταφραστική Θεωρία και Πράξη στη Λατινική Γραμματεία, Πρακτικά Ζ' Συμποσίου Λατινικών Σπουδών*, Θεσσαλονίκη 2003.
- Μ.Σ. ΚΟΡΔΩΣΗΣ, *Ιστοριογεωγραφικά πρωτοβυζαντινῶν καὶ ἐν γένει παλαιοχριστιανικῶν χρόνων*, (Διον. Ν. Καραβίας), Αθήνα 1996.
- Χ. ΚΡΙΚΩΝΗΣ, *Πατερικά Θεολογικά Μελετήματα*, (University Studio Press), Θεσσαλονίκη 1998.
- Γ. Ν. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, *Η εκπαίδευση στο Βυζάντιο από την πρώιμη περίοδο έως τον 11^ο αιώνα*, (Αντ. Σταμούλης), Θεσσαλονίκη 2011.
- Κ. Ν. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, «Ο ἐκχριστιανισμὸς τῶν Βουλγάρων σὲ δημῶδες κείμενο ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὅρος», *ΚΣ* 78-79 (2016-2017), σσ. 459-475 (πίν. 58-59).
- _____, *Η Συμβολή του Βυζαντίου στη Διάσωση της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας*, Πανηγυρικός λόγος στη εορτή των τριῶν ιεραρχῶν 30 Ιανουαρίου 1995, (Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων), Ιωάννινα 1995.
- Β.ΛΑΟΥΡΔΑΣ, *Παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Φωτίου*», *ΕΕΒΣ* 21 (1951), σσ. 74-109.
- ΧΡ. ΛΑΣΚΑΡΙΔΗΣ, *Ο Φώτιος στη ρωσική παράδοση και γραμματεία*, στο: *ΠΕΣ Μνήμη Αγίων Γρηγορίου του Θεολόγου και Μεγάλου Φωτίου Αρχιεπισκόπων Κωνσταντινουπόλεως*, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 573-612.
- Δ. ΛΙΑΛΙΟΥ, «Σχόλια ἐπὶ της Εγκυκλίου Επιστολής του αγ. Φωτίου «πρὸς τοὺς τῆς Ανατολῆς ἀρχιερατικούς θρόνους», *ΕΘ* 10 (1989-91), σσ. 277-298.
- Α. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ, «Νέα στοιχεία για τη χρονολόγηση της Βιβλιοθήκης του Φωτίου», *Σύμμεικτα* 7 (1987), σσ. 165-181.
- Α. ΜΕΝΤΖΟΣ, «Ο Ἅγιος Ανδρέας και η Εκκλησία της Θεσσαλονίκης», στο: *ΙΣΤ' Επιστημονικό Συμπόσιο «Χριστιανική Θεσσαλονίκη»*, σσ. 311-321.
- Γ. ΜΠΕΜΠΗΣ, *Ευλόγιος Αλεξανδρείας*, *ΘΗΕ* 5 (1964), στ. 1053.
- Κ. ΝΙΧΩΡΙΤΗΣ, «Ο Φώτιος στη Βουλγαρική παράδοση και γραμματεία» *ΠΕΣ Μνήμη Αγίων Γρηγορίου του Θεολόγου και Μεγάλου Φωτίου Αρχιεπισκόπων Κωνσταντινουπόλεως*, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 613-629.
- Μ. ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Πηγές της Βαλκανικής Ιστορίας 6^{ος} – 10^{ος} αι.* (Επιλογή κειμένων), (Βάνιας), Θεσσαλονίκη 1995.
- _____, *Η Ανόρθωση 802-945, ΙΕΕ*, τ. Η', *Βυζαντινός Ελληνισμός- Μεσοβυζαντινοί Χρόνοι*, (Εκδοτική Αθηνών), Αθήνα 1977, σσ. 46-97.
- ΑΘ. ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ, «Δόγμα και εικόνα. Εκκλησία και τέχνη. Ο Μ. Φώτιος οριοθετεί τη ζωγραφική της ορθοδοξίας από την μεταεικονομαχική περίοδο ως τον 20^ο αιώνα» στο: *ΠΕΣ Μνήμη Αγίων Γρηγορίου του Θεολόγου και Μεγάλου Φωτίου Αρχιεπισκόπων Κωνσταντινουπόλεως*, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 631-647.

- Α. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, «Ο βυζαντινός αυτοκρατορικός θεσμός στο στόχαστρο του πατριάρχη Φωτίου και των ηγεμόνων της Δύσης τον 9^ο αιώνα», *Βυζαντινά* 29 (2009), σσ. 231-257.
- Σ. Α. ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ, *Νικήτας Δαβίδ Παφλαγών, το πρόσωπο και το έργο του. Συμβολή στη μελέτη της προσωπογραφίας και της αγιολογικής γραμματείας της προμεταφραστικής περιόδου*, (Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών), Θεσσαλονίκη 1999.
- _____, «Η συνείδηση της εκκλησίας για την αγιότητα του Μ. Φωτίου και η ένταξή του στο εορτολόγιο. Καταγραφή και ανάλυση των Φιλοφωτιανών και αντιφωτιανών πηγών», στο: *ΠΕΣ Μνήμη Αγίων Γρηγορίου του Θεολόγου και Μεγάλου Φωτίου Αρχιεπισκόπων Κωνσταντινουπόλεως*, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 367-393.
- Β. ΣΠΑΝΔΑΓΟΥ, Ρ. ΣΠΑΝΔΑΓΟΥ, Δ. ΤΡΑΥΛΟΥ, *Οι Ιατροί και οι Φαρμακολόγοι της Αρχαίας Ελλάδας, Βιογραφικά στοιχεία και εργασίες των Ιατρών και των Φαρμακολόγων της Αρχαίας Ελλάδας από τους μυθικούς χρόνους έως και τον 4^ο μ.Χ. αιώνα*, (Αίθρα), Αθήνα 1996.
- Ι. ΤΑΡΝΑΝΙΔΗΣ, «Ο Πατριάρχης Φώτιος και η διάδοση του Χριστιανισμού στους Σλάβους», στο: *ΠΕΣ Μνήμη Αγίων Γρηγορίου του Θεολόγου και Μεγάλου Φωτίου Αρχιεπισκόπων Κωνσταντινουπόλεως*, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 483-491.
- Β. ΤΑΤΑΚΗΣ, *Η Βυζαντινή Φιλοσοφία*, (Ίδρυμα Μωραΐτη), Αθήνα 1997.
- ΣΠ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, «Ο Μέγας Φώτιος και οι διατάξεις της «Εισαγωγής», *ΕΘ* 10 (1989-91), σσ. 489-504.
- Δ. ΤΣΑΜΗΣ, *Εκκλησιαστική Γραμματολογία*, (Πουρναράς), Θεσσαλονίκη 2001.
- Κ. ΤΣΑΝΤΣΑΝΟΓΛΟΥ, *Το Λεξικό του Φωτίου. Χρονολόγηση – Χειρόγραφη Παράδοση*, (Παράρτημα Ελληνικών 17), Θεσσαλονίκη 1967.
- Ζ. ΤΣΙΡΠΑΝΛΗΣ, *Μεσαιωνική Δύση (5^ο-15^ο αιώνες)*, (Βάνιας), Θεσσαλονίκη 2004.
- Ν. ΤΣΟΥΛΚΑΝΑΚΗΣ, «Η συμβολή του ιερού Φωτίου στον εκχριστιανισμό των Σλάβων», *ΕΘ* 10 (1989-91), σσ. 255-275.
- ΕΥΤ. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, *Ίωσήφ ο Ύμνογράφος. Βίος και έργον*, (Μυρτίδη), εν Αθήναις 1971.
- Ν.Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, «Σέργιος Πατρίκιος Όμολογητής Πατήρ του Ίερού Φωτίου», *Ε.Φ* 59 (1977), σσ. 152-161.
- _____, «Η δήθεν “Μεγάλη Σιγή” των γραμμάτων εν Βυζαντίω (650-850)», *ΕΕΒΣ* 38 (1971), σσ. 5-26.
- _____, *Κλείς τής Βυζαντινής φιλολογίας, ήτοι εισαγωγή εις τήν Βυζαντινήν Φιλολογίαν*, τ. Α΄, (Μυρτίδης), Αθήνα 1965.
- Β. ΦΕΙΔΑΣ, *Εκκλησιαστική Ιστορία, Από την Εικονομαχία μέχρι τη Μεταρρύθμιση*, τ. Β΄, Αθήνα 2002.
- _____, *Προβλήματα περί τη σύγκλησιν, την συγκρότησιν και την λειτουργίαν της συνόδου*, Αθήνα 1974.
- Μ. ΦΟΥΓΙΑΣ, «Εισαγωγή εις τον Μέγα Φώτιο», *ΕΘ* 10 (1989-91), σσ. 1-126.
- Δ. ΧΗΝΙΑΔΗΣ, *Αρχαίοι ιστοριογράφοι και γεωγράφοι*, Αθήνα 2012.

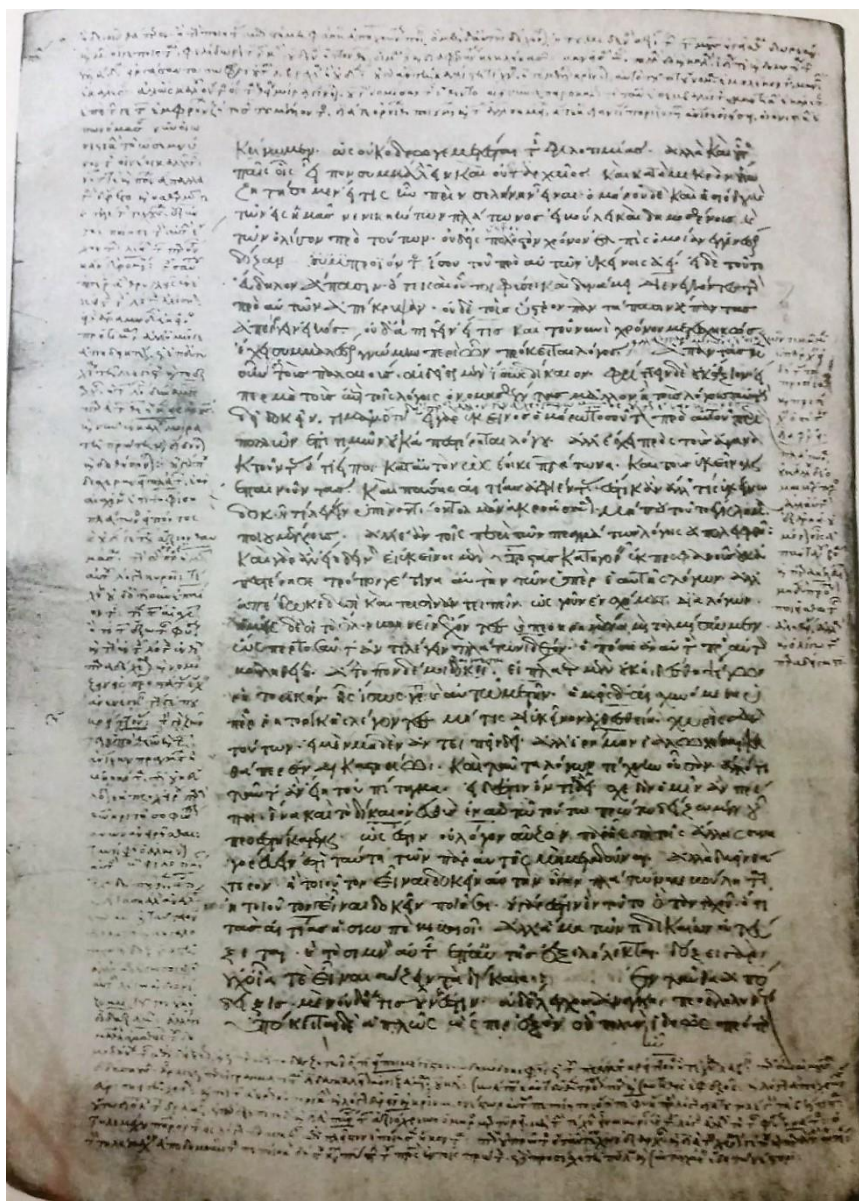
- Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, «Η ιστορική έρευνα περί του ιερού Φωτίου» *ΠΕΣ Μνήμη Αγίων Γρηγορίου του Θεολόγου και Μεγάλου Φωτίου Αρχιεπισκόπων*, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 353-366.
- _____, «Φώτιος ὁ Μέγας Ἐπιστολή πρὸς Βούλγαρον Ἡγεμόνα», *Εποπτεία* (1992), σσ. 127-177.
- _____, *Εκκλησιαστική Γραμματολογία, Πατέρες και Θεολόγοι του Χριστιανισμού*, (Κυρομάνος), Θεσσαλονίκη 1989.
- _____, *Ελληνική Πατρολογία*, τ. Γ' - Ε', (Κυρομάνος), Θεσσαλονίκη 1987-1992.
- ΑΙ. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, τ. Β', (Βάνιας), Θεσσαλονίκη 1998.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΩΝ – ΕΙΚΟΝΩΝ – ΚΩΔΙΚΩΝ

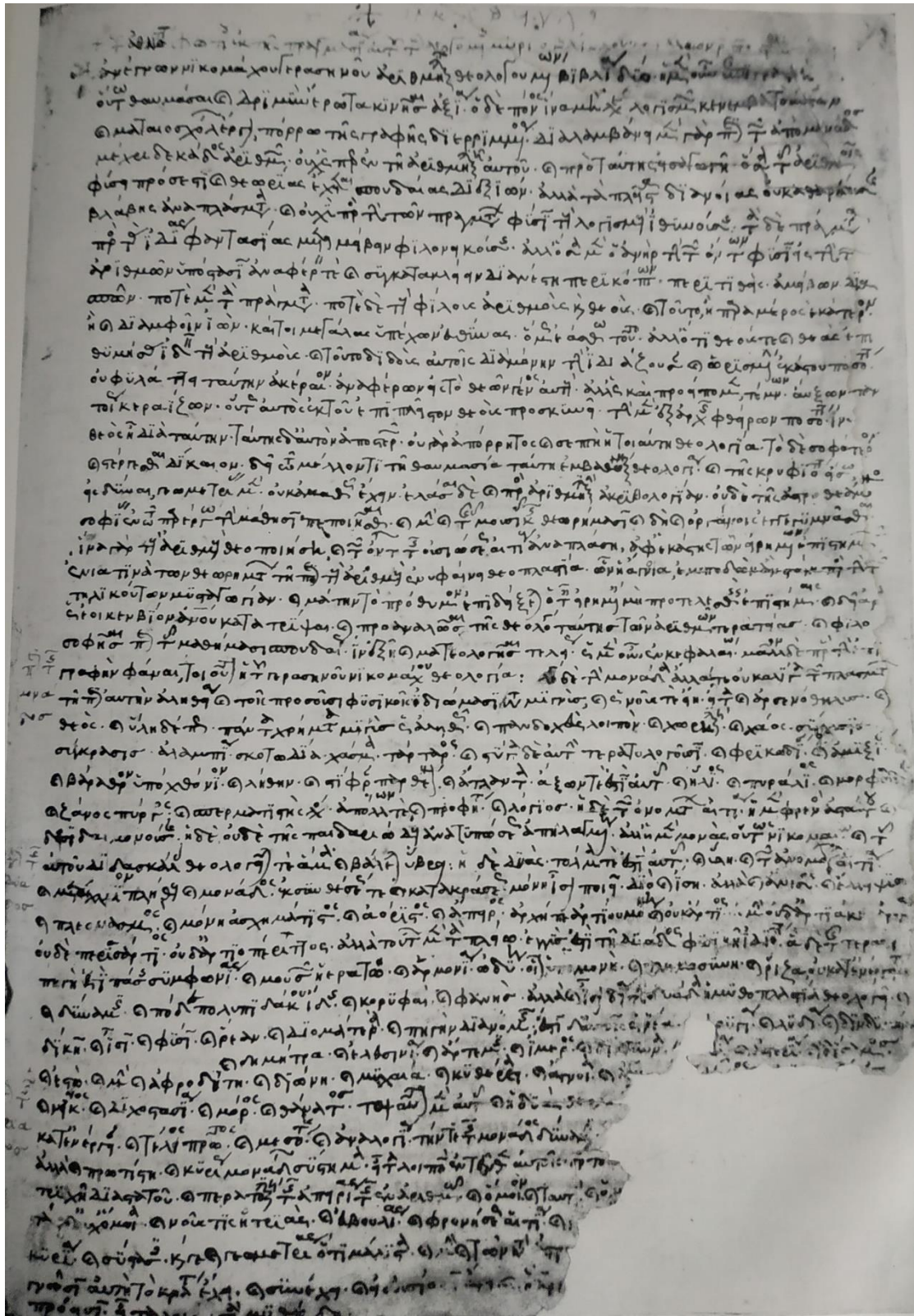
Πίνακας 1: *Marcianus gr. 450 (A)*, fol. 1r (10^{ος} αι.)

(πρβλ. W. TREADGOLD, «The Preface of the Bibliotheca of Photius: Text, Translation, and Commentary»,
DOP 31 (1977), σ. 342)

Πίνακας 3: Marcianus gr. 451 (M), (12ος αι.)

(πρβλ. E. MARTINI, *Textgeschichte der Bibliothek des Patriarchen Photios von Konstantinopel*, σ. 142)

Πίνακας 4: Vaticanus Gr. 198, fol. 1r (14ος αι.)

(πρβλ. A. DILLER, «Photios' Bibliotheca in Byzantine Literature», DOP 16, (1962), σ. 397)

† Διοδώρου Σικελιώτη Ἱστορίου τὸ ὄνομα †

ὁ δὲ πρῶτος ἰσοειπὸς Διοδώρος ὅσπερ ἔχει φησὶ ἄλλοτε ἐν ἀκόμῳ. ἔτι
 ἴσοι ἀλλήλων πρῶτος. καὶ μετὰ ταῦτα ἴσοι τῶν ἀπὸ τῆς ἐπίσης. ἔρχεται ὁ
 πρῶτος ὡς αὐτὸς φησὶ, μετὰ τὴν ἐπισημάνειαν ἀπὸ τῆς ἐπίσης. ἀλλὰ φησὶ ἄλλοτε
 πρῶτος, μετὰ ταῦτα ἴσοι, φησὶ τὸ ὄνομα τῶν ἀπὸ τῆς ἐπίσης. καὶ τὸν ἀπὸ τῆς ἐπίσης
 φησὶ πρῶτος. ὅθεν πρῶτος ἐστὶν ἴσοι, ἀρχὴ δὲ αὐτῶν ἴσοι ἀπὸ τῆς ἐπίσης
 ἐστὶν ἴσοι ἀπὸ τῆς ἐπίσης. ἴσοι δὲ ἀπὸ τῆς ἐπίσης τῶν ἀπὸ τῆς ἐπίσης. ὡς αὐτὸς
 καὶ Κῆτος. καὶ τὸν ἴσοι ἀπὸ τῆς ἐπίσης. καὶ τὸν ἴσοι ἀπὸ τῆς ἐπίσης. ὡς αὐτὸς
 ἐστὶν ἴσοι ἀπὸ τῆς ἐπίσης. καὶ τὸν ἴσοι ἀπὸ τῆς ἐπίσης. ὡς αὐτὸς
 ὡς αὐτὸς ἐστὶν ἴσοι ἀπὸ τῆς ἐπίσης. καὶ τὸν ἴσοι ἀπὸ τῆς ἐπίσης. ὡς αὐτὸς
 πολλὰ ἀπὸ τῆς ἐπίσης. καὶ τὸν ἴσοι ἀπὸ τῆς ἐπίσης. ὡς αὐτὸς ἐστὶν ἴσοι ἀπὸ
 τῆς ἐπίσης. καὶ τὸν ἴσοι ἀπὸ τῆς ἐπίσης. ὡς αὐτὸς ἐστὶν ἴσοι ἀπὸ τῆς ἐπίσης.
 καὶ τὸν ἴσοι ἀπὸ τῆς ἐπίσης. ὡς αὐτὸς ἐστὶν ἴσοι ἀπὸ τῆς ἐπίσης. καὶ τὸν
 ἴσοι ἀπὸ τῆς ἐπίσης. ὡς αὐτὸς ἐστὶν ἴσοι ἀπὸ τῆς ἐπίσης. καὶ τὸν ἴσοι ἀπὸ
 τῆς ἐπίσης. ὡς αὐτὸς ἐστὶν ἴσοι ἀπὸ τῆς ἐπίσης. καὶ τὸν ἴσοι ἀπὸ τῆς ἐπίσης.
 ὡς αὐτὸς ἐστὶν ἴσοι ἀπὸ τῆς ἐπίσης. καὶ τὸν ἴσοι ἀπὸ τῆς ἐπίσης. ὡς αὐτὸς
 ἐστὶν ἴσοι ἀπὸ τῆς ἐπίσης. καὶ τὸν ἴσοι ἀπὸ τῆς ἐπίσης. ὡς αὐτὸς ἐστὶν ἴσοι
 ἀπὸ τῆς ἐπίσης. καὶ τὸν ἴσοι ἀπὸ τῆς ἐπίσης. ὡς αὐτὸς ἐστὶν ἴσοι ἀπὸ τῆς
 ἐπίσης. καὶ τὸν ἴσοι ἀπὸ τῆς ἐπίσης. ὡς αὐτὸς ἐστὶν ἴσοι ἀπὸ τῆς ἐπίσης.

Πίνακας 5: Vaticanus Gr. 130, fol. 1v (15ος αἰ.)

(πρβλ. A. DILLER, «Photios' Bibliotheca in Byzantine Literature», DOP 16, (1962), σ. 398)

Εικόνα 1: Μικρογραφία 187, Fol. 76v, κάτω ὠα: Χειροτονία του Πατριάρχη Φωτίου, του *Codex Vitr.* 26-2, ο οποίος περιέχει την Σύνοψη Ιστοριών του Ιωάννη Σκυλίτζη και φυλάσσεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Μαδρίτης (*Skylitzes Matritensis*)

Εικόνα 2: Άθως, Μεγ. Λαύρα, κώδ. 449, f. 0v, Ο Φώτιος και ο επίσκοπος Αμφιλόχιος, (πρβλ. W. Treadgold, *The Nature of the Bibliotheca*, προμετωπίδα)

ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ

20 Ἐνεγνώσθη Νοννόσου ἱστορία ἐν ἣ διαλαμ-
βάνεται πρεσβεία αὐτοῦ πρὸς τε Αἰθίοπας καὶ Ἀμερίτας
καὶ Σαρακηνοὺς, τὰ ἰσχυρότερα τῶν τότε ἔθνων, ἔτι δὲ
καὶ πρὸς ἄλλα ἀνατολικά ἔθνη.

Ἰουστινιανὸς δὲ τὸ τη-
νίκα τὴν ῥωμαϊκὴν περιεῖπε πολιτείαν· φύλαρχος
25 δὲ τῶν Σαρακηνῶν ἐχρημάτιζε Κάϊσος, ἀπόγονος Ἀρέ-
θα, καὶ αὐτοῦ φυλάρχου γεγεννημένου, πρὸς ὃν ὁ Νοννόσου
πάππος ἐπρεσβεύσατο παρὰ Ἀναστασίου τότε βασιλεύ-
οντος ἀποσταλείς, καὶ τὰ πρὸς εἰρήνην ἐσπέισατο· οὐ
μὴν ἀλλὰ καὶ ὁ πατὴρ Νοννόσου (Ἀβράμης δ' ἦν αὐ-
30 τῷ ὄνομα) πρὸς Ἀλαμούνδαρον φύλαρχον Σαρακηνῶν
ἐπρεσβεύσατο, καὶ δύο στρατηγοὺς Ῥωμαίων, Τιμόστρα-
τον καὶ Ἰωάννην, νόμῳ πολέμου συλληφθέντας ἀνεσώ-
σατο. Ἰουστίνῳ δὲ τῷ βασιλεῖ τὴν τῶν στρατηγῶν διη-
κονεῖτο ἀνάρρυσιν.

Ὁ μέντοι Κάϊσος, πρὸς ὃν ἐστέλ-
35 λετο Νόννοσος, δύο γενῶν ἡγείτο τῶν παρὰ τοῖς Σα-
ρακηνοῖς ἐπισημοτάτων, Χινδηνῶν καὶ Μααδηνῶν.
Πρὸς τοῦτον δὴ τὸν Κάϊσον καὶ ὁ Νοννόσου πατὴρ, πρὶν
ἢ Νόννοσον πρεσβεύειν αἰρεθῆναι, Ἰουστινιανοῦ πέμ-
ποντος ἀπέσταλτο καὶ εἰρηνικὰς ἔθετο σπονδὰς, ὥστε καὶ
40 τὸν υἱὸν Καΐσου (Μαυίας ἐκαλεῖτο) ὄμηρα λαβεῖν
καὶ πρὸς Ἰουστινιανὸν ἐς Βυζάντιον ἀποκομίσαι μεθ'

21 Ἀμερίτας AM : γρ. Ὀμηρίτας A^s mg. || 28 τηνίκα A : τηνι-
καῦτα M || 40 Μαυίας A : Μαυίας δὲ M || 41 Ἰουστινιανὸν A¹M : Ἰουσ-
τινιανὸς A.

ὃν χρόνον ἐπρεσβεύσατο Νόννοσος ἐπὶ δυσὶ τούτοις, [2 b] Κάϊσον, εἰ δυνατόν, πρὸς βασιλέα ἀγαγεῖν, καὶ πρὸς τὸν τῶν Αὐξουμιτῶν ἀφικέσθαι βασιλέα (Ἐλεσβαῆς δὲ τότε ἐκράτει τοῦ ἔθνους), καὶ πρὸς τούτοις καὶ εἰς τοὺς Ἀμερίτας παραγενέσθαι.

Ἡ δὲ Αὐξουμις πόλις ἐστὶ με-
5 γίστη καὶ οἶον μητρόπολις τῆς ὅλης Αἰθιοπίας, κεῖται δὲ μεσημβρινωτέρα καὶ ἀνατολικωτέρα τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς.

Ὁ δὲ Νόννοσος, πολλὰς μὲν ἐπιβουλάς ἐθνῶν ὑποστάς, πολλὰς δὲ θηρίων χαλεπότητας παρὰ τὴν ὁδόν, καὶ πολλαῖς δυσχωρίαις καὶ ἀπορίαις πολλάκις πε-
10 ριπεσῶν, ὅμως καὶ τὰ δόξαντα ἐξετέλεσε καὶ σῶος τῇ πατρίδι ἀποδίδοται.

Ὅτι Κάϊσος Ἀβράμου πάλιν πρὸς αὐτὸν πρεσβεύσαν-
τος πρὸς τὸ Βυζάντιον παραγίνεται, καὶ τὴν ἰδίαν φυ-
λαρχίαν Ἀμβρω καὶ Ἰεζίδω τοῖς ἀδελφοῖς διανεμῆμε-
15 νος, αὐτὸς τὴν Παλαιστινῶν ἡγεμονίαν παρὰ βασιλέως ἐδέξατο, πλῆθος πολὺ ὑποτεταγμένων αὐτῷ σὺν αὐτῷ ἐπαγόμενος.

Ὅτι τὰ σανδάλια, φησί, νυνὶ λεγόμενα, ἀρβύλας ἔ-
λεγον οἱ παλαιοί, καὶ τὸ φακιδόλιον φασώλιν.

20 Ὅτι τῶν Σαρακηνῶν οἱ πλεῖστοι, οἳ τε ἐν τῷ Φοινικῶνι καὶ οἱ τοῦ Φοινικῶνος καὶ τῶν ὀνομαζομένων Ταυρηνηνῶν ὀρῶν ἐπέκεινα, ἱερόν τι χωρίον νομίζουσιν, ὅτῳ δὴ θεῶν ἀνειμένον, καὶ ἐνταῦθα συλλέγονται κατ' ἐνιαυτὸν ἕκαστον δῖς· ὧν τὴν μὲν τῶν πανηγύρεων αὐτῶν
25 μὴν ὄλος μετρεῖ παρατείνων, σχεδὸν που τοῦ ἔαρος κατὰ τὸ μέσον τελουμένην, ὅτε τὸν ταῦρον ὁ ἥλιος ἐπι-

πορεύεται. Ἡ δὲ ἑτέρα πανήγυρις δυσὶ μῆσι παρατείνεται· μετὰ θερινὰς τροπὰς ἄγουσι ταύτην.

Ἐν ταύταις, φησί, ταῖς πανηγύρεσι πᾶσαν ἄγουσιν εἰρήνην, οὐ πρὸς ἀλλήλους μόνον ἀλλὰ καὶ πρὸς ἅπαντας τοὺς ἐνδημοῦντας ἀνθρώπους· φασὶ δὲ ὅτι καὶ τὰ θηρία πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, οὐ μόνον δὲ ἀλλὰ καὶ αὐτὰ πρὸς ἄλληλα. Λέγεται δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ παράδοξα καὶ μύθων οὐδὲν διαλλάττοντα.

35 Ὅτι διεστηκέναι φησὶ τὴν Ἄδουλιν τῆς Αὐξούμεως ἐπὶ ἡμερῶν ὁδόν. Ἀπιούσι δὲ εἰς τὴν Αὐξουμιν Νοννόσω τε καὶ τοῖς μετ' αὐτὸν μέγιστον ἐφάνη θέαμα περὶ χωρίον Αὔην προσονομαζόμενον (κεῖται δὲ ἡ Αὔη ἐν μέσῳ τῆς τε τῶν Αὐξουμιτῶν καὶ τῆς τῶν Ἄδουλιτῶν πό-

40 λεως), ἐλεφάντων πλήθος οὐκ ὀλίγον, ἀλλὰ σχεδὸν ὡς χιλιάδων πέντε. Ἐνέμοντο δὲ οὗτοι οἱ ἐλέφαντες ἐν πεδίῳ μεγάλῳ· καὶ πελάζειν αὐτοῖς οὐδενὶ τῶν ἐγχω-

[3 a] ρίων ἦν εὐκόλον, οὐδὲ εἴργειν τῆς νομῆς. Τοῦτο μὲν οὖν μεταξὺ τὸ θέαμα αὐτοῖς προσεγεγόνει.

Χρῆ δὲ καὶ τὰ περὶ τῆς κράσεως τῶν ἀέρων εἰπεῖν, οἷα ἀπὸ τῆς Αὔης ἐπὶ τὴν Αὐξουμιν διαδέχεται. Ἐναν-

5 τίως γὰρ περὶ τε θέρος καὶ χειμῶνα διάκειται. Τοῦ γὰρ ἡλίου τὸν καρκίνον τε καὶ λέοντα καὶ παρθένον διερχομένου, μέχρι μὲν τῆς Αὔης ὥσπερ καὶ παρ' ἡμῖν θέρος τε καὶ ξηρότης διακρατεῖ τὸν ἀέρα, ἀπὸ δὲ τῆς Αὔης ἐπὶ τὴν Αὐξουμιν καὶ τὴν ἄλλην Αἰθιοπίαν χειμῶν

10 ἐπίκειται σφοδρός, οὐ δι' ὅλης ἡμέρας, ἀλλὰ γὰρ ἀπὸ μεσημβρίας ἀρχόμενος ἐκάστοτε, συνεφῆ τε τὸν ἀέρα ποιῶν καὶ ὄμβροισι ραγδαίοις τὴν χώραν ἐπικλύζων.

Τηνικαῦτα δὲ ἄρα καὶ ὁ Νεῖλος πολὺς ἐπὶ τὴν Αἴγυ-

πτον ἐρχόμενος πελαγίζει τε καὶ κατάρδει τὴν γῆν. Ὅτε
 15 δὲ ὁ ἥλιος τὸν αἰγόκερών τε καὶ ὑδρηχόον καὶ ἰχθύας
 ἐπιπορεύεται, ἀνάπαλιν ὁ ἀήρ τοῖς μὲν Ἀδουλίταις μέ-
 χρι τῆς Αὔης ὄμβροισ ἐπικλύζει τὴν χώραν, τοῖς δὲ
 ἀπὸ τῆς Αὔης μέχρι Αὐξούμεως καὶ τῆς ἄλλης Αἰ-
 θιοπίας θέρος τέ ἐστι καὶ τὰ ὠραῖα τηνικαῦτα τούτοις ἡ γῆ
 20 παραδίδωσιν.

Ὅτι ἀπὸ τῆς Φαρσάν πλέοντι τῷ Νοννόσῳ, ἐπὶ τὴν
 ἐσχάτην τῶν νήσων κατηντηκότι, τοιόνδε τι συνέβη,
 θαῦμα καὶ ἀκούσαι. Ἐνέτυχε γάρ τισι μορφὴν καὶ
 ιδέαυ ἐχουσιν ἀνθρωπίνην, βραχυτάτοις δὲ μέγε-
 25 θος καὶ μέλασι τὴν χροάν, ὑπὸ δὲ τριχῶν δεδασυμέ-
 νοις διὰ παντὸς τοῦ σώματος. Εἶποντο δὲ τοῖς ἀνδράσι
 καὶ γυναῖκες παραπλήσιαι καὶ παιδάρια ἔτι βραχύτερα
 τῶν παρ' αὐτοῖς ἀνδρῶν. Γυμνοὶ δὲ ἦσαν ἅπαντες·
 πλὴν δέρματί τιμι μικρῷ τὴν αἰδῶ περιεκάλυπτον οἱ
 30 προβεβηκότες ὁμοίως ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες. Ἄγριον
 δὲ οὐδὲν ἐπεδείκνυντο οὐδὲ ἀνήμερον, ἀλλὰ καὶ φωνὴν
 εἶχον μὲν ἀνθρωπίνην, ἄγνωστον δὲ παντάπασι τὴν
 διάλεκτον τοῖς τε περιοίκοις ἅπασι καὶ πολλῷ πλέον
 τοῖς περὶ τὸν Νόννοσον. Διέζων δὲ ἐκ θαλαττίων
 35 ὄστρείων καὶ ἰχθύων τῶν ἀπὸ τῆς θαλάσσης εἰς τὴν
 νήσον ἀπορριπτομένων. Θάρσος δὲ εἶχον οὐδὲν, ἀλλὰ
 καὶ ὀρώντες τοὺς καθ' ἡμᾶς ἀνθρώπους ὑπέπτησον
 ὥσπερ ἡμεῖς τὰ μείζω τῶν θηρίων.

Ἀνεγνώσθη Πραξαγόρου τοῦ Ἀθηναίου τῆς
 30 κατὰ τὸν μέγαν Κωνσταντῖνον ἱστορίας βιβλία δύο. Ἐν
 οἷς λόγοις διέξεισιν ὅτι ὁ πατὴρ Κωνσταντῖνου Κων-
 στάντιος Βρετανίας ἐβασίλευε, Μαξιμῖνος δὲ τῆς
 Ῥώμης καὶ τῆς ἄλλης Ἰταλίας καὶ Σικελίας, ὁ δὲ ἕτε-
 ρος Μαξιμῖνος τῆς τε Ἑλλάδος καὶ Μακεδονίας καὶ τῆς
 35 κάτω Ἀσίας καὶ Θράκης· Διοκλητιανὸς δέ, ὁ καὶ τῶν ἄλλων
 πρεσβύτατος, τῆς τε Βιθυνίας ἦρχε καὶ τῆς Ἀραβίας καὶ
 τῆς Λιβύης καὶ τῆς Αἰγύπτου ὅσῃν ὁ Νεῖλος ἐπερχό-
 μενος ἄρδει.

Τὸν οὖν Κωνσταντῖνον ὁ πατὴρ πέμπει
 παρὰ Διοκλητιανὸν εἰς Νικομήδειαν παιδευθησόμε-
 40 νον. Παρῶν δέ, φησί, Μαξιμῖνος ὁ τῆς κάτω Ἀσίας
 βασιλεύων εἰς ἐπιβουλὰς ὤρμησε τοῦ νέου καὶ πρὸς μά-

18 τὸ δοκεῖν A : δοκεῖν M || 20 ὡς A : πρὸς M || 27 *post* λόγους *add.*
codd. ὅτι οἱ μαργαρίται — ἐν τῇ χρήσει *quae edd. ponunt* p. 22 a
 12/17 *ut scholion ad v. μάργαρον pertinens* || 29 Πραξαγόρου *edd.* :
 Πραξαγόρου τοῦ πραξαγόρου *codd.* || 31 Κωνσταντίας AM : γρ.
 Κωνστάς A³ *mg.* || 32 ἐβασίλευε A : ἐβασίλευσε M || 33/34 ὁ δὲ ἕτε-
 ρος A²M : ὁ δεύτερος A || 38 Κωνσταντῖνον AM : Κωνσταντίον A² ||
 39 παρὰ A : πρὸς M || 41 ὤρμησε A : ὀρμησαι M.

[21 a] χην λέοντι ἀγρίῳ καθίστησι τὸν νεανίαν· ὁ δὲ τὸ μὲν
 θηρίον κρατήσας ἀνείλε, τῆς δὲ ἐπιβουλῆς αισθόμενος
 φεύγει πρὸς τὸν πατέρα. Οὗ τὸν βίον λιπόντος, ὁ παῖς
 ἐκδέχεται τὴν βασιλείαν. Ταύτης δὲ ἐπιβὰς Κελτούς καὶ
 5 Γερμανούς, ἔθνη πρόσοικα καὶ βάρβαρα κατεστρέψατο.
 Ἄσελγῶς δὲ καὶ βαρέως τῶν ὑπηκόων ἄρχειν Μαξέν-
 τιον μαθῶν (οὗτος δ' ἄρ' ἦν μετὰ Μαξιμίνον τῶν ἐν
 Ῥώμῃ καταστάς κύριος) ἐστράτευσεν ἐπ' αὐτόν, δίκας
 τῆς εἰς τοὺς ἀρχομένους παρανομίας πραττόμενος. Καὶ
 10 μάχῃ νικήσας, ἐς φυγὴν ἔτρεψε. Φεύγων δὲ ἦν τοῖς
 πολεμίοις αὐτὸς ἀπωλείας ἐδολορράφει μηχανήν, ταύ-
 την εὗρατο τοῦ βίου καταστροφὴν, τῇ παρ' αὐτοῦ κα-
 τασκευασθείσῃ διώρυγι περιπεσῶν. Τὴν μέντοι τούτου
 κεφαλὴν τινες τῶν Ῥωμαίων ἀποτεμόντες καὶ ξύλῳ
 15 ἀρτήσαντες τὴν πόλιν περιεπόλευον. Κωνσταντίνῳ δὲ
 καὶ ἤδε ἡ βασιλεία προθύμως καὶ χαίρουσα προσεχώ-
 ρησεν. Ἐπεὶ δὲ καὶ Λικίνιον ὠμῶς καὶ ἀπανθρώπως
 τοῖς ὑπηκόοις ἀποκεχρημένον ἐπυνθάνετο (οὗτος δὲ
 τῆς μοίρας ἐκείνης ἐβασίλευσεν ἢς Μαξιμίνος ὁ τὴν
 20 ἐπιβουλὴν Κωνσταντίνῳ διὰ τοῦ λέοντος προσενεγκῶν
 ἐπεστάται, αὐτοῦ τὸν βίον λιπόντος), οὐκ ἐνεγκῶν ὁμο-
 φύλων ὕβριν ἀφόρητον ἐστράτευεν ἐπ' αὐτόν, τῆς τυ-
 ραννίδος αὐτὸν εἰς τὸ βασιλικῶς ἄρχειν μεταστησό-
 μενος.

Λικίνιος δὲ τὴν τοῦ βασιλέως ἐπιστρατεῖαν ἀκού-
 25 σας καὶ δείσας ἔκρυπτε τε τὴν ὠμότητα φιλανθρωπί-
 ας προσχήματι, καὶ ὄρκους ὑπέτεινεν ἀγαθόν τε ἑαυ-
 τὸν τοῖς ὑπὸ χεῖρα παρασχέσθαι καὶ ἄς ἔθετο σπονδὰς
 συντηρεῖν ἀπαραβάτους. Διὸ τότε μὲν ὁ βασιλεὺς
 ἀπέστη τοῦ πολεμεῖν. Ὑστερον δέ, ἐπεὶ κακία ἤρεμειν
 30 οὐχ οἷα τέ ἐστι, καὶ τῶν ὄρκων ἠφειδηκότα καὶ ἐς πᾶν

[21 a] 7 δ' A³ mg : om. AM || 10/11 τοῖς — μηχανήν A : αὐτὸς τοῖς
 πολεμίοις ἐδολορράφει μηχανήν τῆς ἀπωλείας M || 26/27 τε ἑαυτὸν
 A¹ : τε αὐτόν AM.

κακότητος ἔληλακότα καταπολεμήσας μάχαις καρτε-
 ραῖς καὶ ἐν τῇ Νικομηδεῖα συγκλείσας ἐπολιόρκει· κά-
 κείθεν ἐν ἰκέτου πρὸς βασιλέα καταφυγόντα σχήματι
 κατέλιπεν ἡ βασιλεία, καὶ συνέβη τὸν μέγαν Κωνσταν-
 35 τῖνον, τῆς μεγάλης ἀρχῆς ἄξιον ἐπιζητούσης, εἰς
 ἑαυτὸν τὰς εἰρημέναις βασιλείαις ἐπισπάσασθαι· τῆς τε
 γὰρ πατρῴας κληρονόμος ἐγένετο, καὶ τῆς Ῥωμαίων
 καταλύσας Μαξιμίνου, Ἑλλάδος τε καὶ Μακεδονίας
 καὶ τῆς κάτω Ἀσίας παραλύσας τῆς ἀρχῆς τὸν ῥη-
 40 θέντα Λικίνιον. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῆς ἄλλης μοίρας,
 ἣς ἦρχε Διοκλητιανός, αὐτὸς ἀνεδήσατο τὸ κράτος·
 ὁ γὰρ Λικίνιος καὶ ταύτην εἶχεν ὑφ' ἑαυτῷ Μαξιμίνου
 [21 b] πολέμου νόμῳ ἀφελών, ὃς Διοκλητιανοῦ διάδοχος
 ἐγεγόνη. Κρατυνάμενος οὖν καὶ μίαν δεῖξας τὴν σύμ-
 πασαν βασιλείαν, κτίζει τὸ Βυζάντιον ἐπώνυμον ἑαυ-
 τῷ. Φησὶν οὖν ὁ Πραξαγόρας, καίτοι τὴν θρησκείαν
 5 Ἑλλήνων ὄν, ὅτι πάση ἀρετῇ καὶ καλοκάγαθίᾳ καὶ παντὶ
 εὐτυχίᾳ πάντας τοὺς πρὸ αὐτοῦ βεβασιλευκότας ὁ
 βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἀπεκρύψατο. Ἐν οἷς αὐτοῦ καὶ
 οἱ δύο συμπεραιοῦνται λόγοι.

Ἔτος δὲ τῆς ἡλικίας ἦγε δεύτερον καὶ εἰκοστὸν Πρα-
 10 ξαγόρας, ὡς αὐτὸς φησὶν, ὅτε ταῦτα συνέγραφε. Συνε-
 γράψατο δὲ ὁ αὐτὸς καὶ ἕτερα βιβλία δύο, περὶ τῶν
 Ἀθηνησὶ βασιλευσάντων, ἕτος ἀνύων ἔννεακαιδέκα-
 τον. Συνέταξε δὲ καὶ ἕτερα βιβλία ἕξ εἰς τὸν τῶν Μα-
 κεδόνων βασιλέα Ἀλέξανδρον, τριακοστὸν πρῶτον ἐλαύ-
 15 νων ἐνιαυτόν.

Ἔστι δὲ τὴν φράσιν σαφῆς καὶ ἡδύς,
 ὀλίγον δὲ τοῦ δέοντος ἀτονώτερος. Κέχρηται δὲ Ἰωνικῇ
 διαλέκτῳ.

81 καρτεραῖς A : κρατεραῖς M || 41 αὐτὸς — κράτος A : ἀνεδή-
 σατο τὸ κράτος αὐτὸς M || 42 ἑαυτῷ A : ἑαυτὸν M || Μαξιμίνου A³M :
 Μαξιμίνος A.

[21 b] 2 κρατυνάμενος M : κρατυνόμενος A || 16 δὲ A : δὲ καὶ M.

40 Ἄνεγνωσθη λεξικὸν κατὰ στοιχεῖον Ἑλλαδίου,
 ὧν ἴσμεν λεξικῶν πολυστιχώτατον. Οὐ λέξεων δὲ μόνον
 [99 a] ἢ συναγωγῆ, ἀλλ' ἐνίοτε καὶ κομματικῶν τινῶν χα-
 ριστάτων λόγων καὶ εἰς κώλου πολλάκις σύνθεσιν ἀπαρ-
 τιζομένων. Πέζου δὲ λόγου ἐστὶ τὸ πλείστον τῶν λέξεων,
 ἀλλ' οὐχὶ ποιητικοῦ, ὥσπερ ἡ Διογενιανῶ ἐκπονηθεῖσα
 5 συλλογῆ· οὐδὲ κατὰ πάσας τὰς συλλαβὰς τὴν τοῦ στοι-
 χείου τάξιν φυλάττει, ἀλλὰ κατὰ μόνην τὴν ἄρχουσαν.
 Πολύστιχος δὲ οὕτως ἡ συλλογῆ ὥστε μὴδ' εἰς πέντε
 σύμμετρα τεύχη τὴν ὅλην πραγματείαν ἀπαρτιζεσθαι·
 ἡμεῖς δ' ἐν ἑπτὰ τεύχεσιν αὐτῇ ἐνετύχομεν. Χρήσιμον
 10 δὲ τὸ βιβλίον τοῖς τε συγγράφουσι καὶ τοῖς ἄλλως πολυ-
 μαθίαν τιμῶσιν· ἔχει γὰρ καὶ μαρτυρίας ῥητόρων τε
 καὶ τῶν εἰς ποιητικὴν μέγα κλέος ἔχόντων.

32 ἄλλως A : ἄλλος M || 33 ἐπιστολιμαίου χαρακτήρος A : ἐπιστο-
 λιμαίου χαρακτήρας M || 35 ἀσκητικῆς A : ἡγουν ἀσκητικῆς M ||
 37 ἐν μέντοι M : ἐν μὲν τοῖς A.

[99 a] 10 τε A : om. M.

146

Ἄνεγνώσθη λεξικὸν κατὰ στοιχεῖον καθαρῶς ιδέας.
 15 Μέγα καὶ πολυστίχον τὸ βιβλίον, μᾶλλον δὲ πολύβιβλος
 ἢ πραγματεία. Καὶ χρήσιμον, εἴπερ τι ἄλλο, τοῖς τὸν
 χαρακτήρα μεταχειριζομένοις τῆς τοιαύτης ιδέας.

147

Ἄνεγνώσθη λεξικὸν σεμνῆς ιδέας. Εἰς μέγεθος ἐξε-
 20 τείνεται τὸ τεῦχος, ὡς ἄμεινον εἶναι δυσὶ μᾶλλον τεύ-
 χεσιν ἢ τρισὶ τοῖς ἀναγινώσκουσι τὸ φιλοπόνημα περι-
 ἔχεσθαι. Κατὰ στοιχεῖον δὲ ἡ πραγματεία, καὶ δῆλον ὡς
 χρησίμη τοῖς εἰς μέγεθος καὶ ὄγκον ἐπαίρειν τοὺς λό-
 γους αὐτῶν ἐν τῷ συγγράφειν ἐθέλουσιν.

25

148

Ἄνεγνώσθη λεξικὸν ἰδίως λόγου πολιτικοῦ, ἐν τρισὶ
 τεύχεσι πολυστίχοις. Αὕτη ἡ πραγματεία πλήθει μὲν
 ἐστὶ πολλή, κατορθωθῆναι δὲ χρησιμωτάτη, καὶ ῥάστη
 δὲ εἰς ἀντίληψιν εἴ τις ἄλλη· οὐ γὰρ νῦν μανθάνειν
 30 ἀλλὰ μόνον ἀποσημειώσασθαι τὰς ἐν αὐτῇ λέξεις τὸν
 ἀναγινώσκοντα δεήσει, εἴπερ μὴ παντάπασιν ἐστὶν ἀνή-
 κος παλαιῶν ἀναγνωσμάτων. Κατὰ στοιχεῖον δὲ καὶ
 ὁ πόνος οὗτος.

Ἄνεγνώσθη Λουκίου Πατρώως μεταμορφώσεων λόγοι διάφοροι. Ἔστι δὲ τὴν φράσιν σαφῆς τε καὶ καθαρὸς καὶ φίλος γλυκύτητος· φεύγων δὲ τὴν ἐν
 15 λόγοις καινοτομίαν, εἰς ὑπερβολὴν διώκει τὴν ἐν τοῖς διηγήμασι τερατείαν, καὶ ὡς ἂν τις εἴποι, ἄλλος ἐστὶ Λουκιανός.

Οἱ δὲ γε πρῶτοι αὐτοῦ δύο λόγοι μόνον οὐ μετεγράφησαν Λουκίῳ ἐκ τοῦ Λουκιανοῦ λόγου ὅς ἐπιγέγραπται «Λουκίς ἢ Ὄνος» ἢ ἐκ τῶν Λουκίου λόγων Λουκιανῶ. Ἔοικε δὲ μᾶλλον ὁ Λουκιανὸς μεταγράφοντι,
 20 ὅσον εἰκάζειν· τίς γὰρ χρόνῳ πρεσβύτερος, οὐπω ἔχομεν γινῶναι. Καὶ γὰρ ὡσπερ ἀπὸ πλάτους τῶν Λουκίου λόγων ὁ Λουκιανὸς ἀπολεπτύνας καὶ περιελὼν ὅσα μὴ ἐδόκει αὐτῷ πρὸς τὸν οἰκεῖον χρῆσιμα σκοπόν, αὐταῖς τε
 25 λέξεσι καὶ συντάξεσιν εἰς ἓνα τὰ λοιπὰ συναρμόσας λόγον, «Λουκίς ἢ Ὄνος» ἐπέγραψε τὸ ἐκεῖθεν ὑποσυληθέν.

Γέμει δὲ ὁ ἑκατέρου λόγος πλασμάτων μὲν μυθικῶν, ἀρρητοποιίας δὲ αἰσχροῦς. Πλὴν ὁ μὲν Λουκιανὸς σκώπτων καὶ διασύρων τὴν Ἑλληνικὴν δεισιδαιμονίαν,
 30 ὡσπερ κὰν τοῖς ἄλλοις, καὶ τοῦτον συνέταπτεν. Ὁ δὲ Λούκιος σπουδάζων τε καὶ πιστὰς νομίζων τὰς ἐξ ἀνθρώπων εἰς ἀλλήλους μεταμορφώσεις τὰς τε ἐξ ἀλόγων εἰς ἀνθρώπους καὶ ἀνάπαλιν καὶ τὸν ἄλλον τῶν πα-

8 σοφά A²M : εἶναι σοφά A || 9 κούδεν A : οὐδὲν M || 26 τὸ AM¹ : τι M ut vid. || 27 γέμει A : λέγει M.

λαιῶν μύθων ὕθλον καὶ φλήναφον, γραφῆ παρεδίδου
 35 ταῦτα καὶ συνύφαινεν.

Ἄνεγνώσθη ὁμοίως Σωφρονίου ὑπὲρ Βασιλείου κατὰ Εὐνομίου. Σαφέστερος μὲν Θεοδώρου καὶ πολλῶ συν-
 10 τομώτερος, καὶ οὐδὲ πᾶσι τοῖς Εὐνομίου ἐπεξιῶν ἀλλ' ἐκεῖνα γυμνάζων καὶ ἐλέγχῳ καθυποβάλλων ἃ δοκεῖ συνεκτικὰ καὶ κεφάλαια τῆς Εὐνομίου αἵρέσεως εἶναι. Ἄφοριστικῶ δὲ κέχρηται χαρακτήρι, καὶ ὡς ἐπίπαν ἀπολυτός ἐστὶν αὐτῷ καὶ ἀσύνδετος ὁ λόγος, οὐκ ἄχαρις δέ,
 15 ἀλλὰ καὶ λογικοῖς ἐπιχειρήμασι περιηθησμένος.

25 Ἐνεγνώσθη Ἰωάννου τοῦ Φιλοπόπου
βιβλιδάριον κατὰ τῶν ἐνθέως δογματισθέντων περὶ
τῆς ἀγίας καὶ ὁμοουσίου τριάδος ὑπὸ τοῦ ἐν ἀγίοις Ἰω-
άννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ ἀπὸ σχο-
λαστικῶν, ἐν τῷ κατηχητικῷ λόγῳ, ὃν εἶπεν ἐπὶ τῆς
30 πρώτης ἐπινεμήσεως βασιλεύοντος Ἰουστίνου.

Ἔστι δέ

[52 a] 12/13 ἐπιστολὴ ἀποσταλεῖσα A : ἀποσταλεῖσα ἐπιστολὴ M ||
19 εἰσι M : ἔστι A || 28 *post* Λεσβῶναξ v. 2 *vac. in cod. A, 1 in cod. M.*

154

BIBΛΙΟΘΗΚΗ

[52 a]

τὴν φράσιν ὅμοιος ἑαυτῷ · σαφῆς τε γὰρ καὶ οὐδὲν με-
τέχων τόνου ἢ σεμνότητος. Τοῖς ἐπιχειρήμασι δὲ οὐ
μόνον ἀσεβῆς, ἀλλὰ καὶ λίαν σαθρὸς καὶ ἀνίσχυρος καὶ
μηδ' ἐπιπολαίῳ φαντασίᾳ τῆς ἀληθείας τὰ οἰκεία δυνη-
35 θείς ἐπιχρῶσαι κατὰ τῆς εὐσεβείας σοφίσματα · φύσεις
γὰρ καὶ οὐσίας καὶ θεότητας καὶ θεοὺς πλασάμενος, ἐντεῦ-
θεν ἀθυροστόμως πᾶσαν βλασφημίαν τῆς Χριστιανῶν κατα-
χέει πίστεως, τὸ ἐν πόσα σημαίνει σμικρολογῶν · καὶ τῆς
τεχνικῆς αὐτοῦ, ὡς οἶεται, ματαιολογίας, μᾶλλον δὲ παιδα-
40 ριώδους ἀπειροκαλίας, τὴν θεολογικὴν ἡμῶν ἐξουθενεῖν
ἐφρυάξατο μυσταγωγίαν.

Οὐ μόνον δ' ἐν τούτοις ἐστὶ τοῖς

[52 b] ἐπιχειρήμασιν ἀσθενῆς καὶ ἀνόητος, ἀλλὰ καὶ ἐν
τοῖς ἄλλοις ἅπασιν αὐτοῦ συντάγμασιν, ὧν ἐστὶν αὐτὸς
πατήρ, ἀλλὰ μὴ ἀλλαχόθεν ἐκκλέψας τὰς εὐρέσεις ὑπε-
βάλετο, λίαν ἐστὶν ἀπωκισμένος τῶν συνιδεῖν ἐχόν-
5 των τὸ ψεῦδος ἢ τᾶληθές καὶ τῶν εἰς δριμύτητα τε-
νότων νοημάτων ἐφάψασθαι.

Ἄ δ' ἐστὶν αὐτῷ ὑποβο-
λιμαῖα, σφῆζει μὲν τῶν φύντων τὸν χαρακτήρα, πλήν
ἔστι καὶ ἃ τῇ μοχθηρᾷ παρ' αὐτοῦ διαίτη καὶ διασκευῇ
τοῦ λόγου τὸ γενναῖον καὶ ἀρρενωπὸν τῶν γεννησαμένων
10 ἀπεβάλετο, καὶ ἔστιν ὡσπερ σύνθετα, φύην μὲν ἄριστα,
τροφῇ δὲ καὶ διαίτη τὸ νόθον καὶ μοχθηρὸν ὑποφαί-
νοντα. Πλήν ἄλλ' ἐν γε τούτῳ τῷ λόγῳ καὶ πατέρων ῥή-
σεις παραφέρει, τοῦ τε θεολόγου Γρηγορίου καὶ τοῦ με-
γάλου Βασιλείου, Ἀθανασίου τε τοῦ πολυάθλου καὶ τοῦ ἐν
15 ἀγίοις Κυρίλλου · ἄλλ' οὐδὲν αὐτῷ συντελοῦσιν οὐδ' αὐταὶ
εἰς τὸν προκείμενον καὶ ἡσεβημένον σκοπόν.

37 καταχέει A : καταχέεται M || 39 αὐτοῦ Bekker : αὐτοῦ *codd.* ||
41 δ' ἐν A : δὲ M || ἐστὶ *hic* A : *post* ἀσθενῆς 51 b v. 1 *ponit* M.

[52 b] 4 λίαν A : λίαν δὲ M || 7 φύντων A²M : φύτων A || 8 παρ' αὐτοῦ
A : *om.* M

Ἀνεγνώσθη Ἀπολιναρίου πρὸς Ἕλληνας καὶ
 15 περὶ εὐσεβείας καὶ περὶ ἀληθείας. Ἔστι δὲ Ἱεραπολί-
 τῆς ὁ συγγραφεύς, τῆς ἐν Ἀσίᾳ Ἱεραπόλεως γεγωνῶς
 ἐπίσκοπος· ἤνθησεν ἐπὶ Μάρκου Ἀντωνίου Βήρου
 βασιλέως Ῥωμαίων.

Ἀξιόλογος δὲ ὁ ἀνὴρ καὶ φράσει
 ἀξιολόγῳ κεχρημένος. Λέγεται δὲ αὐτοῦ καὶ ἕτερα συγ-

[4 b] 4 ὡς παρὰ A : ὡσπερ M || 8 δῆλον ὡς A : καὶ δῆλόν ἐστιν ὡς M ||
 10 φασὶ A²M : φησὶ A || 17 ἤνθησεν A : ἤνθησε δὲ M || Ἀντωνίου A :
 Ἀντωνίου A²M.

12

BIBΛΙΟΘΗΚΗ

[4 b]

20 γράμματα ἀξιωμακτικὰ εἶναι, οἷς οὕτω ἡμεῖς ἐνε-
 τύχομεν.

[1 a]

1

Ἀνεγνώσθη Θεοδώρου πρεσβυτέρου ὅτι
 γνησία ἢ τοῦ ἁγίου Διονυσίου βίβλος. Διελύοντο δὲ
 5 ἐν τῷ λόγῳ ἐνστάσεις δ', μία μὲν ὅτι εἰ ἦν γνη-
 σία, πῶς οὐκ ἐμνήσθησαν τῶν ἐν αὐτῇ ῥητῶν τε καὶ
 χρήσεών τινες τῶν μεταγενεστέρων πατέρων; δευτέρα
 [1 b] δέ, ὅτι Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου, ἀναγραφὴν ποιησά-
 μενος τῶν συγγεγραμμένων τοῖς μακαρίοις πατράσιν
 ἡμῶν βιβλίων, οὐδεμίαν ταύτης μνήμην ἐποιήσατο·
 τρίτη δέ, ὅτι πῶς τῶν κατὰ προκοπὴν ἐν τῇ ἐκκλη-
 5 σία καὶ διὰ μακροῦ τοῦ χρόνου αὐξηθέντων παραδόσεων
 ἢ βίβλος αὕτη λεπτομερῆ τὴν ἐξήγησιν ποιεῖται; ὁ
 [2 a] μὲν γὰρ μέγας Διονύσιος σύγχρονος ἦν, ὡς δὴλον
 ἐκ τῶν Πράξεων, τοῖς ἀποστόλοις· ἃ δὲ ἡ βίβλος περιέ-
 χει, τὰ πλεῖστα τῶν κατὰ προκοπὴν καὶ ἐς ὕστερον ἐν
 τῇ ἐκκλησίᾳ αὐξηθέντων παραδόσεων ἐστὶν ἀναγραφὴ·
 5 ἀπίθανον οὖν, φασί, μᾶλλον δὲ κακόπλαστον, τὰ μετὰ
 πολὺν χρόνον τῆς τελευτῆς τοῦ μεγάλου Διονυσίου ἐν
 τῇ ἐκκλησίᾳ αὐξηθέντα Διονύσιον ὑπολαμβάνειν ἀνα-
 γράψαι· τετάρτη δέ, πῶς μέμνηται τῆς τοῦ θεοφόρου
 Ἰγνατίου ἐπιστολῆς ἡ βίβλος; ὁ μὲν γὰρ Διονύσιος τοῖς
 10 τῶν ἀποστόλων ἐνήκμασε χρόνοις, Ἰγνάτιος δὲ ἐπὶ
 Τραϊανοῦ τὸν διὰ μαρτυρίου ἤθλησεν ἀγῶνα· ὃς καὶ
 πρὸ βραχὺ τῆς τελευτῆς ταύτης τὴν ἐπιστολήν, ἧς ἡ
 βίβλος μνημονεύει, γράφει.

Ταύτας οὖν τὰς τέσσαρας
 15 ἀπορίας διαλύσαι ἐπαγωνισάμενος, βεβαιοῖ τό γε ἐπ'
 αὐτῷ γνησίαν εἶναι τοῦ μεγάλου Διονυσίου τὴν βίβλον.

[1 b] 2 μακαρίοις A²M : μακάριος A.

[2 a] 4 ἐκκλησία AM¹ : *quid prius praeib.* M non liquet || 5 φασί
 ego (*vid.* Bekker in *ap. crit.*) : φησὶ *codd.* || 8 μέμνηται A¹M : μένη-
 ται A || 11 ὃς A : ὁ M || 13 μνημονεύει A¹M : μημονεύει A.

Ἐνεγνώσθη Ἰούστου Τιβεριέως χρονικόν,
οὐ ἢ ἐπιγραφὴ Ἰούστου Τιβεριέως Ἰουδαίων βασιλέων
25 τῶν ἐν τοῖς στέμμασιν.

Οὗτος ἀπὸ πόλεως τῆς ἐν Γα-
λιλαίᾳ Τιβεριάδος ὤρματο. Ἄρχεται δὲ τῆς ἱστορίας
ἀπὸ Μωϋσέως, καταλήγει δὲ ἕως τελευτῆς Ἀγρίππα
τοῦ ἐβδόμου μὲν τῶν ἀπὸ τῆς οἰκίας Ἑρῳδοῦ, ὑστάτου

[6 b] 16 ἀνεγνώσθη A : ἀνεγνώσθησαν M || 20 ἡδονῆ A : ἡδονῆ M ||
21 ἀκούειν A : om. M || 24 βασιλέων AM⁶ : βασιλέως M || 28 ὑστάτου
A : ὑστατον M.

19

BIBΛΙΟΘΗΚΗ

[6 b]

δὲ ἐν τοῖς Ἰουδαίων βασιλεῦσιν, ὃς παρέλαβε μὲν τὴν
30 ἀρχὴν ἐπὶ Κλαυδίου, ἠϋξήθη δὲ ἐπὶ Νέρωνος καὶ ἔτι
μᾶλλον ὑπὸ Οὐεσπασιανοῦ, τελευτᾷ δὲ ἔτι τρίτῳ
Τραϊανοῦ, οὐ καὶ ἡ ἱστορία κατέληξεν.

Ἔστι δὲ τὴν φρά-
σιν συντομωτάτος τε καὶ τὰ πλείστα τῶν ἀναγκαιο-
τάτων παρατρέχων. Ὡς δὲ τὰ Ἰουδαίων νοσῶν, Ἰου-
35 δαῖος καὶ αὐτὸς ὑπάρχων γένος, τῆς Χριστοῦ πα-
ρουσίας καὶ τῶν περὶ αὐτὸν τελεσθέντων καὶ τῶν ὑπ'
αὐτοῦ τερατουργηθέντων οὐδὲν ὄλως μνήμην ἐποιή-
σατο.

Οὗτος παῖς μὲν ἦν Ἰουδαίου τινὸς ὄνομα Πιστοῦ,
ἀνθρώπων δέ, ὡς φησιν Ἰώσηπος, κακουργότατος,
40 χρημάτων τε καὶ ἡδονῶν ἡττων. Ἀντεπολιτεύετο δὲ
Ἰωσήφω, καὶ πολλὰς κατ' ἐκείνου λέγεται ἐπιβουλὰς ῥά-
ψαι· ἀλλὰ τὸν γε Ἰώσηπον, καίτοι ὑπὸ χεῖρα πολ-
[7 a] λάκις λαβόντα τὸν ἐχθρόν, λόγοις μόνον ὀνειδίσαντα
ἀπαθῆ κακῶν ἀφεῖναι. Καὶ τὴν ἱστορίαν δέ, ἣν ἐκεί-
νος ἔγραψε, πεπλασμένην τὰ πλείστα φασὶ τυγχά-
νειν, καὶ μάλιστα οἷς τὸν Ῥωμαϊκὸν πρὸς Ἰουδαίους
5 διέξεισι πόλεμον καὶ τὴν Ἱεροσολύμων ἄλωσιν.

30 Ἀνεγνώσθη μοι Σεργίου τοῦ ὁμολογητοῦ.
 Ἄρχεται ἀπὸ τῶν τοῦ Μιχαήλ πράξεων, καὶ ἀνατρέχει
 ἐπὶ τὰ τοῦ Κοπρωνύμου ἀθέμιτα καὶ ἐβδελυγμένα ἔργα,
 καὶ κάτεισιν ἐκεῖθεν ἐφεξῆς διεξιὼν μέχρι τοῦ ὀγδοοῦ ἔτους
 35 αὐτοῦ Μιχαήλ, τὰς τε κατὰ τὴν πολιτείαν καὶ τὰς κατὰ
 τὴν ἐκκλησίαν ἀναγραφόμενος αὐτοῦ πράξεις, οὐ μὴν
 ἀλλὰ καὶ ἅ κατὰ πόλεμον αὐτῷ ξυνηνέχθη, καὶ οἷος ἐτύγ-
 χανε τὴν δόξαν περὶ τοῦ θείου, πάντα λεπτομερῶς διε-
 ξιών.

Ἔστι δὲ τὴν φράσιν, εἴ πέρ τις, σαφηνεῖα καὶ τῷ
 ἀπεριέργῳ κοσμούμενος ἔν τε τῷ εὐσήμῳ τῶν λέξεων
 40 καὶ τῇ συνθήκῃ καὶ τῇ ἄλλῃ τοῦ λόγου οἰκονομία, ὥστε
 δοκεῖν καὶ αὐτοσχεδία πῶς αὐτῷ συγγεγράφθαι· ἐμφύτῳ
 γὰρ ὁ λόγος ἀνθῶν χάριτι τὴν ἐκ περιεργίας οὐ τι προσ-
 [34 a] ἤκατο μόρφωσιν. Διὸ καὶ πρέπων ὁ λόγος ἐκκλη-
 45 σιαστικῇ μάλιστα ἱστορίᾳ· ὃ καὶ βούλεται.

27 τῷ A : τὸ M || συντετμημένῳ A : συντετμημένον M || 28 οὐχ ὀλό-
 κληρον A²M : οὐκολόκληρον A || 30 μοι A : om. M.

Ἀνεγνώσθη πρακτικὸν τῆς πρώτης συνόδου ἐν τρισὶ
 τόμοις. Γελασίου δὲ ἔφερε τὸ βιβλίον ἐπιγρα-
 25 φήν, οὐ μᾶλλον ὑπάρχον πρακτικὸν ἢ ἱστορικόν. Εὐ-
 τελής δὲ καὶ ταπεινὸς τὴν φράσιν, πλήν γε λεπτομε-
 ρῶς διέξεισι τὰ ἐν τῇ συνόδῳ.

30

40

Ἀνεγνώσθη Φιλοστοργίου Ἀρειανοῦ τὴν θρησ-
 κείαν, ὡς δῆθεν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία. Ἱστορεῖ δὲ τὰ-
 ναντία σχεδὸν ἅπασιν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ἱστορικοῖς.
 Ἐξαίρει τοὺς Ἀρειανίζοντας ἅπαντας, λοιδορίαις πλύ-
 35 νει τοὺς ὀρθοδόξους, ὡς εἶναι τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ μὴ
 ἱστορίαν μᾶλλον ἀλλ' ἐγκώμιον μὲν τῶν αἰρετικῶν,
 ψόγον δὲ γυμνὸν καὶ κατηγορίαν τῶν ὀρθοδόξων.

28 ἀνασκευαστικὸν AM¹ : quid prius praeb. M non liquet.

Ἔστι δὲ τὴν φράσιν κομψὸς καὶ ποιητικαῖς, ἀλλ' οὐ κα-
τακόρως οὐδ' ἀχαρίτοις λέξεσι κεκρημένος. Καὶ ἡ τρο-
πὴ δὲ αὐτῷ τῷ ἐμφατικῷ τὴν χάριν μετὰ τοῦ ἠδέος
40 ἐφέλλεται. Πλὴν ἐνίοτε παραβόλως αὐταῖς καὶ πλείστον
ἀποτετραμμέναις χρώμενος εἰς ψυχρολογίαν καὶ ἀκαι-
ρολογίαν ἐκπίπτει. Περιβέβληται δὲ αὐτῷ ποικίλως
[8 b] ὁ λόγος καὶ ἐν κόρῳ, ὡς εἰς τὸ ἀσαφὲς καὶ οὐκ αἰ-
χαρίεν τὸν ἀκροατὴν ὑποσύρεσθαι. Ἐν πολλοῖς δὲ καὶ
οἰκείως γνωμολογεῖ.

Ἱστορεῖ δὲ τὰ ἀπὸ τῆς Ἀρείου περὶ
τὴν αἵρεσιν σπουδῆς τε καὶ κατάρξεως μέχρι τῆς Ἀε-
5 τίου τοῦ δυσσεβεστάτου ἀνακλήσεως.

Οὗτος δὲ ὁ Ἀέτιος παρ' αὐτῶν μὲν τῶν συναιρεσιωτῶν, διὰ τὸ κάκει-
νος ὑπερβαλέσθαι τῇ δυσσεβείᾳ, ὡς αὐτὸς οὗτος καὶ
μὴ βουλόμενος ἱστορεῖ, τῆς διακονίας καθηρέθη, ὑπὸ
δὲ τοῦ δυσσεβεστάτου Ἰουλιανοῦ ἀνεκλήθη τε καὶ φιλο-
10 φρόνως ἐδεξιώθη. Καὶ ἡ μὲν ἱστορία αὐτοῦ δι' ἑνὸς βι-
βλίου, τόμοις ἕξ συμπληρουμένη, μέχρι τοῦδε πρόεισι
τοῦ χρόνου.

Ἔστι δὲ ὁ ἀνὴρ ψευδολόγος τε καὶ οὐδὲ μυ-
θολογίας ἀπεχόμενος. Ἐξαίρει δὲ ἐν μὲν λόγοις μά-
λιστα Ἀέτιον καὶ Εὐνόμιον, μόνους ἀνακαθᾶραι τὰ τῆς
15 εὐσεβείας δόγματα τῷ χρόνῳ συγκεχωσμένα τερα-
τευόμενος, ἐν τεραστίοις δὲ καὶ βίῳ Εὐσέβιον τὸν Νι-
κομηδείας, ὃν καὶ μέγαν ἀποκαλεῖ, καὶ Θεόφιλον τὸν
Ἰνδὸν καὶ ἄλλους πλείονας. Κατηγορεῖ δὲ Ἀκακίου μά-
λιστα, τοῦ Καισαρείας τῆς κατὰ Παλαιστίνην ἐπισκο-
20 πῆσαντος δεινότητά τε ἀνυπέβλητον καὶ πανουργίαν
ἄμαχον, μεθ' ὧν καὶ πάντων φησὶ κατισχύσαι τῶν τε

40 ἐμφατικῷ AM : ἐμφαντικῷ A¹.

[8 b] § τὰ A : om. M || 12 ὁ Bekker : om. codd. || 20 πανουργίαν A :
κακούργίαν M || 21 κατισχύσαι A¹M : quid prius praeb. A non liquet.

ὁμοφρονεῖν δοκούντων, εἰς ἔχθραν δέ τινα καταστάντων, καὶ τῶν τάναντία θρησκευόντων.

Καὶ ταῦτα μὲν μοι ἤδη ἀνέγνωστο, μετ' οὐ πολὺ
 25 δὲ ἐν ἄλλῃ βιβλίῳ καὶ ἕτεροι αὐτοῦ λόγοι ἕξ, ὡς συμπληροῦσθαι αὐτοῦ τὴν σύμπασαν πραγματείαν ἐν λόγοις δώδεκα, ὧν αἱ ἀπαρχαὶ συντιθέμεναι τὸ τοῦ συγγραφέως ἀπαρτίζουσι Φιλοστοργίου ὄνομα. Κάτεισι δὲ μέχρι τῶν Θεοδοσίου τοῦ νέου χρόνων, κατ' ἐκείνον τὸν χρό-
 30 νον παυόμενος καθ' ὃν Οὐαλεντινιανῶ τῷ νέῳ τῷ Πλακιδίας καὶ Κωνσταντίου υἱῶ, Ὀνωρίου τελευτήσαντος Θεοδόσιος τὰ τῆς Ῥώμης σκήπτρα τῷ ἀδελφιδῶ ἐνεχείρισεν.

Οὗτος δὲ ὁ Φιλοστόργιος, καίτοι κατὰ τῶν ὀρθοδόξων λυσσῶν, Γρηγορίου μὲν τοῦ θεολόγου κα-
 35 θάψασθαι οὐκ ἐτόλμησεν, ἀλλὰ καὶ τὴν παιδείαν καὶ ἄκων συνομολογεῖ, Βασιλείου δὲ τοῦ μεγάλου ἐπεχείρησεν ὑφάναι μῶμον, δι' οὗ λαμπρότερον ἔδειξε. Τὴν μὲν γὰρ ἰσχὺν καὶ τὸ κάλλος τῆς ἐν ταῖς πανηγύρεσιν ὁμιλίας ὑπ' αὐτῆς τῆς τῶν πραγμάτων ἐναργείας ἐβιάσθη
 40 συμφθέγγασθαι, θρασὺν δὲ αὐτὸν ὁ δείλαιος ἀποκαλεῖ καὶ ἀντιλογικῶν λόγων ἄπειρον, ὅτι, φησὶν, ἀπετόλμησεν Εὐνομίου ταῖς συγγραφαῖς ἀντιτάξασθαι.

[52 a]

74

Ἐνεγνώσθη Θεμιστίου λόγοι πολιτικοὶ λς',
 ὧν εἰσι καὶ οἱ πρὸς Κωνσταντίον τὸν βασιλέα καὶ εἰς

Ουάλεντα καὶ Ουαλεντιανὸν τὸν νέον, ἀλλὰ καὶ εἰς
 5 Θεοδοσίον, τοὺς βασιλεῖς, ἐπαίνους αὐτῶν καὶ ἐγκώμια
 περιέχοντες.

Ἔστι δὲ τὴν φράσιν σαφῆς καὶ ἀπέριττος
 καὶ ἀνθηρὸς, καὶ λέξεσι πολιτικαῖς καὶ εἰς τὸ σεμνόν
 τι ἐπικλινούσαις χρώμενος.

Ἦκμαζε δὲ μάλιστα ἐν τοῖς
 Ουάλεντος χρόνοις, ὡς καὶ τῶν αὐτοῦ λόγων δῆλον·
 10 ἐπὶ δὲ Κωνσταντίου ἔτι νέος ἦν, ὑφ' οὗ καὶ ἐνετάγη τῇ
 τῶν Ῥωμαίων γερουσία, ὡς καὶ ἡ πρὸς αὐτὴν τὴν ἐν
 Ῥώμῃ γερουσίαν ὑπὲρ αὐτοῦ παρὰ τοῦ βασιλέως ἐπιστολὴ
 ἀποσταλείσα δηλοῖ. Πατὴρ δὲ ἦν Θεμιστίου Εὐγένιος καὶ
 αὐτὸς φιλοσοφῆσας.

15 Τούτου τοῦ Θεμιστίου εἰς πάντα τὰ Ἀριστοτελικά φέ-
 ρονται ὑπομνήματα· οὐ μόνον δὲ ἀλλὰ καὶ μεταφράσεις
 αὐτοῦ εἶδομεν, εἰς τὸ χρήσιμον ἐπιτετμημένας τῶν τε
 ἀναλυτικῶν καὶ τῶν περὶ ψυχῆς βιβλίων καὶ τῶν τῆς
 φυσικῆς ἀκροάσεως καὶ ἐτέρων τοιούτων. Εἰσὶ δὲ καὶ
 20 εἰς τὰ Πλατωνικά αὐτοῦ ἐξηγητικοὶ πόνοι, καὶ ἀπλῶς
 ἔραστής ἐστι καὶ σπουδαστὴς φιλοσοφίας.

Ἀνεγνώσθη δὲ καὶ Λεσβῶνακτος λόγοι
 πολιτικοὶ δεκαῆξ. Οὗτος δὲ ὁ Λεσβῶναξ...

30 Ἀνεγνώσθη Ἰωάννου τοῦ Φιλοπόνου,
 μᾶλλον δὲ ματαιοπόνου, κατὰ τῆς ἁγίας καὶ οἰκουμε-
 νικῆς τετάρτης συνόδου. Ἐν οἷς ἐστὶ τὴν μὲν φράσει
 ὁμοῖος ἑαυτῷ, ὠθεῖν δὲ πειράται ἀναισχύντως τὴν
 σύνοδον εἰς τὸ Νεστορίου φρόνημα, καὶ λέγει καταδέ-
 35 ξασθαι τὴν σύνοδον τὸν ἀναθεματισμὸν Νεστορίου ἅτε
 μηδὲν ἡγουμένην εἰς ἄνθρωπον ἐξαμαρτεῖν ἐπὶ κυρώσει
 δόγματος, ὃ καὶ αὐτὸς ὁ βαλλόμενος τῷ ἀναθέματι
 πάντων ὑπερετίμα καὶ ἔστεργε, πρᾶγμα πλάττων καὶ
 τερατευόμενος, ὃ τῆς ἐκείνου φρενὸς καὶ τῆς ἀστηρίκτου
 40 γνώμης καθέστηκεν ἄξιον. Τοιαῦτα μὲν κατὰ ταύτης
 ματαιολογεῖ καὶ θρασύνεται, ἐν τμήμασι δὲ τέσσαρσι
 ποιεῖται τὴν ὅλην κατ' αὐτῆς κωμωδίαν, οὐδὲν πιθα-
 νὸν ἢ διανοίας λέγων ἐχόμενον.
 [15 b] Ἀνεγνώσθη δὲ ἐν τῷ αὐτῷ καὶ Ἰωάννου ἄλλου,
 τὴν θρησκείαν Νεστοριανοῦ, κατὰ τῆς αὐτῆς ἁγίας τε-
 τάρτης συνόδου. Οὗτός ἐστιν ὁ Αἰγυπτῆς, δυσσεβῆς μὲν,
 καλλιπερία δὲ καὶ τῷ ἡδεῖ μετὰ τῆς σαφηνείας καὶ
 5 λαμπρότητος κεκρημένος.